

p-ISSN: 2410-5619
e-ISSN: 2663-9998

AZƏRBAYCAN MİLLİ EMLƏR AKADEMİYASI
MƏHƏMMƏD FÜZULİ ADINA ƏLYAZMALAR İNSTİTÜTU

ELMI ƏSƏRLƏR

*Научные труды
Scientific publications*

№2 (11),
iyul - dekabr
2020

27.07.2015-ci idə Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi
tərəfindən “Mətbu nəşrlərin reyestri”nə (22/9) daxil edilmişdir.

Fransada Beynəlxalq ISSN Mərkəzində qeydiyyatdan keçmişdir.

BAKİ – 2020

AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun Elmi Şurasının
15 dekabr 2020-ci il tarixli 5 sayılı iclasının qərarı ilə çap olunur.

Baş redaktor:

Aybəniz ƏLİYEVA-KƏNGƏRLİ

Azərbaycan MEA-nın Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun
elmi işlər üzrə direktor müavini, filologiya üzrə elmlər doktoru

Redaksiya heyəti:

İsa HƏBİBBƏYLİ

Azərbaycan MEA-nın I vitse-prezidenti,
akademik

Teymur KƏRİMLİ

Azərbaycan MEA-nın Məhəmməd
Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun
direktoru, akademik

Paşa KƏRİMÖV

AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına
Əlyazmalar İnstitutunun elmi işlər üzrə
direktor müavini, filologiya üzrə elmlər
doktoru

Nailə SƏMƏDOVA

AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına
Əlyazmalar İnstitutunun Şəxsi arxivlərin
tədqiqi şöbəsinin müdürü, filologiya üzrə
elmlər doktoru

Gülbəniz BABAXANLI

AMEA-nın Hüseyin Cavidin Ev
Muzeyinin direktoru, filologiya üzrə
elmlər doktoru

Nikolay KALYONOVA

Rusiya EA Təbiət Elmləri Kitabxanası,
texnika üzrə elmlər doktoru

Oleq ŞORİN

Rusiya EA Təbiət Elmləri Kitabxanasının
direktoru, texnika üzrə fəlsəfə doktoru

Aleksandr QRUŞA

Belarus Milli EA Kitabxanasının
direktoru, tarix üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent

Şirin İBRAİMOVA

Qırğızıstan EA Mərkəzi Elmi Kitabxana-
sının direktoru

Umutkan MUNALBAYEVA

Qazaxıstan Milli Akademik
Kitabxanasının baş direktoru, pedaqogika
üzrə elmlər doktoru, professor

Nadir İSMAYILOV

BDU-nun “Biblioqrafiyaşunaslıq” kafed-
rasının müdürü, pedaqogika üzrə fəlsəfə
doktoru, dosent

Firəngiz HUSEYNOVA

AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına
Əlyazmalar İnstitutunun Elektron
resurslar şöbəsinin müdürü, jurnalın məsul
katibi

Cavid CƏFƏROV

AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına
Əlyazmalar İnstitutunun Çap kitablarının
tədqiqi şöbəsinin müdürü, tarix üzrə fəlsəfə
doktoru, dosent

Qutiyera CƏFƏROVA

AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına
Əlyazmalar İnstitutunun Kitabxana və
elmi informasiya şöbəsinin müdürü

AR Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyası rəyasət heyətinin 31.03.2017-ci il tatixli
(Protokol №06-R) qərarı ilə “Azərbaycan Respublikasında dissertasiyaların əsas
nəticələrinin dərc olunması tövsiyə edilən dövri elmi nəşrlərin siyahısı”na daxil edilmişdir.

**ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ.
Mətnşünaslıq. Mənbəşünaslıq.**

UOT:82-1.512.162

Kərimov Paşa,
filologiya elmləri doktoru
AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu,
Bakı ş., İstiqlaliyyət küç.26.
e-mail: pasha_kerimov@list.ru

**QAZİ BÜRHAÑƏDDİN ŞEİRLƏRİNİN MÖVZU DAİRƏSİ
VƏ BƏDİİ İFADƏ VASİTƏLƏRİ**

Açar sözlər: *Qazi Bürhanəddin, Azərbaycan, oğuz, qəzəl, şeir, lirika*

Giriş. *Qazi Bürhanəddin* (1344-1398) yalnız Azərbaycan türklərinin deyil, bütövlükdə oğuz türklərinin divan ədəbiyyatının əsasını qoyan, anadilli əsərləri mükəmməl toplu şəklində günümüzə gəlib çatmış ilk şairlərdəndir. Onun Londonun Britaniya muzeyində 4126-ci nömrə altında saxlanan 608 səhifəlik divanı şairin dövründə 1393-1394-cü illərdə katib Xəlil ibn Əhməd tərəfindən köçürülmüşdür, 17 min misradan ibarətdir. Buraya 1319 qəzəl, 20 rübai, 117 tuyuq daxildir. Tədqiqatçılar şairin divanının zəngin olduğunu, burada çoxsaylı etnonimlərə, mifoloji və tarixi adlara rast gəlindiyini qeyd etmişlər (1, s.229).

Ədəbiyyat tariximizin qüdrətli şair-hökmdarının ədəbi ırsını nəzərdən keçirdikdə görürük ki, o yaradıcılığında iki əsas mənbədən - şifahi xalq ədəbiyyatından və klassik ədəbiyyatdan bəhrələnmişdir. Onun bir sıra əsərlərində, xüsusilə də mərdliyi, cəngavərliyi, döyüş meydanında igidilik göstərməyi təbliğ edən şeirlərində şifahi xalq ədəbiyyatından gələn motivləri görmək mümkündür. Yaxın Şərqi müxtəlif təhsil müəssisələrində təhsil almış şairin yaradıcılığında ərəb və fars dillərində yazmış görkəmli klassiklərin təsirini də görmək mümkündür.

Qazi Bürhanəddin poeziyasında ən əsas yeri məhəbbət lirikası tutur: “Şairin qəzəllərində sevgi hisləri bütün əlvan rəng çalarları ilə bədii təzahürünü tapır. Şair məhəbbətin sevincini-acısını, qəlbini fərəhini və hicqırıqlarını səmimi bədii lövhələrlə əks etdirir” (2, s. 198).

Qazi Bürhanəddinin məhəbbət lirikasında gözəlliyyə, gözəlliyyin vəsfinə həsr edilmiş şeirlər mühüm yer tutur. O, məşqənin gözəlliyyindən danişarkən onun ayrı-ayrı bədən üzvlərini - gözlərini, belini, üzünü, saçını və s. - ayrıca vəsf edir. Bunlardan hər biri aşiqin halına bir ayrı cür təsir edir:

*Necə bir şol cadu gözün qəsdi-canü dil qila,
Necə bir şol incə belün bu tənümi ql qla...*

*Şol günəş yüzünə qarşu bən hilali olmuşam,
Ola bu əksüklüyü kim, hüsnünüz kamil qila.*

*Etidali-qamətündən ədl umar dəlü könül
Ki, məgər sərvini bizdin yanaya mail qila* (3, s.52-53).

Qəzəlin hər beytində müəllif obrazlı ifadələr işlətmişdir: aşiqin canına və ürəyinə qəsd edən gözəlin cadu gözləridir. Onu dərdindən arıqladıb belini incə qılı döndərən məşuqənin incə belidir. Gözəlin günəş kimi parıldayan üzünü görən aşiq hilala, bir neçə gecəlik aya-ayparaya dönmüşdür. Bu əksikliyi, hilal vəziyyətini yalnız yarın (günəşin) gözəlliyi düzəldə bilər. Orta əsrlərdən məlum idi ki, ay öz işığını günəşdən alır. Şairin dəli könlü yarın qamətindən ədalət istəyir ki, onun sərv (uca boyu, qaməti) ona tərəf meyl etsin. Məlumdur ki, sərv ağacları bağların kənarından əkilir. Müəllif burada lirik bir təbiət mənzərəsi yaratdır: bağın içində olan aşiq bağın kənarında, uzaqda olan sərv boylu məşuqənin ona tərəf gəlməsini istəyir.

Alpaslan A. haqlı olaraq şairin şeirlərində gözəlin bədən üzvlərini tərif etməsini onun lirikasının səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri kimi dəyərləndirir: “Bizcə, şairin ən tipik və onu bütün şairlərdən ayıran ən mühüm tərəfi sevgilisinin gözəlliyyinin əlamətlərini təşkil edən saç, qaş, göz, kiprik, üz, ağız, dodaq, diş, bel, boy kimi bədən əzalarını qələmə almışdır” (4, s.35).

Şair yaşlılıqlar içində gördüyü sevgilisini göydəki günəşə bənzədir. Burada o yaşlılıq və göy, səma mənalarında işlənən “gök” sözündən məharətlə cinas yaratmışdır:

*Nigari bağda gördüm gök içində,
Nola günəşi gördüm gök içində (3, s.270).*

Qazi Bürhanəddin divanındaki şeirləri nəzərdən keçirdikdə görürük ki, burada bəşəri, dünyəvi, konkret bir gözələ ünvanlanmış eşqin tərənnümü mühüm yer tutur. Şairin insan konsepsiyası, insanla bağlı fəlsəfi-estetik fikirləri, məhəbbət fəlsəfəsi bu əsərlərdə əksini tapmışdır. Ə. Səfərli hökmər şairin əsərlərində dünyəvi eşqi tərənnüm etdiyini xüsusi olaraq vurğulamışdır: “Qazi Bürhanəddinin sevgi duyğuları və eşq anlayışı yaşınlılmış hissələrin ifadəsidir. Şairə görə yanmış könülləri səsləndirən, həyata qaytaran ağadan-sızlaşdan eşqdır. Sevən ilə sevilənin varlığı ali, yüksək bir məhəbbətlə bağlıdır. Göylər, yerlər yenilməz bir eşqin təntənəsindən ibarətdir, eşq səfa və şəfa mənbəyidir” (3, s.9). Qazi Bürhanəddinin bir sıra şeirlərində səhbətin açıq-aydın dünyəvi gözəldən, bəşəri eşqdən getdiyini görürük. Bu əsərlərində şair eşqindən danışmaqla bərabər sevgilisinin xüsusiyyətlərindən, xasiyyətlərindən, onun naz-qəmzəsindən danışır, elə bil ki, onun portretini çəkir:

*Gülşənə bax, yarumun girişməsini gör,
Eşqi ilə canumun girişməsini gör.*

*Yağmaçı gözlərinün bilişməsinə bax,
Zülfü girehlərinün ilişməsini gör.*

*Bax buluda, gözlərüm üçün necə ağlar,
Ləblərün üçün gülün gülişməsini gör (3, s.200),*

Qazi Bürhanəddinin lirik qəhrəmanı-aşiqin ən səciyyəvi xüsusiyyəti eşqi yolunda hər cür cəfalara səbrlə dözməsindən, bu cəfaları minnətdarlıqla qəbul etməsindən ibarətdir. O, eşq dərdini özünə bir dəva, dərman hesab edir və düşər olduğu məhəbbət xəstəliyindən müalicə olunmaq istəmədiyini bildirir:

*Dəva dərdimə qulma ki, dərdün dəvadur,
Oduna bu yürəgüm yanar isə rəvadur (3, s.210).*

Haqqında danışdığımız şeirlərdə şair sadəcə məşuqəni, ona olan eşqini vəsf etmir, dünyanın əşrəfi olan insanın gözəlliyindən, onun həyatdakı, təbiətdəki mövqeyindən danışır.

Qəzəllərində birində Qazi Bürhanəddin göstərir ki, aşiq heç cür eşqini insanlardan gizlədə bilməz, bu vəziyyəti onun zahiri görünüşündən anlamaq mümkündür. Eşqdən qaćmağın mümkün olmadığını o, poetik bir şəkildə izah edir: əgər könül qapısını bağlasam da gözəlin saçlarının halqası onu mütləq açacaqdır:

*Tutam ki, anın eşqin kimsəyə diməyəm,
Bənüzüm sarusı anı xəlqə çaxısar axır.*

*Könül qapısını bən bağlar isəm ol yana,
Gisuları halqası qapu qaxısar axır (3, s.41).*

Şair əsərlərində eşqdə fədakarlığı təbliğ edir, bu yolda hər cür əzablara dözməyi xoşbəxtlik kimi qəbul etməyi məsləhət görür, məşuqəyə müraciətlə “Hicrün ilə yandığuma şükr qıluram” deyir. Aşiqə çəkdiyi kövrü cəfalar xoş gəlməlidir, çünki bu cəfali, xoşbəxt eşq onun taleyinə yazılmışdır:

*Cövrü cəfa xoşdurur çü eşqi-əzəldə,
Yazmış ola bir kişiyyə taleyi-məsud (3, s.43).*

Şair məhəbbətinin gücünü göstərmək üçün klassik ədəbiyyatda sınanmış bir üsula əl atır, özünü Şərq poeziyasının məşhur aşiq obrazları ilə müqayisə edir:

*Əfsanədürür bizə görə Vamiqü Əzra,
Məcnun ilə Leyli bizə nisbət çü səmərdür (3, s.141).*

Qazi Bürhanəddinin şeirləri arasında ilahi, həqiqi eşqin tərənnümünə həsr edilmiş şeirlər daha çoxdur. “Eşq” rədifli qəzəlində, o, eşqi birbaşa vəhdəti-vücud fəlsəfəsi ilə əlaqələndirir:

*Biz necəsi eşq ilə olmayalum bir çün,
Biz yoğ ikən vədətə eylədi israr eşq (3, s.18).*

Qazi Bürhanəddinin əksər şeirlərində məcazi eşqlə həqiqi, ilahi eşq eyni zamanda tərənnüm edilir, onun şeirlərində hürfiliyin təsirini görürük. Şair gözələ üz tutub deyir ki, sənin üzünü görən orada ilahi əlamətləri görəcək və daha məcazi eşqindən danışmayacaq. Bir tərəfdən konkret bir məşuqə vəsf edilir, onun gözəlliyindən danışılır, yəni məcazi eşq söz mövzusu olur, digər tərəfdən isə məşuqənin üzündə ilahi gözəllik əlamətlərini görən müəllif bundan sonra dünyəvi, məcazi eşqdən danışmağın mənasızlığını iddia edir:

*Buni həqiqət bilün ki, yüzini görən,
Qılmaya eşqi duasını məcazi (3, s. 49).*

Məşuqənin üzündə ilahi əlamətləri görən sənətkar deyir:

*Təsəvvüf əhli bulalı səfalarını yüzündə,
Kimi səccadəsi satar, kərү qoz kimi əbriqi (3, s.47).*

Burada müəllif təsəvvüf əhli deyərkən əslində hürufiləri nəzərdə tutur. Başqa bir qəzəlində “Yüzün çü məzhəri-nuri-cəmaldur, şaha” (3, s.62) deyən şair açıq-aydın insanın üzündə Tanrıının əlamətlərinin təcəlli etməsinə inanan hürufilərin mövqeyindən çıxış edir. Başqa bir qəzəlində hökmətar şair insanın üzündə onun ilahi mənşəyini sübut edən xətlərdən danışan hürufi təliminin, elmi-hürufinin adını çəkir:

*Elmi-hürufi xətti anun qıldı bana kəşf,
Z'an ruşikəstə gisusi təksir içindədür (3, s.80).*

Şairin divanının başqa yerində insan gözəlliyi, siması Quran ayələri ilə müqayisə edilir, nöqtə, xətt kimi hürufilikdə çox işlənən anlayışlardan danışılır:

*Nöqtəsiyəm xət verür qullığına,
Mötərifəm hüsninin ayatına (3, s.96).*

Qazi Bürhanəddin şeirlərində əqidəsinə görə şəhid edilən Həllac Mənsurun adını çəkmişdir. Bir qəzəlində şair məşuqəsinə üz tutub deyir ki, könlüm sənin müşk qoxuyan saçından istifadə edib Həllac Mənsur dardan asılan kimi özünü asmaq istəyir:

*Müşkin rəsəndə özünü Mənsur edən könül,
Kənduyi payi-darda key paydar edər (3, s.106).*

Sevgilisinə müraciətlə yazdığı digər bir şeirində də şair eşqi yolunda Mənsur kimi asılmaq istədiyindən danışır:

*Gərək Mənsur olam bən eşqin ilə,
Qədündür darü boynunda kəməndüm (3, s.69).*

Şairin şeirlərində Həllac Mənsur eşq, əqidə yolunda hər cür əzab-əziyyətə, işgəncələrə hazır olan fədakar insan rəmzidir.

Qazi Bürhanəddinin şeirlərində təbiət təsviri kifayət qədər önəmli yer tutur. Bahar fəslinin, novruzun gəlişini, təbiətin oyanışını, dünyadan əlvən rənglərə boyanmasını şair sevinclə, yüksək əhvali-ruhiyyə ilə qarşılayır:

*Məgər novruz gəlməşdir müsəvvər
Ki, olmuşdur cahan yenə münəvvər (3, s.81).*

“Fəsli-bahardur, neçün olur könül məlul” (3, s.225) deyən şair yaz fəslində insanların kədərli olmasına qeyri-qanuna uyğun sayır. Qazi Bürhanəddinin bahardan sonra ən çox sevdiyi fəsil payızdır. O, bu fəsildə ağacların yarpaqlarının saralmasını qızılı boyanmaya bənzədir, bu xəzan fəslini Allah vergisi kimi dəyərləndirir:

*Gör ki, nə vermiş İlah fəsli-xəzana,
Gör ki, nə pür eyləmiş zər ilə xəzana (3, s.60).*

Qazi Bürhanəddin şeirlərində bahadırlıq, qəhrəmanlıq mövzusu önəmli yer tutur. Onun bu mövzuda şeirləri sayca o qədər çox olmasa da, şairin həyata münasibətini, həyat fəlsəfəsini daha düzgün anlamağımıza kömək edən əsərlərdir. Hökmədar şairin bir sıra şeirlərini hərbi poeziyaya aid edən italyan alimi A. Bombaçı yazır: “Bu şeirlərdə müqəddəs şəxs və ya məşuqə idealı cəsur və qorxmaz ər, igid idealı ilə əvəz olunur” (5, s.264).

Qazi Bürhanəddin qəhrəmanlıq və bahadırlığı, cəsurluğu insan üçün ən ümdə əxlaqi-mənəvi xüsusiyyətlərdən sayır. O, tuyuqlarından birində deyir ki, açıq meydanda düşmənlə nər kimi döyüşən ərlərin quluyam:

*Ərənlər düşmənləri avlaşurlar,
Qəmzələr bir-birini qovlaşurlar.
Mən quliyam dünyada ol nərlərün
Ki, bu dəm meydanumda kükrəşürlər (3, s.622).*

Qazi Bürhanədinin həyat fələsfəsinə görə ölüm qaçılmazdır, “hər nerdə ki, varlıx var, yoxlığa girmışdır” (3, s. 47), hər şey Tanrıının hökmü ilə olur, “Əzəldən Həq nəyi yazmış isə bolur” (3, s. 614). Buna görə də heç nədən qorxmaq lazımdır:

*Qorxmazam dünyada heç kimsədən,
Canumun əmanəti Allahdur (3, s.625).*

Bu ölümlü dünyada igid kimi, qəhrəman kimi yaşamaq lazımdır:

*Dünya bir keçitdürüür, gələn keçər,
İlla, sərvər yigidə sərmayadür (3, s.626).*

Şairə görə, kişinin ən yüksək keyfiyyəti onun ərliyi, ərənliyi, erkəkliyi, igidlə qorxağı seçməyin ən yaxşı ölçü meyarı isə döyüş meydanıdır:

*Ərənlər öz yolunda ər tək gərək,
Meydanda erkək kişi nər tək gərək.
Yaxşı-yaman, qatı-yumşax olsa xoş,
Sərvərəm deyən kişi erkək gərək (3, s.627).*

“Hər aşiqin dövrəni var” kəlamı Qazi Bürhanəddinin şeirlərində “hər zaman bir yigidin dövrənidir” kimi söslənir. Şairə görə, göy üzü günəşin məkanı olduğu kimi, bu dünya da ərlərin meydanıdır. Ər igidlər adlarına layiq yaşamalı, yeməli, yedirməli, almalı, bağışlamalı, bir sözlə, səxavətli olmalıdırlar. Onun bir sıra şeirləri ər igidlərin həyat və davranış kodeksi kimi söslənir:

*Necə ki, gögdə günəş seyranıdır,
Bu cəhan ərənlərin meydanıdır.
Yevü yedürgil, alü bağışlağıl,
Hər zəman bir yigidün dövrənidir (3, s.631).*

Qazi Bürhanəddinə görə, heç kəs öz uğursuzluğunda başqalarını günahkar hesab etməməlidir. Öz nöqsanını bilib düzəltməyə başlayan şəxs həyatda çox şeyə nail ola bilər:

*Kişi öz əksükligin bilicəgəz,
Dünyada anun işi şəhanədür (3, s.634).*

Şairin həyat fəlsəfəsinə görə insan heç bir zaman şikayət etməməli, igid meydanında nəyə qadir olduğunu sübut etmək imkanı əldə etdiyinə görə şükər etməlidir:

*Şükr ana ki, bir nəfəsdə gəlmış üz,
Kim bu dəm ərənlərin dövranıdır (3, s.635).*

Şairin nikbinliyi Tanrıya inamından, özünəməxsus dünyabaxışından irəli gəlir. O, belə hesab edir ki, insana bəxş edilən ömrə görə naşikürlük etmək olmaz, həyatın hər anının qədrini bilmək lazımdır. Qazi Bürhanəddinin “Bu dəmi gəlün qənimət biləlüm” (3, s.628) misrası İmadəddin Nəsiminin “Gün ki keçmiş, danla qaib, bəs bu dəm xoş dəmdürür” misrası ilə səsləşir. Ömür axar su kimi surətlə keçib gedir, imkan daxilində onun bəzi məqamlarından ləzzət almağı bacarmaq lazımdır:

*Ömür axar suya bənzər, keçənə yetilməz,
Bir iki dəm var isə şimdə bağını görünüz (3, s.134).*

Yaxud:

*Bu dəmi gəlün qənimət biləlüm
Ki, dünya, ey yarənlər, fəna durur (3, s.628).*

Və yaxud:

*Bu dünya fanidür, bari, sizünlə söhbət edəlüm,
Görəlüm bir-birümüzzi bir-iki dəm ki, var taqi (3, s.115).*

Bəzən şairin nikbinliyi o həddə çatır ki, qısa ömrü uzatmağın, Nuh badəsindən şərab içməyin, yəni Nuh peyğəmbər qədər uzun yaşamağın insanın öz əlində olduğunu iddia edir:

*Necə ki, ömür qısa isə uzun qılırız biz,
Həmişə toludur əllərümüzdə Nuh əyağı (3, s.146).*

Qazi Bürhanəddin əsərlərində ana dilinin incəliklərindən, danişiq dilindən gələn söz və ifadələrdən, məsəllərdən, bədii ifadə vasitələrindən, poetik fiqurlardan məharətlə istifadə etmişdir. Onun özünəməxsus şeirlər dili, ritmi incə bədii zövqündən xəbər verir. Ə. Səfərli bu barədə yazar: “Şair vəsf etdiyi gözəlin obrazını real cizgiləri ilə verir, saçını, qasını, gözünü, kipriyini, xəttini, xalını, üzünü, ağızını, dodağını, dişini, belini, boyunu təbii surətlərlə müqayisədə canlandırır. Bu bədii-poetik, dil-üslub keyfiyyətlərinə görə Qazi Bürhanəddinin yaradıcılığı Azərbaycan ədəbiyyatına, xüsusilə də Xətai və Vaqif şeirinə nəcib təsir göstərmişdir” (6, s.186).

Şairin şeirləri bədii təyinlərin, epitetlərin bolluğu ilə diqqəti cəlb edir. Bunlardan bir çoxu şifahi xalq ədəbiyyatından gəlir. Moğolçın gözlər, türki gözlər, ala gözlər kimi bədii təyinlərə Nəsiminin əsərlərində də rast gəlmək mümkündür.

Qazi Bürhanəddin təkrirlərin köməyi ilə şeirlərinin təsir gücünü, emosionallığı məharətlə artırmağı bacarmışdır. Şair bir misrada “yar” sözünü dörd dəfə işlədir, bununla lirik qəhrəmanın aşiqliyini, vurğunluq dərəcəsini çatdırmaq istəyir. “Yar” sözü üç dəfə sevgili, bir dəfə yar olmaq, dost olmaq mənasında işlədilib. Burada təkrirlə bərabər cinas poetik figurundan da istifadə edildiyini görürük.

*Yara, yara, yara kim, yar olasın,
Necə işbu gülə bir xar olasın (3, s.69).*

Beytlərindən birində şair gözəlin şəhdi-ləbinin onun dərdinə, yarasına, məlhəm olduğundan danışır. Burada bir misrada dörd dəfə “yaraluyam” sözünü işlətməklə sənətkar oxucuya düşdüyü eşq bəlasının böyüklüyünü göstərmək istəmişdir:

*Yaraluyam, yaraluyam, yaraluyam, yaralıyam,
Sol şəhdi-ləbindən irur canıma mumiya isən (3, s.122).*

Şair bir qəzəlində gözəlin dodağını şəkərə, belini qıla, üzünü bütə, bədrənmiş aya bənzədir:

*Ləbün şəkkərdürür, leykin mükərrər,
Xətin ənbərdürün, leykin mühərrər.*

*Belün qıldur gözümüzda müxəyyəl,
Yüzün bütür canumuzda müsəvvər (3, s.216).*

Şair məşuqənin boyunu sərvə, bədənini yasəmənə, ağızındaki dişləri dürə oxşadır:

*Boyun sərvü tənün yasəmindür,
Ağızun toptolu durrı-səmnindür (3, s.221).*

Başqa bir şeirdə məşuqənin yanaqları alma, ağızı püstə, dodağı şəkərlə müqayisə edilir (3, s.127).

Fikir və hissələrini daha təsirli çatdırmaq üçün şairin məharətlə işlətdiyi bədii ifadə vasitələrindən biri də təzaddır. Gözələ üz tutan şair onun eşqinin uzağı yaxın, fərağının, ayrılığının isə yaxını uzaq eləməsindən danışır. Yaxın-iraq sözlərinin yaratdığı təzadın köməyi ilə müəllif lirik qəhrəmanının məhəbbət əhvalatını oxucuya səmimi bir dillə çatdırmışdır:

*İraqını yaxın eylədi eşqin,
Yaxınunu iraq etdi fəraqun (3, s.134).*

Başqa bir qəzəlində Qazi Bürhanəddin daxilində od ilə suyun cəm olduğunu deyir. Çünkü onun sevgilisinin üzü ilə saç (günəş üzü tutan qara saç) sübh ilə zəlamı-səhərlə

gecəni eks etdirir. Burada od və su, zülf və yüz, sübh və zəlam sözlərinin köməyi ilə təzad yaradılmışdır:

*Od ilə su nola gər cəm ola bəndə bu dəm,
Zülf ilə yüzində gör məcməi-sübhü zəlam (3, s. 227).*

Qazi Bürhanəddin fikrini daha təsirli çatdırmaq üçün mübaliğə poetik figurundan məharələ istifadə etmişdir. Qəzəllərindən birində o, sevgilisinin eşqində gözlərindən axıldığı yaşları Fərat çayına, bədənini dağa bənzədir. çaya dönən göz yaşları onun dağ kimi bədənini xəyalalı döndərmüşdür:

*Tənüm tağ idivü yaşım Fərat idi şimdi,
Xəyalə döndi tənüm, oldu çün şərab gözüm (3, s.128).*

Bədii suallar şairin əsərlərində mühüm yer tutur. Bu poetik figurun köməyi ilə o, şeirlərdəki emosionallığı, təsir gücünü artırılmışdır. Onun “Yoxmu?”, “Yoxmudur ?”, “Degilmi?” rədifli və bir sıra digər qəzəllərində bütün beytlər əvvəldən axıra qədər bədii suallardan ibarətdir. “ Yoxmudur” rədifli qəzəlində şair sevgilisini müraciətlə deyir ki, cövrün həddən aşdı, hicranın sonu yoxdurmu, dərmanını tapa bilmədik dərdinin sonu yoxdurmu:

*Həddən aşurdun kövrünü, hicrə nihayət yoxmudur?
Dərmanuna xud irməzüz, dərdünə qayət yoxmudur?
Gisularun könülləri zülmətdə gümrəh eyləmiş,
Abi – həyat ləblərünə hərgiz hidayət yoxmudur (3, s. 221 – 222)?*

Qazi Bürhanəddin şeirlərində cinas, ləffü nəşr, bədii xıtab, touzi, səc’, irsalül-məsəl və ya təmsil, təlmih, hüsni-mətlə və s. bədii ifadə vasitələrindən istifadə etmişdir.

Nəticə. XIV əsr ədəbiyyatımızın görkəmli nümayəndəsi hökmdar şair Qazi Bürhanəddin şeirlərinin mövzu dairəsi geniş, bədii üslubu, poetik dili özünəməxsusdur. O, ister dünyəvi, məcazi, istərsə də ilahi, həqiqi eşqin tərənnümünə gözəl şeirlər həsr etmişdir. Təbiət vurğunu olan şair əsərlərində xüsusişlə baharın və payızın təsvirinə önem vermişdir. Şair təbiəti, ilin müxtəlif fəsillərini təsvir etməklə öz daxili aləmi, əhvali-ruhiyyəsi barədə söz deyə bilmışdır.

Qazi Bürhanəddinin şeirlərində bahadırlıq, igidlik, qəhrəmanlıq ruhu hökm sürməkdədir. O, əsərlərində bir sıra mənəvi-əxlaqi cəhətlərlə bərabər səxavəti, mərdliyi, igidliyi, cəsurluğu təbliğ edir. Şairə görə, insanın həyatı, nə zaman ölücəyi Tanrıının əlindədir. Əgər belədirsa, ölümdən qorxmaq, ümumiyyətlə qorxaqlıq hər cür mənasını itirir.

Qazi Bürhanəddinin şeirlərində hürufiliyin təsirini görürük. Lakin onu hürufilik və ya hansısa digər dini təriqətə aid olduğunu iddia etmək olmaz. Şair bütün şeirlərində insanı, onun fiziki və mənəvi-əxlaqi gözəlliyini, fikir və arzularını, hiss və duyğularını tərənnüm etməkdədir.

Qazi Bürhanəddinin canlı xalq danışq dilindən qidalanan şeir dili zənginliyi, yüksək bədii zövqü ilə diqqəti cəlb etməkdədir. O, əsərlərində xalq deyim və ifadələrindən Şərq poetikasına məxsus bədii ifadə vasitələrindən məharətlə istifadə etmişdir.

Ədəbiyyat:

1. Наджип Э. Н. Исследования по истории тюркских языков XI – XIV в.в. Москва: «Наука», (Главная Редакция Восточной Литературы), 1989.
2. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Altı cilddə. Üçüncü cild. Bakı: “Elm”, 2009. 14
3. Bürhanəddin Qazi. Divan. Ön söz, tərtib və lügətin müəllifi: Əlyar Səfərli. Bakı: Azərnəşr, 1988.
4. Alpaslan A. Kadı Burhaneddin divanından seçmeler. İstanbul: Milli Eğitim Yayımları, 1977.
5. Бомбачи А. Тюркские литературы. Введение в историю и стиль Зарубежная тюркология. Москва: «Наука» (Главная Редакция Восточной Литературы), 1986.
6. Səfərli Ə., Yusifov X. Qədim və orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı: “Maarif”, 1982.

Керимов Паши

ТЕМАТИКА И СРЕДСТВА ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ВЫРАЗИТЕЛЬНОСТИ В СТИХАХ ГАЗИ БУРХАНАДДИНА

Резюме

Рукопись дивана-сборника лирических стихов выдающегося азербайджанского поэта Гази Бурханаддина (1344-1398) хранится в Британском музее Лондона. Его творчество берет свое начало из двух источников-устного народного творчества и классической литературы. Ряд своих стихов поэт-правител посвятил воспеванию мужества, героизма воина на поле боя. Главное место в поэзии поэта занимает любовная лирика. В своих газелях Гази Бурханаддин описывает все радости и горести влюбленного человека. Большое место занимает в стихах поэта воспевание человеческой красоты. Почти в каждом бейте своих стихов он использует образные выражения. В одном из своих стихов Гази Бурханаддин красивую девушку сравнивает с солнцем. Здесь и в ряде других своих произведений он говорит о вполне реальной любви к реальной красавице. Лирический герой произведений поэта с терпением переносит все невзгоды, ради своей любви.

Стихи Гази Бурханаддина отличаются разнообразием эпитетов, метафор, сравнений, гипербол и других средств художественной выразительности. Его произведения оказали влияние на творчество азербайджанских поэтов Ш.И.Хатаи и М.П.Вагифа.

Ключевые слова: Кази Бурханаддин, Азербайджан, огуз, газель, стихи, лирика

Kerimov Pasha

THEMES AND MEANS OF ARTISTIC EXPRESSION IN THE VERSES OF GAZI BURKHANADDIN

Summary

A divan-collection of lyric poems by the outstanding Azerbaijani poet Gazi Burkhanaddin (1344-1398) in the British Museum in London. His work originates from two sources - oral folk art and classical literature. The poet-ruler devoted a number of his poems to praising the courage and heroism of a warrior on the battlefield. The main place in the poet's poetry consist of love lyrics. In his gazelles, Gazi Burkhanaddin describes all the joys and sorrows of a man in love. The glorification of human beauty occupies an important place in the poet's poems. In almost every beat of his poems, he uses figurative expressions. In one of his poems, Gazi Burhanaddin compares a beautiful girl to the sun. Here and in a number of his other works, he speaks of a very real love for a real beauty. The lyrical hero of the poet's works with patience endures all adversity, for the sake of his love.

The poems of Gazi Burkhanaddin are distinguished by a variety of epithets, metaphors, comparisons, hyperbole and other means of artistic expression. His work influenced the work of Azerbaijani poets Sh.I. Khatai and M.P. Vagif.

Key words: *Gazi Burhanaddin, Azerbaijan, oguz, gazel, poem, lyric*

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 17.11.2020

Çapa qəbul olunma tarixi: 27.11.2020

*Filologiya elmləri doktoru, professor Tərlan Quliyev
tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.*

UOT 821.512.162 : 94(479.24)

Səmədova Nailə,
filologiya üzrə elmlər doktoru
AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İstítutu
Bakı ş., İstiqlaliyyət küç.26.
e-mail: nailesamadova@yahoo.com

NƏRİMAN NƏRİMANOV MƏMMƏD SƏİD ORDUBADİNİN XATİRƏLƏRİNDƏ (Nəriman Nərimanov – 150)

Açar sözlər: *Nərimanov, arxiv, Ordubadi, xatirə, məqalə*

AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İstítutunda XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Məmməd Səid Ordubadının zəngin şəxsi arxiv mühafizə edilir. Burada ədibin əsərlərinin əlyazmaları, tərcüməyi-hal və xatirələri, roman və povestləri, pyesləri, poema və şeirləri, məqalə və felyetonları, özünün yazdığı və ona ünvanlanan məktublar, ədəbi və ictimai fəaliyyəti ilə bağlı materiallar saxlanılır.

Arxivin müəyyən hissəsini tərcüməyi-hal və xatirələr təşkil edir. “Həyatım və mühitim” memuarı, “Bakıda ikinci kərə” və “Nərimançılıq” adlı əsərlərinin əlyazma nüsxələri Məmməd Səid Ordubadının şəxsi arxivində qorunub saxlanılır. Bu nümunələrdə Ordubadının böyük yazıçı, görkəmli ictimai-siyasi xadim Nəriman Nərimanov haqqında xatirələri təsvir edilmişdir. “Nərimançılıq” əsərində əvvəlkilərlə müqayisədə Nəriman Nərimanov haqqında daha geniş və zəngin məlumat vardır. Əsər səkkiz vərəq həcmində ərəb əlifbası ilə yazılmış avtoqraf nümunədir. Onu da qeyd edək ki, istər Məmməd Səid Ordubadının, istərsə də Nəriman Nərimanovun irsini tədqiq edən müəlliflər bu əsərə toxunmamışlar və təbii ki, burada təsvir edilən hadisələri də işıqlandırmamışlar. Halbuki, bu xatirədə yazıya alınan olaylar tariximizi maraqlı materiallarla zənginləşdirir. Müəllif yazır ki, “... mənim nərimançılıqdakı xatirələrim nərimançılığın olduğu barəsində zəngin materialdır ki, bu material Azərbaycan tarixi yananlar üçün də qiymətlidir” [1, s.1].

Məmməd Səid Ordubadi 1918-ci ilə qədər Nəriman Nərimanovla onun əsərləri vasitəsi ilə tanış idi. Sarıtsində sürgündə olan yazıçı 1919-cu ilin baharında Həştərxana gəlir və “Hümmət” qəzetində işə başlayır. Bu dövrədə Məmməd Səid və həyat yoldaşı ağır xəstələnir. Onları Nəriman Nərimanov müalicə edirdi. Elə bu vaxtdan Ordubadi Nəriman Nərimanovla yaxından tanış olur. Məlumdur ki, Nərimanov 1918-ci ilin iyun ayında xəstəliyi ilə əlaqədar müalicə məqsədi ilə Həştərxana getmişdi. O, burada Həştərxan quberniya icraiyyə komitəsində rəhbər vəzifədə çalışırdı. Çox keçmir ki, Ordubadi də Həştərxanda “Hümmət” qəzetiinin məsul müdürü təyin edilir. Ordubadi yazır ki, “mən hələ Astaraxanda (Həştərxanda – N.S.) olduğum zamanlar onunla, Nərimanla etdiyim səhbətlər nəticəsində onun əqidə və düşüncəsində mürəkkəb bir fikirlərin böyüdüyüünü və onu rahətsiz etdiyini hiss edirdim. Buna görə də mən doktor Nərimanovu millətçi liberal burjuaziya ziyalısı ... kimi göstərənlərin heç birisi ilə razılaşmıldım” [1, s.1].

1918-ci il oktyabr ayının 1-dən Nəriman Nərimanov xalq komissarı kimi Həştərxan quberniya maarif şöbəsinin müdürü kimi fəaliyyət göstərirdi. O, “zəhmətkeş kütlələrin maariflənməsinə və mədəni inkişafına xüsusi qayğı ilə yanaşır, mədəniyyət ocaqları və yeni tipli məktəblər açdırırı. Yerli əhalilə arasında müəllim kadrları hazırlamaq üçün qısa müddətli pedaqoji kursların təşkiliñə rəhbərlik edir, yeni tipli məktəbə olan köhnə münasibəti aradan qaldırmaq üçün geniş kütləvi-izahat işi aparmalı olurdu” [2, s.286].

Nəriman Nərimanov Həştərxanda olarkən mollaları məscidə dəvət edir və bildirir ki, onların tələblərini hökumət orqanlarına sərbəst surətdə bildirmələrinə imkan veriləcək. Nərimanov məsciddə çıxış edərək deyir: "... dini dövlətin təsirindən azad etmək lazımdır. Bu o deməkdir ki, ruhanilər, mollalar, keşişlər kənardan heç bir təsir olmadan istədikləri məzhəbi təbliğ etsinlər. Kilsəni dövlətə tabe etmək mallalara, keşişlərə pul, qızıl, vəzifə, rütbə verib satılmaz və alınmaz, əsl dinin tələblərini deyil, dövlət istəyən fikirləri yaymağa məcbur etmək deməkdir. Din, iman azad olmalıdır, iman gətirmək adamların öz işidir. Bu, hər bir şəxs üçün müqəddəs olan hissdir" [3, s.177]. Elə bu fikirlər də nərimançılığın əsasını təşkil edirdi.

1920-ci ilin may ayında Nəriman Nərimanov Bakıda idi. Elə bu dövrdə Bakıya gələn Məmməd Səid Ordubadi məktəb yoldaşı İbrahim Əbilov ilə danışır Nəriman Nərimanovun görüşünə getmək istədiyini xəbər verir. Ordubadi yazır ki, Nərimanov "bizi olduqca gülər bir üzlə qəbul etdi. Rəsmi təarüfdən sonra doktorun əmri olmadan bizə çay gətirdilər. Bu əsnada buzovnalı molla Mirzə Əlinin görüşə gəldiyini xəbər verdilər. Doktor gəlməsinə icazə verdi. O, içəri girən kimi doktoru qucaqlayıb öpdü, doktor da onu çox məhəbbətlə öpdü. Mən inqilab rəhbəri ilə bir nəfər molların əlaqəsindən olan bu qədər səmimiyyətə təəccüb etdim" [1, s.2].

Sonralar Məmməd Səid Ordubadi "Bakıda ikinci kərə" adlı xatirəsində Nəriman Nərimanov haqqında yaddaşında olanları qələmə almışdır. Əsərdə Ordubadının ünsiyyətdə olduğu insanlarla münasibəti, dövrün olayları canlandırılmışdır. Müəllif Həbib Cəbiyev və Ruhulla Axundovun Nəriman Nərimanovla apardıqları mübarizəni xatırlayaraq yazırırdı: "Həbib Cəbiyev və Ruhulla Axundov Nərimanla apardıqları mübarizədə məglub edilmişdilər. Buna görə də Nəriman Nərimanov öz dostu Ağababa Yusifzadəni "Kommunist" qəzetəsinə müdir təyin etdirmişdi" [4, s.26].

Ağababa Yusifzadə "Füqəra füyuzatı" məcmuəsinin redaktoru idi. Məcmuədə bayram nömrəsi çıxarıldı, orada rəhbər işçilərin şəkilləri veriləcəkdi. Ordubadi "Bakıda ikinci kərə" xatirəsində yazır: "Yusifzadə Mirzə Əlisgəndər ilə müqavilə bağlayıb şəkillərin altına şeirlər sıfariş vermişdi. Məqalə üzrə şeirin hər misrasına bir manat qızıl verilmişdi. Şeirlər yazıldan sonra düzəldilmək üçün mənim stoluma verilmişdi. Şeirlər ədəbi bir məcmuədə çap edilə bilməzdə. ... Mən şeirləri götürüb şəxsən doktor Nərimanın yanına apardım və bunların çap edilməsinə qarşı etiraz etdim. Doktor bir qədər fikirləşdi və sonra da gülərək:

-Bir neçəsini oxu görüm – dedikdə mən oxudum:

-Bax bu Qarazadə Əliheydərə

Zadeyi-Şirvan o mələk mənzərə.

Doktor çox güldü və dedi:

-Çox yaxşı yazıb, məcmuədə getməlidir.

Mən çıxılmaz bir vəziyyətdə qaldım, nəhayət:

-Sizin üçün də bir belə şeir yazılıbdır – dedikdə oxumağıma əmr etdi.

-Nərimansan, Nərimani-zamansan, Şərqə dahisən.

Doktor bundan sonra:

-Dur get işinə, qoy xalq işini görsün – dedi" [4, s.27].

"Nərimançılıq" əsərində də M.S. Ordubadi N.Nərimanovla olan görüşünü, eyni zamanda, nərimançılığın mahiyyətini şərh edərək yazırırdı: "Nərimançılıq deyirdi ki, xalqların irq və adətləri müxtəlif olduğu kimi düşünəcə və zehniyyətləri də bir-birindən ayridir. O, isbat etmək istəyirdi ki, hər mədə hər bir qidani həzm edə bilməz. Buna görə də Nəriman öz nəzəriyyəsində kommunizmi şərqləşdirməyi təklif edirdi, yaxud da o, Şərqə məxsus bir

kommunizm tərtib etməyi düşünürdü. Onun nəzəriyyəsində kommunizm ilə islamiyyəti barışdırmaq fikri bir yer tuturdu. Nərimançılıq, eyni zamanda, təbəqi sinifləri, təsviyəlik məsələsini kommunizm ilə burjuaziyanı barışdırmaqla həll etmək istəyirdi. Lakin nərimançılıq bu fikirlə bərabər başqa bir fikri də meydana atmışdı. Odur ki, “dünyada bir əqidənin hakim olması millətin orijinallığını itirmək deməkdir. Çünkü əqidənin milli adət və milli mədəniyyət üzərində böyük bir təsiri ola bilər” [1, s.4].

Nəriman Nərimanov öz nəzəriyyəsi ilə sovet üsul-idarəsindən narazı olanları öz tərəfinə çəkmişdi. Bununla belə, bu nəzəriyyə nərimançılar tərəfindən müxtəlif məzmunlarda işlədilirdi. Dadaş Bünyadzadə, İsrafilbəyov, Qədirli, Həmid Sultanov nərimançı olsalar da, bu nəzəriyyənin nədən ibarət olduğunu anlamırdılar. Ordubadi məqaləsində yazır: “Nəriman qrupuna qarşı mübarizə aparan Ruhulla Axundov, Əliheydər Qarayev, Həbib Cəbiyev, Mirzə Davud Hüseynov, Qəzənfər Musabəyov və sairləri də Mərkəzi Komitənin interesini müdafiə üçün mübarizə aparırdılar. Onların mübarizələrinin əsas mündəricəsi Nəriman Nərimanovu Komissarlar Şurası sədrliyindən atmaq, onun yerinə Mirzə Davud Hüseynov və Musabəyovlardan birisini təyin etdirməkdən ibarət idi” [1, s.5].

Düşmənlərinə qarşı mübarizədə Nəriman Nərimanov bütün vasitələrdən istifadə edirdi. O bilirdi ki, düşmənləri Levon Mirzoyan tərəfindən müdafiə olunur. Buna görə də ilk növbədə Mirzoyani həcv etdirirdi. Bu həcvlər Səməd Mənsur və Hacı İbrahim Qasımov tərəfindən yazılır və Nərimanov tərəfdarları tərəfindən təşkil edilən ziyaflərdə oxunurdu. Bununla belə, nərimançıların da mövqeyi bir o qədər möhkəm deyildi. Çünkü M.S.Ordubadinin fikrincə, “bu qrupun görkəmli üzvlərindən Dadaş Bünyadzadənin Nərimanla axıra qədər həmfikir olacağına etibar yox idi. O, lazımlığı zaman Nərimanı çox ucuz sata bilərdi” [1,s.6]. Hadisələrin cərəyanı Ordubadinin öz fikirlərində yanılmadığını təsdiq etdi. Dadaş Bünyadzadə Nəriman Nərimanovu aralıqda tək buraxıb Levon Mirzoyan tərəfə keçir. Həmid Sultanov isə öz müavini Seviridovla apardığı mübarizə nəticəsində Daxiliyyə Komissarlığından azad edilib İran Ədalət partiyasının katibi təyin edilir. Nərimanov tərksiləh edilir. Bununla əlaqədar o, Moskvaya uzun bir məruzə məktubu göndərməyi qərara alır. Məruzə məktubunda göstərilən məsələləri yoxlamaq üçün məktub Azərbaycan Mərkəzi Komitəsinə göndərilmişdi. Levon Mirzoyan Mərkəzi Komitədə işləyirdi. Məktubda yazılın narazılıqlar da Mirzoyanın əleyhinə idi. Buna görə də məruzə məktubunu müzakirə etməyərək Nəriman Nərimanov üzərində bir məhkəmə prosesi qurulur. Ordubadi proseslə əlaqədar xatirələrində yazır: “Bu prosesdə mənim özüm də iştirak edirdim. Orada məktubda yazılın məsələlərin doğru olub-olmaması təhqiq edilmədi. Burada ancaq məktub yazılıması işinin siyasi bir səhv olduğunu meydana atmışdır. Nəticədə bəziləri Nərimanın partiyadan qovulmasını təklif etdilər. İran kommunistlərindən Ağazadələr yuxarıdakı təkliflərlə razılaşmadılar. Onlar Nərimanın güllələnməsini təklif etdilər. Bu hadisə məni o qədər də təəccübləndirmədi. Çünkü Nəriman əleyhinə düzələn qruppanı Levon Mirzoyan idarə edirdi, o hər cürə olursa Nərimanı ifşa etməli və nüfuzunu düşürməli idi. Məni təəccüb gətirən bir şey varsa, o da Dadaş Bünyadzadənin Nəriman əleyhinə səs verməsi idi” [1,s.7]. Bütün bu hadisələrdən sonra M.S.Ordubadi N.Nərimanova iki dəfə görüşür. N.Nərimanova daha çox D.Bünyadzadənin ona olan münasibəti təsir edirdi.

Nəzərə çatdırmaq lazımdır ki, rusiyalı qafqazşunas alim Rudolf Nikolayeviç İvanovun Nəriman Nərimanov haqqında yazdığı “Ölüm mübarizəsi” [5] kitabında erməni bolşeviklərinin bu görkəmli şəxsiyyəti nəyin bahasına olursa-olsun hakimiyyətdən uzaqlaşdırmaq cəhdləri, xəyanətləri və Nərimanovun “Mikoyan-Sərkis-Mirzoyan” üçlüyünə

qarşı apardığı mübarizə təsvir edilir. Rudolf İvanov Nərimanov şəxsiyyətini hərtərəfli tədqiq etmək üçün onun siyasi xadimlərə və yaxınlarına ünvanladığı məktublarından, Rusiya və Azərbaycan arxivlərində saxlanılan gizli tarixi sənədlərdən, təxminən 475 materialdan yararlanmışdır. Bütün bu tarixi materiallar, eyni zamanda, dövrün mənzərəsinin canlandırılmasında, tarixi şəxsiyyətlərin obrazlarının səciyyələndirilməsində əvəzsiz qaynaq olmuşdur.

Keçən əsrin 20-ci illərinin tarixi mənzərəsini izləmək, Azərbaycanda baş verən siyasi prosesləri öyrənmək baxımından “Nəriman Nərimanov. Məktublar və Qarabağ məsələsinə dair sənədlər” kitabı da zəngin material verir. Sənədlərə əsasən məlum olur ki, Nəriman Nərimanov Dağlıq Qarabağ ərazisinə muxtariyyət verilməsinin əleyhinə idi. Onun yazdıqlarından məlum olur ki, Dağlıq Qarabağ Levon Mirzoyanın güclü təsiri altında Muxtar Vilayət elan edilmişdir [6, s.100].

Bəzi müəlliflər Nəriman Nərimanovu millətçilikdə günahlandırırdılar. Əslində, Nərimanov həqiqətən də xalqını, millətini sevən bir vətənpərvər olmuşdur. Ordubadi də xatirələrində Nərimanovun vətənpərvərliyini və buna görə də erməni daşnakları tərəfindən təqibə məruz qaldığını, onlarla mübarizə apardığını işıqlandırmağa müvəffəq olmuşdur. Eyni zamanda vətənpərvər ziyanı, böyük dövlət xadimi Nəriman Nərimanov yaşadığı dövrə uyğun olaraq tarixi xidmətlər göstərmişdir.

Mərkəzi Komitəyə göndərdiyi məruzə məktublarının birində Nərimanov erməni daşnaklarının “fəaliyyətini” bir daha vurgulayaraq ona qarşı olan hücumları nəzərə çatdırmışdır: “Müsəlman fəhlələri arasında baş vermiş çəvrilişdən sonra keçən 2,5 il üçün Mikoyanın, Sərkisin və Mirzoyanın başçılıq etdiyi BEKA-nın işini, nəhayət, yoxlamaq lazımdır. İndiyə qədər solluq oyunu oynamış və oynayanların cinayətkar fəaliyyəti aydın şəkil alardı. O zaman mənim söylədiyim qeyri-normal qarşılıqlı münasibətlərin səbəbi də aydın olardı. Yeri gəlmışkən, mən burada qeyd etməliyəm ki, partianın dağılıması yol. Sərkis tərəfindən başlanmış, onun varisi Mirzoyan tərəfindən isə son həddə çatdırılmışdı. Hər yerdə casusu olan vəancaq xəbərçiliklə yaşayan Mirzoyan çox məhdud adam olub, BEKA katibi hüquqlarından bu qrupun fəaliyyətini tənqid etməyə cürət edənlərə qarşı intiqam silahı kimi istifadə edir. Fəaliyyətimdə ardıcıl olduğum üçün mən belə hadisələrə göz yuma bilmirdim, lakin mənim hər bir çıxışım “beynəlmiləçi” Sərkis və Mirzoyan tərəfindən milli təmayüllü kommunistin çıxışı kimi şərh edildirdi” [7, s. 35].

Nəriman Nərimanov haqqında xatirələrində Məmməd Səid Ordubadi tarixi hadisələri işıqlandırmaqla yanaşı bu görkəmli ictimai-siyasi xadim, böyük ədib haqqında düşüncələrini, yaddaşında olanları canlandırmışdır. Bu nümunələrdə tarixi gerçekliklərin əksi fonunda Azərbaycan ədəbiyyatının və ictimai fikir tarixinin görkəmli nümayəndləri Məmməd Səid Ordubadının və Nəriman Nərimanovun həyat və fəaliyyətlərinin müəyyən dövrü təsvir edilir, bəzi qaranlıq məqamlara aydınlıq gətirilir.

Ədəbiyyat:

1. Ordubadi M.S. Nərimançılıq. AMEA ƏYİ, f.14, sax. vah. 413.
2. Əhmədov T. Seçilmiş əsərləri (5 cilddə), I cild. Bakı: “Nurlar”, 2015.
3. Dubinski-Muxadze İ. Nərimanov. Bakı: Yayıçı, 1979.
4. M.S.Ordubadi, Ə.Əminzadə, Ə.Müznib. Xatirələr. Bakı: Nurlan, 2008.
5. İvanov P.H. Смертельная схватка. Москва: 2015.
6. Nəriman Nərimanov. Məktublar və Qarabağ məsələsinə dair sənədlər. Bakı: 2002.
7. Nəriman Nərimanov. Bakı: “Nurlar”, 2010.

Самедова Наиля

НАРИМАН НАРИМАНОВ В ВОСПОМИНАНИЯХ

МАМЕД САИДА ОРДУБАДИ

(Нариман Нариманов - 150)

Резюме

Личные архивы двух выдающихся деятелей XX века - Мамед Саида Ордубади и Наримана Нариманова хранятся в Институте Рукописей имени Мухаммада Физули НАНА. Эти архивы содержат материалы их литературной и общественной деятельности, а также их личной жизни. В частности, некоторые моменты жизни и деятельности Наримана Нариманова освещены в мемуарах Ордубади «Моя жизнь и среда» и «Второй раз в Баку». Мемуары Ордубади «Наримановедение» в целом посвящены этому известному общественному деятелю.

В представленной статье исследуются воспоминания Мамед Саида Ордубади о Наримане Нариманове и исторические события анализируется на основе реальных событий.

Ключевые слова: Нариманов, архив, Ордубади, воспоминания, статья.

Samadova Naila

NARIMAN NARIMANOV IN THE MEMORIES

OF MAMMAD SAID ORDUBADI

(Nariman Narimanov - 150)

Summary

The personal archives of two prominent figures of the XX century - Mammad Said Ordubadi and Nariman Narimanov are preserved in the Institute of Manuscripts named after Muhammad Fuzuli of ANAS. These archives contain examples of their literary and social activities, as well as their personal lives. Particularly, several moments of Nariman Narimanov's life and activity were illustrated in Ordubadi's "My Life and My Environment" and "The Second Time in Baku" memoirs. Ordubadi's memoir "Narimanchılıq" is entirely about this eminent public figure.

In the presented article, Mammad Said Ordubadi's memoirs about Nariman Narimanov are researched, historical events are brought to light on the basis of real events.

Key words: Narimanov, archive, Ordubadi, memoir, article

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 10.11.2020

Çapa qəbul olunma tarixi: 17.11.2020

*Filologiya elmləri doktoru Paşa Kərimov
tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.*

Əliyeva Afaq,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
Bakı ş., İstiqlaliyyət küç. 26.
e-mail: afaq23@mail.ru

YENİ TİP SALNAMƏLƏRİN YARADICISI
(Azərbaycan Milli Mətbuatın 145 illiyi münasibətilə)

Açar sözlər: *Qulam Məmmədli, publisist, mətbuat, nəşrlər.*

Giriş. *Məqalədə 97 il özünlərini sürmüştər, dövrünün ağrı-acisini yaşamış Q.Məmmədlinin (1897-1994) ədəbiyyat, mətbuat və teatr tarixi bilicisi kimi mətnşünaslıq, salnaməcilik, təzki-rəçilik, publisistik fəaliyyətindən bəhs olunur. Həmçinin Milli Mətbuatın inkişafı namənə gələcəkdə də Zərdabi ənənələrinin layiqincə davam etdirilməsinin vacibliyini vurgulayan Q.Məmmədlinin özünləri bu sahədəki müstəsna xidmətlərindən danışılır.*

Dövrünün mürəkkəb ictimai-siyasi hadisələrinin canlı şahidi, milli-mədəni irlimizin tədqiqi, toplanılması, nəşri və təbliği sahəsində müstəsna xidmətləri olan ədəbiyyat, mətbuat və teatr tarixi araşdırıcısı, mətnşünas, salnaməçi, təzkirəçi, bibliograf, nasir, publisist kimi çoxşaxəli fəaliyyət göstərən Qulam Məmmədli 1897-ci il martın 25-də Təbrizdəandan olmuşdur. Hələ uşaq ikən tale onu Təbrizdən Aşqabada aparmış, yaşına sığmayan güzəran qayğıları onu adı təhsil almaq imkanından belə məhrum etmişdir. “Özünlərindən: “...Ağlım kəsəndən, arada bir fikirləşirdim ki, adımı Qulaməli niyə qoyublar görəsən? Sonra başa düşdüm ki, demə, o vaxt Cənubda oğlan uşaqlarının çoxuna əsasən Qulam, Hilal, Bilal, Əhməd, Həsən adları qoyurdular ki, qul alveri bazarda ad da xoşa gəlsin. ...Ona görə hər ehtimala qarşı mənə Qulam adı veriblər. O vaxt Asiya və Zaqqafqaziya müsəlmanlarını İran ziyarətgahına aparan baş yol Xəzər dənizinin liman şəhərlərinə gətirib çıxarırdı. Liman şəhərlərində bir qayda olaraq, həmişə qul alveri olurdu... Nə yaxşı ki, tale mənim üzümə güldü, həmin limanda dəmirçi Hüseyn ağa xarici görkəmimi görüb özünə şeyird götürdü. Dəmirçinin yanında güzəranım o qədər də asan deyildi” (1). “Mənim savadlanmaya, qəzetə gedən yolum da o dəmirçi dükanından başladı. Usta Hüseyn ağa və onun dəmirçi dostları pul yiğib Bakıdan göndərilən “Səda” qəzetini alıb oxuyurdular. Əlbəttə, ustalar savadsız idi, qəzeti onlar üçün mən oxuyurdum” (2).

Nə yaxşı ki, Tanrıının seçilmişlərinə qismət etdiyi nadir, qeyri-adi fitri istedadı, zəhmətsevərliyi, fədakarlığı sayəsində o, sözün tam mənasında dövrünün son dərəcəe sanballı, seçilən alimi, qabaqcıl ziyalısı, vicdanlı və ləyaqətli vətəndaşı olmayı bacarmışdır. Elmi dərəcəsi, ali, hətta orta təhsili olmayan Q.Məmmədlinin bu dəyərləri onu müasirlərinin və bugünkü nəslin kimsəyə bənzəməyən və kimsə ilə müqayisəsi mümkün olmayan ustası – “Qulam müəllimi” etmişdir. Həmişə “mən gözləməyi və vaxt itirməyi xoşlamıram” deyən Qulam müəllim yaşadığı ömrün nəinki hər ilindən, hər ayından, hətta hər günündən belə bir qənimət – ömrün son günü kimi yararlanmağa tələsmişdir.

1914-cü ildən Aşqabadda nəşriyyat və mətbuat aləminə adı köməkçi kimi daxil olan Q.Məmmədli sonralar mürəttib olmuş, 16-17 yaşlarından Bakıda Cəfər Bünyadzadənin redaktorluğu ilə nəşr olunan “Tuti” satirik məcmuəsində və Aşqabaddakı “Mavərayi-bəhri

Xəzər” qəzetində ilk yazılarını dərc etdirmişdir. İllər keçidkə mürəttiblikdən, kiçik müxbirlikdən başlanan bu yol onu “Kəndçi qəzeti”, “Yeni yol”, “Kommunist”, “Vətən yolunda”, “Azərbaycan kolxozçusu”, “Kirpi” və sair mətbuat orqanlarında peşəkar jurnalist kimi redaktorluğa qədər ucaltmışdır.

Q.Məmmədli tərcümeyi-halında yazır: “1923-cü ilin iyun ayında Bakıya gəlib “Kommunist” qəzetinin çap olunduğu “III İnternasional” mətbəəsində mürəttib işləmiş və burada Ordubadi, Cabbarlı, Məmmədəli Sidqi, Seyid Hüseyn və başqları ilə tanış olmuşam, “Molla Nəsrəddin”in həm mürəttibi, həm müxbiri olub Mirzə Cəlil ilə tanış olmuşam. 1924-27-ci illərdə Teatr Texnikumunda oxumuşam.

...40-dan çox əsərim çap edilmişdir ki, bunların da dəqiq siyahısı Moskvada Lenin adına kitabxanada vardır... 800-dək məqaləmin siyahısı özümdə vardır” (3). Bu tərcümeyi-hal 1979-cu ildə yazılmış, Qulam Məmmədli isə 15 il sonra – 1994-cü ildə dünyasını dəyişmişdir.

Q.Məmmədli nəşrə hazırladığı təzkirə, bibliografik göstərici, salnamələrin materiallarının toplanılması prosesində ədəbiyyat, teatr, mətbuat tarixi ilə bağlı əldə etdiyi hər yeni tapıntıni, naməlum faktı elmi ictimaiyyətə ilk olaraq “Axtarışlar, tapıntılar”, “Açılmamış səhifələr” və sair rubrikalar altında mətbuat vasitəsilə çatdırırırdı. 1941-1946-cı illərdə Tiflisdə və Təbrizdə “ordu qəzetlərində” işləyən Q.Məmmədli həm də “ədəbiyyat tədqiqatı ilə məşğul olmuş” və qısa müddətdə əldə etdiyi zəngin materiallar onu mətnşunas kimi fəaliyyət göstərməyə yönəltmişdir. Bu sahədə ona əsas işi ticarət olsa da, ömrü boyu öz vəsaiti hesabına fars, ərəb və türk (Azərbaycan) dillərində ümumi sayı 3692 nadir əlyazma və çap kitabları toplayan, bu məqsədlə Avropa, Asiya və Afrika ölkələrinə – Misirə, Türkiyəyə, Hindistana, Orta Asiyaya səfərlər edən, İranın müxtəlif şəhərlərini gəzən Hacı Məhəmməd ağa Naxçıvanı (4, s. 434) yardımçı olmuşdur. “Heyran xanım” (1951), “Mirzə Əli Möcüz. Seçilmiş əsərləri” (1954), Fədailin “Bəxtiyarnamə”si (1945, 1957) və s. bu illərin ilk mətnşunaslıq işləridir. “İran Azərbaycanının müasir şairləri”, “Səttar xan” şeirlər toplusu, “Xiyabani”, “Cənubi Azərbaycan şairləri antologiyası”, Qılman İlkinlə birgə tərtib etdiyi “Qızıl səhifələr” sənədlər toplusu, “Atmacalar”, “Əliağa Vahid. Seçilmiş əsərləri”, “Qapı oğrusu”, “Məhəmmədəli Mənafzadə Sabit. İbrət güzgüsü: Şeirlər, hekayələr və məqalələr” və s. əsərlərin tərtibi və nəşri də mətnşunaslıq işinin davamıdır.

Q.Məmmədlinin elmi yaradıcılığının çox böyük hissəsini onun salnaməçilik fəaliyyəti təşkil edir. Görkəmlı ədəbiyyatşunas, AMEA-nın müxbir üzvü Əziz Mirəhmədov böyük qədirşünaslıqla bu salnamələri “Azərbaycan ədəbiyyatı, ictimai fikri, teatr və mətbuatı tarixinə dair tədqiqatlarda daxili keyfiyyət dəyişiklikləri yaradan” (5, s. 4), professor Solmaz Rüstəmova-Tohidi isə “istər adı çəkilən salnamələri, istərsə də digər kitabları xalqımızın yalnız ədəbi-mədəni irsinin deyil, tarixinin öyrənilməsi üçün də qiymətli bir mənbə” (6, s. 5) kimi dəyərləndirmişlər.

Q.Məmmədlinin hələ sağlığında muzeyə bir eksponat kimi verib (7), qorunub saxlanılmasını xahiş etdiyi “Azərbaycan teatr salnaməsi” kitabının şəxsi nüsxəsinin üzərində Süleyman Rüstəm, Rəsul Rza, Nigar Rəfibəyli, Abbas Zamanov, Əziz Şərif, Nəbi Xəzri, Bəxtiyar Vahabzadə, Niyazi, Fikrət Əmirov və başqları tərəfindən edilən qeydlərdə Q.Məmmədli əməyi yüksək qiymətləndirilmişdir.

Onun bütün elmi yaradıcılığı, o sıradan teatr xadimləri haqqında digər salnamələri kənarə qoyulmuş olsa belə, haqqında danışılan təkcə bu salnamə ilə teatrşunas alım kimi tanınan və yaddaşlarda yaşayan Q.Məmmədli “bəlkə heç özü də bilmədən Azərbaycan teatrşünaslığına yeni nəfəs gətirmiş”, əldə etdiyi – bir çox mənada özümüzü özümüzə tanı-

dan naməlum yeni fakt bolluğu ilə nəinki dövrün teatrşunaslığını heyrətləndirmiş, həm də mövcud “ideologiyalı elmin eyblərinin” (8) açılıb üzə çıxarılmmasına nail olmuşdur.

Cəmi dörd sinif mollaxana təhsili almış Q.Məmmədli bu uğurlara necə nail ola bilmüşdir? İlk növbədə yaşadığı mühiti, əhatəsində olan vətənsevər ziyalı müasirləri, onlarla ünsiyət yarada bilmək bacarığı, çox erkən yaşlarından müəyyənləşdirdiyi məqsədi, inadkarlığı, özünə inamı, zəhmətsevərliyi və bütün bunların sayəsində qazandığı etimadı ilə. Bu etimad hesabına mətbəədə adı “sözyığanlıqdan” – mürəttiblikdən başlanan həyat yolu AMEA Tarix İnstytutunda, daha sonralar Ədəbiyyat və İncəsənət Dövlət Arxivində davam etmiş, bu isə ona məqsədinə çatmaq üçün xatirələrində özünün dediyi kimi “əl-qol açmağa” imkan yaratmışdır.

Q.Məmmədlinin müəllifi olduğu əsərlərinin çox böyük hissəsi – “Molla Nəsrəddin. Cəlil Məmmədquluzadənin həyat və fəaliyyətinin salnaməsi (1866-1932)” (1966, 1984), “Hüseyin Ərəblinski. Aktyorun həyat və fəaliyyətinə dair sənədlər məcmuəsi” (1967), “Cahangir Zeynalov. Həyat və yaradıcılığı haqqında sənədlər” (1968), “Üzeyir Hacıbəyov (albom kitab)” (1975, 1985 müştərək), “İmzalar” (1977), iki cilddə “Azərbaycan teatrının salnaməsi (1850-1920)” (1975), “Azərbaycan teatrının salnaməsi (1920-1930)” (1983), “Cavid – ömrü boyu. Həyat və yaradıcılıq salnaməsi (1882-1941)” (1982), “Üzeyir Hacıbəyov (1885-1948). Həyat və yaradıcılığının salnaməsi” (1984), “Abbas Mirzə Şərifzadə” (1985), “Nəriman Nərimanov (1870-1925). Həyat və yaradıcılığının salnaməsi” (1987), “Sizə kim lazımdır? (biblioqrafik məlumat kitabı)” (1990) kimi salnamə və bibliografik göstəriciləri onun sağlığında nəşr olunmuşdur. “Bilik” cəmiyyəti xətti ilə nəşr olunan “Klassik Azərbaycan ədəbiyyatında ateizm motivləri” (1958), “Ateistin cib lügəti” (1962) və “Tüfeyli ocaqları” (1963) da müəllifin sağlığında nəşr etdirdiyi kitablar sırasındadır. Bu kitabların bəziləri Qulam müəllimin sağlığında və dünyasını dəyişdikdən sonra təkrar nəşr olunmuşdur. Q.Məmmədli kitablarının gələcəkdə təkmilləşdirilərək nəşr edilməsinin vacibliyini xatirələrində təvazökarcasına belə izah etmişdir: “Bir çox oxucularına elə gəlir ki, mənim 1966-ci ildə çap elətdirdiyim “Molla Nəsrəddin” kitabı Mirzə Cəlilin həyat və fəaliyyətinə aid mükəmməl bir əsərdir. Yox, belə deyildir! Kitab çap olunandan sonra tədqiqatı davam etdirəndə mənə aydın oldu ki, Mirzə Cəlilin fəaliyyətinə aid o kitabda bir sıra məsələlərin izahında natamamlıq, yanlışlıq, ya da heç açılmamış cəhətlər vardır. Ərəblinski də bu ayaqdan, Cahangir Zeynalov da və başqaları da. “İmzalar” kitabındakı naməlum, örtülü, gizli imzaların da miqdarının az qala iki min əlavəyə ehtiyacı var...” (9, s. 154). Qulam müəllimin özünün xüsusi qeyd etdiyi kimi “əlavəyə ehtiyacı” olan “İmzalar” kitabı Milli Mətbuatın 140 illiyi münasibəti ilə 2015-ci ildə tərəfimizdən təkmilləşdirilərək yenidən nəşr edilmişdir. İki hissədən ibarət kitabın I hissəsinə daxil olunan Q.Məmmədlinin “İmzalar” kitabı kirildən latin əlifbasına transliterasiya edilmiş, düzülüşü Azərbaycan əlifbasına uyğun şəkildə verilmiş, mətndəki mətbuat orqanlarının adlarında olan müxtəliflik və natamamlıq aradan qaldırılmış, imza müəlliflərinin ad və soyadları üzərində də dəqiqləşmələr aparılmışdır. Q.Məmmədlinin kitaba verdiyi elmi-məlumatlandırma aparatı – “Bir neçə söz” və “Əlavələr” bölməsi olduğu kimi yeni nəşrin bu hissəsində özünə yer almışdır. Kitabın II hissəsində isə tədqiqatçıların bibliqrafiyadan istifadəsini asanlaşdırmaq məqsədilə əvvəlcə müəlliflərin ad və soyadları, daha sonra isə hər bir müəllifə aid edilən imzalar əlifba ardıcılığı ilə verilmişdir. Bu hissədə “İmzalar” kitabının ilk nəşrindən günümüze qədər olan tədqiqatlar, ensiklopediyalar nəzərdən keçirilmiş, şəxsi arxiv və digər elmi-bibliqrafiq sənədlə mənbələrdən, yeni nəşrlər, onlara verilən izah, şərh və qeydlərdən əldə olunan 800-ə yaxın yeni müəllif və gizli imzalar mətnə ulduz işarəsi ilə əlavə olunmuşdur. Təbii ki, zaman keçdikcə, tədqiqatlar aparıldılqca bu nəşrin də gələcəkdə təkmilləşdirilməsinə ehtiyac olacaqdır.

Bir insan ömrünə sığmayan zəngin və çoxşaxəli yaradıcılıq yolu keçən Q.Məmmədlinin fəaliyyət dairəsinin qeyri-adi üstünlüyü onun eyni zamanda həm yaziçi və jurnalist, həm mətnşunas və arxivşunas, həm teatrşunas və salnaməçi, həm bibliograf və təzkirəçi, həm də mətbuat tarixinin bilici olmasıdır. Qulam müəllim yazdığı yeganə dissertasiyaya görə cibində bir ömür alimlik diplomu gəzdirən “alim” deyildi. Onun hər salnaməsi ayrı-ayrılıqda alimlik dərəcəsi diplому fövqündə duran sanballı elmi əsər idi. Q.Məmmədlinin özü də elmin xiridarı, mətbuat tarixinin əzəmətli ustası idi. Bu dəyərləri onu bu gün də elmi ictimaiyyətin yaddaşında sözün tam mənasında “Qulam müəllim” kimi yaşatmaqdadır. Bu baxımdan, Q.Məmmədlinin hər bir elm adamina örnək ola biləcək həyatının müxtəlif dövrləri, yaradıcılığının çoxşaxəli sahələrinin hər biri ayrı-ayrılıqda monoqrafik tədqiqat mövzusu kimi işlənməyə layıqdir.

Bu gün Qulam müəllimin vəfatından 26 il ötür. Bu zaman ərzində onun həyat və fəaliyəti haqqında yazılmış çoxsaylı məqalələrlə yanaşı, iri həcmli işlər də görülmüşdür. Q.Məmmədlinin AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstututunda özünün topladığı, lakin sağlığında nəşrinə müvəffəq olmadığı iri həcmli təzkirəsi filologiya üzrə fəlsəfə doktoru A.Rəhimova tərəfindən ərəb əlifbasından transfoneliterasiya edilərək 2012-ci ildə “Qulam Məmmədli təzkirəsi” adı ilə nəşr olunmuşdur. 2016-ci ildə Qulam Məmmədlinin xatirləri əsasında tarix elmləri doktoru S.Rüstəmova-Tohidinin nəşrə hazırladığı “Qulam Məmmədli. Ömür dəftərindən səhifələr (1897-1977). Xatirlər. Görüşlər. Müşahidələr” kitabı müasir oxucuya təqdim edilmişdir. Bu işin davamı olaraq, 2017-ci ildə Q.Məmmədlinin anadan olmasının 120 illik yubileyi münasibətilə onun AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstututunda qorunan şəxsi arxiv materialları əsasında filologiya üzrə fəlsəfə doktoru A.Əliyeva (müştərək) tərəfindən “Qulam Məmmədli arxivinin təsviri” kitabı nəşr edilmişdir.

Bu il Azərbaycan Milli Mətbuatının 145 illiyidir. Bu yubiley ərəfəsində mətbuat fədailimizdən biri – Azərbaycan KP MK Nəzarət Komissiyası Rəyasət Heyətinin üzvü (1928-1934), Azərbaycan KP MK Plenumu üzvlüyünə namizəd (1934-1937), Bakı şəhəri Oktyabr rayonu Xalq Deputatları Sovetinin deputati (1935-1937), Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının üzvü (1950), Azərbaycan Jurnalistlər Birliyinin "Qızıl qələm" mükafatı laureati (1972), Əmək veterani (1976), Azərbaycanın Əməkdar Mədəniyyət işçisi (1977), Azərbaycanın Əməkdar jurnalisti (1984), İttifaq əhəmiyyətli təqaüdçü (1987), M.F.Axundov adına ədəbi mükafat laureati (1989) və digər təltiflərə layiq görülmüş Qulam Məmmədlini xatırlamamaq günah olardı. Qulam müəllim ömrünün son günlərində demişdir: “Bizim mətbuatın Həsən bəy Zərdabi ənənələri var. Gərək o şəxsiyyətlərin adına, əməlinə layiq nümunələr yarada bilək. Yoxsa, bu çətin yolu sona qədər davam etdirmək asan olmaz. İnanıram ki, bizim başladığımız ənənələr uzun illər dəyərini itirməyibsə, varislərimiz də bu yolu ləyaqətlə davam etdirəcək...

Azərbaycan mətbuati uğurlu bir yol üstədir. İnanıram ki, gələcək nəsil bizdən qalan ənənələri daha da inkişaf etdirəcək, yeniliklər gətirəcəklər. Gərək bu sahədə çalışan hər kəs ona cəhd etsin ki, köhnə ənənələr dəyərdən düşməsin, əksinə, bu böyük xalq sərvətinə ciddi əlavələr olunsun. Onda inkişafdan arxayınlıqla danışmaq olar” (10).

Nəticə. Göründüyü kimi, zəngin və çoxşaxəli yaradıcılıq yolu keçən Q.Məmmədlinin fəaliyyət dairəsinin qeyri-adi üstünlüyü onun eyni zamanda həm yaziçi və jurnalist, həm mətnşunas və arxivşunas, həm teatrşunas və salnaməçi, həm bibliograf və təzkirəçi, həm də mətbuat tarixinin bilici olmasıdır. O, elmin xiridarı, mətbuat tarixinin əzəmətli ustası idi. Bu dəyərləri onu bu gün də elmi ictimaiyyətin yaddaşında sözün tam mənasında “Qulam müəllim” kimi yaşatmaqdadır.

Ədəbiyyat:

1. Rəhimqızı S. Fədakarlıq // “Azərbaycan” qəz., 1997, 14 mart.
2. Yusifli V. Unudulmaz Qulam Məmmədli: İnsan-Ensiklopediya // “525-ci qəzet”, 2015, 16 noyabr.
3. AMEA Əlyazmalar İnstitutu. Q.Məmmədlinin şəxsi arxiv. Fond – 31, s.v. 27.
4. Naxçıvan ensiklopediyası. Bakı: AMEA, 2002, 598 s.
5. Mirəhmədov Ə. Redaktordan // Məmmədli Q. Molla Nəsrəddin. Cəlil Məmmədquluzadənin həyat və fəaliyyətinin salnaməsi (1866-1932). Bakı: Gənclik, 1984, s. 3-6.
6. Rüstəmova-Tohidi S. Ön söz // Məmmədli Q. Ömür dəftərindən səhifələr (1897-1977). Xatirələr. Görüşlər. Müşahidələr. Bakı: Təhsil, 2016, s. 3-18.
7. Rəhimqızı S. Bir kitab var... // “Xalq qəzeti”, 1997, 25 mart.
8. İsmayıloğlu A. Teatrşünaslığımızın tarixindən // “Ədəbiyyat qəzeti”, 2013, 8 fevral.
9. Məmmədli Q. Ömür dəftərindən səhifələr (1897-1977). Xatirələr. Görüşlər. Müşahidələr”. Bakı: Təhsil, 2016, 184 s.
10. Şərifli B. Mətbuat fədaisi Qulam Məmmədli ilə sonuncu görüş // “Azərbaycan” qəz., 2018, 22 iyul.

Aliyeva Afaq

СОЗДАТЕЛЬ ЛЕТОПИСЕЙ НОВОГО ТИПА
(По случаю 145-летия Национальной прессы Азербайджана)

Резюме

В статье рассматриваются текстологическая, летописная и публицистическая деятельность Г.Мамедли (1897–1994), который прожил 97 лет и пережил трудности своего времени, как знаток истории литературы, прессы и театра.

Здесь также, мы расскажем об исключительных услугах Г.Мамедли, который видел развитие национальной прессы в будущем только в достойном продолжении традиций Зардаби.

Ключевые слова: Гулам Мамедли, публицист, пресса, издания.

Aliyeva Afaq

CREATOR OF CHRONICLES OF A NEW TYPE
(On the occasion of the 145th anniversary of the National Press of Azerbaijan)

Summary

The article examines the textual, chronicle and journalistic activities of G.Mammadli (1897–1994), who lived 97 years and survived the difficulties of his time, as an expert on the history of literature, the press and theater.

Here we will also talk about the exceptional services of G.Mammadli, who saw the development of the national press in the future only in a worthy continuation of the Zardabi traditions.

Key words: Gulam Mammadli, publicist, press, publications.

*Redaksiyaya daxil olma tarixi: 13.10.2020
Çapa qəbul olunma tarixi: 27.10.2020*

*Filologiya elmləri doktoru Nailə Səmədova
tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.*

UOT: 801. 73

İbrahimov Səbuhi,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
AMEA Naxçıvan Bölməsi
Naxçıvan şəhəri, Heydər Əliyev prospekti, 76
s.ibrahimov71@mail.ru

ƏLYAZMA MƏTNLƏRDƏ NAXÇIVANLI MÜƏLLİFLƏRİN HƏYAT VƏ YARADICILIĞINA DAİR BİR BAXIŞ

Açar sözlər: Hacı Molla Məhəmməd Naxçıvani, həyat və yaradıcılıq, əsər, fəlsəfə, mənətiq, əlyazma.

Giriş . XIX əsrin axırı – XX əsrin əvvəlləri Naxçıvan mühitinin yaratdığı görkəmli elm adamlarının həyat və yaradıcılığı haqqında aparılan məqsədyönlü araşdırımalar göstərir ki, həqiqətən zəngin bilik və bacarığa malik olan müəlliflər tarixdə silinməyən simalara çevrilmişlər. Azərbaycan xalqının maariflənməsində əbəssiz səylər göstərmiş Nəsiməddin Tusi, Əkmələddin Naxçıvani, Nəcməddin Naxçıvani, Hinduşah Naxçıvani, Nemətullah Naxçıvani, Məhəmmədəli Naxçıvani, Hüseyn Cavid, Mirzə Cəlil, Məhəmməd Tağı Sidqi, Məmməd Səid Ordubadi və b. kimi tanılmış simaların əsərləri öz layiqli yerini tapmışdır. Onların qələmə aldıqları hər hansı bir əsər bəşər mədəniyyətinin inciləri sırasına daxil edilmiş və bir neçə yüzilliklərdir ki, bəşəriyyətə xidmət edir. Mütəfəkkirlərimizin yaratmış olduğu bu qiymətli fəlsəfi, ədəbi-bədii, elmi, tarixi və mənətiqi ideya mənbələri milli sərvətimiz olaraq nəsildən-nəsilə çatdırılaraq öz dəyərini saxlamaqdadır.

Belə mütəfəkkirlərdən biri də XIX əsrin axırı – XX əsrin əvvəlləri Naxçıvan mühitində dünyaya göz açmış və bu topraqdan maddi və mənəvi-ruhi qida almış, görkəmli mənəvi sərvət xəzinəsi olan Hacı Molla Məhəmməd Naxçıvanidir. Naxçıvanlı müəlliflər sırasında özünə layiqli yer tutan görkəmli Hacı Molla Məhəmməd Naxçıvaninin AMEA Naxçıvan Bölməsi Əlyazmalar Fondunda qorunan kitablarının tədqiqinə dair bir neçə istiqamətdə araşdırımalar aparılmış və məlum olmuşdur ki, müəllifin indiyə qədər beş kitabı çap edilmişdir. Bu kitabların biri azərbaycan, digəri azərbaycan, ərəb və fars dillərində, üçü isə fars dilində qələmə alınmışdır. Əsərlərinin çap xüsusiyyətinə görə bəzisi “kustod”, “paqinasıya” (yəni vərəqləmə ardıcılılığıitmədən axırıncı sətrin bitməsi ilə ikinci səhifəyə keçməmişdən əvvəl vərəqin aşağı sol küncündə sətrin birinci sözü yazılır və sonradan yeni vərəqdə yenidən yazılaraq sətr davam etdirilir) formasında çap edilmiş və bəzi kitablari isə sadə formada yazılmışdır. Müəllifin əsərləri əsasən nəstəliq-şikəstə xətt nümunələri ilə yazılmışdır.

Belə ki, əski çap kitablarının çap edilmə xüsusiyyətləri dövrünün tələbinə görə; elmi kitablar ərəb dilində, bədii kitablar fars dilində və ən-ənəvi kitablar isə azərbaycan dilində nəşr edilirdi ki, bu da öz növbəsində geniş oxucu kütłəsinə malik olurdu.

Hacı Molla Məhəmməd Naxçıvanının neçənci ildə anadan olması və nə vaxt vəfat etməsi məlum olmasa da yerli əhalinin dediyinə görə o, XIX əsrin ortalarında Naxçıvan şəhərinin Şahab məhəlləsində anadan olmuş, elma, təhsilə marağlı onda Nəcəfi-Əşrəf şəhərində oxumağa həvəs yaratmış və tez bir zamanda orani oxuyub doğma vətəni Naxçıvana qayıtmış və Naxçıvanın vaizi “din rəhbəri, axundu, qazisi” olmuşdur. Hətta onun 1905-1906-ci illərdə, istərsə də 1918-1920-ci illərdə xalq ilə birlikdə olması və fitnəkar düşmənlərə qarşı güclü müqavimətin göstərilməsi də danılmazdır. Çünkü yerli ziyanlı ağsaqqalların dediyinə görə 1920-ci ildə ingilislərin Naxçıvanda olması illərində İngilis

ordusunun içərisində ərəb sərkədələri də olmuş və onların namaz əsnasında ərəb dilində H.M.Naxçıvanıyə “**İngilislər burda qalan deyil, bir neçə günə buranı tərk edib gedəcəklər. Ermənilər isə başsız qalacaqlar. Onlar gedən kimi siz öz hücumunuzu təşkil edin**” deyə Naxçıvani ilə gizli maarifləndirmə işi aparmışlar.

Həmçinin H.M.Naxçıvanının vətənpərvər bir insan olması və eyni zamanda maarifləndirici ziyyəli rolunun oynaması onun görkəmli pedaqoq Məhəmməd Tağı Sidqi ilə 19 səhifəlik dilimizin saflığı haqqında dərin mənalı məktublaşması olmuşdur. Həmin məktub indi də AMEA Naxçıvan Bölümü Əlyazmalar Fondunda saxlanılır (1).

Təəssüf ki, bu yenilməz ziyalının 1920-ci ildən sonra Naxçıvanda qalması mümkün olmamış və o, Nəcəfi-Əşrəf şəhərinə köç etmiş, lakin qərib ölkədə özünü qərib bilməmiş və elmini daha da mükəmməlləşdirərək Nəcəfi-Əşrəf məktəbinin müəllimi, sonra isə “**منصب نائب رئيس الجامعة**” yəni; – “Universitetin rəis müavini, prorektor” vəzifəsinə kimi yüksələrək bu vəzifədə çalışmışdır. Onun bu vəzifədə çalışması yerli azərbaycanlıların, xüsusən naxçıvanlıların da orada oxuması və yüksək təhsil alması üçün zəmin yaratmışdır.

Hacı Molla Məhəmməd Naxçıvanının dini və elmi yaradıcılığının əsasını təşkil edən onun birinci kitabı “Səhabəd-Dümu” (Buludların göz yaşları) 1309 h.q.(miladi – 1887) olmuşdur (2). Əsər əsasən İslam tarixi ilə yanaşı, Kərbəla hadisəsinin baş vermə xüsusiyyətləri, onda baş verən hər hansı bir hadisənin xronoloji ardıcılılığı ilə verilməsi və nəticədə isə ümumbəşəri ideyaların yaşaması, milli-mənəvi dəyərlərin, əxlaqi dəyərlərin, insani dəyərlərin qiymətləndirilməsi ümumi baxışda nəzərdən keçirilmişdir.

Müəllifin ikinci “Kəşkülün-Nur” (Nur qabı) 1312 h.q.(miladi – 1892) kitabı olmuşdur (3). Kitab ibrətamız kəlamlarla, nəsihət yönümlü qissələrlə, Quran ayələrinin, hədis və bəzi tarixi hadisələrin verilməsi çox böyük önəm daşıyır. Əsər əsasən üç dildə Azərbaycan, ərəb və fars dillərində yazılmışdır.

Müəllifin üçüncü kitabı “Dürrətül-əbrar” (Söylənilməmiş inci sözlər) 1315 h.q. (miladi – 1894) çap edilmişdir (6). Əsər əsasən fars dilində nəstəliq xətt nümunəsi ilə yazılmışdır. H.M.Naxçıvanının bu kitabı dəyərli məlumatlarla zəngindir. Müəllif əsərdə Naxçıvanın ictimai mühitinin saf və sağlam tərzdə formallaşmasını, məntiqi, elmi idraka söykənərək davranışlığını, təfəkkür prosesinin bir çox sahələrini, mənəvi-ruhi sferanın və s. İnkışaf etdirilməsi məqsədilə çox dərin və eyni zamanda maraqlı mənbələrə müraciət etmişdir. Əsərdə yaşanan elmi-fəlsəfi hissələr və ağlın təzahürü sarsılmazdır.

Hacı Molla Məhəmməd Naxçıvanının dördüncü “Qürrətul-Əbsar” (“Gözlərin-Nuru”) 1317 h.q. (1896) əsəri də elmi baxımdan xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Əlyazmada islam fəlsəfəsi öz əksini tapmışdır. Müəllif milli-mənəvi dəyərlərimizi, milli mədəniyyətimizi, fəlsəfi dünyagörüşümüzü və həmçinin mədəni irsimizi “Rüb” şəklində (yəni dörd rəmzi xarakter daşıyan, dörtlük olaraq) şərh etmişdir. Müəllif əsərdə yer, göy, okeanlar, çaylar, hərflər, mələklər, səmavi kitablar və s. haqqında bəhs etmişdir.

Dörd əlamətlərlə sadalanıb məsəl gətirilən hər bir kəlamin məntiqi mahiyyəti odur ki, “Qürrətul-Əbsar” kitabı dörd babdan ibarət olan hadisələrlə bağlıdır. Müqəddimədən sonra birinci babda həzrət Məhəmməd peyğəmbərin həyat və yaradıcılığı, İslam dininin yaradıcı səbəbkərə, 23 il peyğəmbərlik müddətində qazandığı nailiyyətlər və apardığı məşəqqətli mübarizəsi əks olunub.

İkinci babda həzrəti Əli əleyhis-salamın fəzilətləri barədə ətraflı məlumat verilib, möcüzəvi Allah evin olan Kəbədə dünyaya gəlməsi, Allah evində məsciddə hansı hal ilə şəhadətə yetməsi, sevimli peyğəmbərimizin layiqli vəsisi olması və onun İslamda olan qəhrəmanlıq salnamələri öz əksini tapmışdır.

Üçüncü babda Peyğəmbərin sevimli qızı Fatimeyi-Zəhra əlehas-salamın atasından sonra hansı müsibətlərə düşcar olmasından və başına gələn dözülməz mərhumiyyətlərdən geniş və hər tərəflə danışılmış və vəfat etməyinə neçə səbəbin olması qeyd edilmişdir.

Dördüncü babda isə həzrəti İmam Həsən əleyhis-salamın şərəfli həyat yolunu, fəzilətləri, başına gələn böyük müsibətlər bir neçə mərhələdə şərh olunmuşdur.

Hacı Molla Məhəmməd Naxçıvanının “Qürrətul-Əbsar” əsəri elmi baxımdan xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Əlyazmada islam fəlsəfəsinin bir çox sahələri öz əksini tapmışdı.

Müəllif əsərdə qeyd edir ki, həqiqətən Allah dörd sifətin sahibidir: “Əxyar (xeyirxah), Əbrar (doğruçu), Qadir (qudrət və qüvvət sahibi) və Qəhhər (yetərincə güclü) olmaqla Ərşizəzimi (Allahın taxt-tacı olan 9-cu və ən böyük göy kürsüsünü) bu sütunlar üzərində yerləşdirərək qərar vermiş və ucaltmışdır” (5, s. 4).

İnsanı gecə-gündüz Onun zikrin etməkdə ən gözəl və ən şərafətli dörd təsbihatdan ibarət olan ««Sübhanəllah», «Vəlhəmdulillah» və «La ilahə illəllah», «Vəllahu əkbər»» (5, s. 4) kəlmələri deyir.

O, müsəlman aləmində ən böyük bayramlardan “Fitr” bayramı, “Qurban” bayramı, möminlərin “Cümə” bayramı və “Qədir-xumm” bayramını xüsusi qeyd etmişdir.

Dörd müsəlman aylarının Allah yanında hörmətli olduğunu və bu ayda müharibə etmək, qan tökmək, savaş və münaqişə yaratmaq haramdır ki, bunlar Zilqide əl-həram, Zilhiccə əl-həram, Mühərrəm əl-həram və Rəcəb əl-mürəccəb aylarıdır.

Allahın böyük adı çəkilən “Bismillahir – rəhmanir – rəhim” kəlməsində dörd çəşmənin və müxtəlif cür dad verən suyun axmasını qeyd edir: “Birinci, gözün ağından axan «mim» çəşməsidir ki, Allahın «bism» kəlməsinin hərfi olmaqla «su çəşməsi» adlanır; ikinci, gözün ağından axan «ha» çəşməsidir ki, «Allah» kəlməsinin hərfi olmaqla «süd çəşməsi» adlanır; üçüncü, gözün ağından axan «mim» çəşməsidir ki, «rəhman» kəlməsinin hərfi olmaqla «cənnətdəki şərab çəşməsi» adlanır; dördüncü, gözün ağından axan «mim» çəşməsidir ki, «rəhim» kəlməsinin hərfi olmaqla «bal çəşməsi» adlandırmışdır” (5, s. 4).

“Allah-Təala dünyada dörd böyük nəhrləri (çayları) yaratmışdır ki, bunlardan Fərat, Nil, Ceyhun (Amurdərya) və Seyhan (Sirdərya) çaylarıdır” (5, s. 4).

Həmçinin əsərdə “Kafi” kitabından nəql olunur ki, həzrəti Peyğəmbər əleyhis-salam buyurur: Şəqavətin (bədbəxtçiliyin) dörd əlaməti vardır: “Şorgözlük, xayın qəlb, dünyapərəst və günah etməkdə israrlı olan” (5, s. 4).

Yer üzündə Şərqdən Qərbə qədər olan yerlərdən cəmi dörd məkan vardır ki, o yerlərdə müsafir (səfərdə olan) namazını bütün qılır: “Məscidül-həram (Məkkə, Kəbə evi), Peyğəmbər məscidi (Mədinə), Kufə məscidi (Nəcəfi-əşrəf) və Kərbəla məscidi (Kərbəla)” (5, s. 4).

Allah yanında ən böyük müqərrəb (yaxın) olan dörd mələk vardır ki, xüsusi yer tuturlar: “Cəbrayıl, Mikayıl, İsrafil və Əzrayıl əleyhuməs-səlamdır” (5, s. 4).

Qurani-Kərimdə dörd vacib səcdə vardır ki, hər bir müsəlman onu eşitsə vacibdir ki, səcdəyə düşsün və natəmiz insanın onu oxuması haramdır: “Nəcm surəsi-62, Ələq surəsi-19, Səcdə surəsi-15 və Fussilət surəsi-37” (5, s. 4).

Allah-təala dünyada dörd qadını ixtiyar sahibi edib: “Məryəm əleyhas-salamı, Asiya əleyhas-salamı, Xədicə əleyhas-salamı və həzrəti Fatimə əleyhas-salamı” (5, s. 4).

Dörd əsas səmavi kitab nazıl olub dörd peyğəmbərə: “Zəbur həzrəti Davud əleyhis-salamı, Tövrat həzrət Musa əleyhis-salamı, İncil həzrət İsa əleyhis-salamı və Qurani-Kərim həzrət Məhəmməd əleyhis-salamı” (5, s. 4).

Hacı Molla Məhəmməd Naxçıvanının beşinci əsəri “Məzahir əl-Ənvar” (“Nurların zahir olduğu yerlər”) 1319 h.q. (miladi – 1898) kitabıdır. Bu əsər mahiyyət etibarilə dərin düşüncələri ifadə etməklə dövrünün müsəlman təhsili istiqamətində zəruri hesab edilən məsələləri və ehkamları özündə təzahür etdirir. Həmçinin əsərdə Naxçıvanla bağlı bir neçə tarixi hadisənin bağlılığını görürük. Belə ki, əsərdə Müzəffərəddin şahın Naxçıvanı və onun müqəddəs yerlərini ziyarət edib Firəngistana (Fransa) getməsi səfəri geniş qeyd edilir. Hətta əsərdə onun “Culfa körpüsündən keçərək Naxçıvana səfər etməsi və sonra Firəngistana getməsi” (2, s. 245) barədə geniş və ətraflı bəhs edilir. Əlyazmada o da göstərilir ki, onun gəlişinə Naxçıvanda ona dərin mənalı bir qəsidə də yazılmışdır.

“Bu qəsidə Sultan Müzəffərəddin şahın Culfa körpüsündən keçərək gözəlliyi və əzəməti ilə seçilən Naxçıvan şəhərinə gəlməsi, oradan isə Firəngistana getməsi şərəfinə yazılmışdır” (2, s. 249).

Nəticə. Aparılan araşdırmların məntiqi nəticəsi olaraq belə nəticəyə gəlmək olar ki, naxçıvanlı müəlliflərin, o cümlədən Hacı Molla Məhəmməd Naxçıvanının zəngin yaradıcılığı haqqında geniş məlumatı həm arxiv materiallarından, həm də Şərqi ələminin nüfuzlu təhsil ocaqlarından olan Nəcəfi-Əşrəf məktəbinin arxiv materiallarından əldə etmək mümkündür.

Belə ki, yetmiş il rus əsarəti dövründə elmi ateizmin mənfur ideoloji siyasəti nəticəsində xalqımızın görkəmli elm adamları günahsız yerə məhv edilmiş, bir hissəsi güllələnmiş və bir hissəsi isə baş götürüb Yaxın Şərqi elm mərkəzlərinə sığınaraq öz bilik və bacarıqlarını inkişaf etdirmişlər. Bu elm mərkəzlərindən biri də məhz Nəcəfi-Əşrəf məktəbi olmuşdur.

Ədəbiyyat:

1. Məhəmməd Tağı Sidqi. Axund Hacı Molla Məhəmməd Naxçıvaniyə məktub. 1316 h.q. Əlyazma, AMEA Naxçıvan Bölməsi Əlyazmalar Fondu, C-1 / 1. 19 s.
2. نجوانی حاج ملا محمد، مزاهر الانوار، 1317 هـ.ق 260 ص
3. نجوانی حاج ملا محمد، كشكول النور، 1312 هـ.ق. 560 ص
4. نجوانی حاج ملا محمد، سحاب الدّموع، 1295 هـ.ق. 492 ص
5. نجوانی حاج ملا محمد، قرة الابصار، 1318 هـ.ق. 546 ص
6. نجوانی حاج ملا محمد درة الارار 1315 هـ.ق. 377 ص

Ибрагимов Сабухи

ОБЗОР ЖИЗНИ И ТВОРЧЕСТВА НАХЧИВАНСКИХ АВТОРОВ В РУКОПИСНЫХ ТЕКСТАХ

Резюме

Статья содержит важные материалы о жизни и богатом творчестве нахчivanских авторов, в том числе Хаджи Молла Мухаммада Нахчывани, жившего и творившего в конце 19 - начале 20 веков. В статье также освещены результаты исследований их творчества, на основании которых было выявлено, насколько богата и разносторонняя творческая деятельность Х.М.Нахчывани. Помимо филологического анализа пяти основных его работ, большее внимание привлекли некоторые философские аспекты его книг, были сделаны определенные логические выводы.

Ключевые слова: *Хаджи Молла Мухаммад Нахчывани, жизнь и творчество, работа, философия, логика, рукопись.*

Ibrahimov Sabuhi

AN OVERVIEW OF THE LIFE AND CREATIVITY OF NAKHCHIVAN AUTHORS IN MANUSCRIPT TEXTS

Summary

The article contains materials on the life and rich work of Nakhchivan authors, including Haji Molla Muhammad Nakhchivani, who lived and worked in the late 19th - early 20th centuries. The article also highlights the research results of their creativity, on the basis of which it was revealed how rich and versatile the creative activity of H.M. Nakhchivani is. In addition to the philological analysis of his five main works, some of the philosophical aspects of his books attracted more attention, and certain logical conclusions were drawn.

Keywords: *Haji Molla Mohammad Nakhchivani, life and creativity, work, philosophy, logic, manuscript.*

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 09.11.2020

Çapa qəbul olunma tarixi: 23.11.2020

AMEA-nın müxbir üzvü, professor

Əbülfəz Quliyev tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.

UOT 821.512.162

Quliyeva Aytən,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
AMEA –nın Məhəmməd Füzuli adı. Əlyazmalar İnstitutu
Bakı ş. İstiqlaliyyət küç.26.
a.quliyeva@mail.ru

ƏBDÜRRƏHİM BƏY HAQVERDİYEVƏ ÜNVANLANMIŞ MƏKTUBLAR

Açar sözlər: *epistolyar irs, arxiv, yazıçı, məktub, təbrik*

Giriş. *AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda 32 ədəbiyyat və mədəniyyət xadiminin şəxsi arxivini qorunub saxlanılır. Arxiv sənədləri içərisində epistolyar irs xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Aid olduqları dövrün mühüm ictimai-siyasi, ədəbi, mədəni hadisələri və problemləri yazıçı məktublarında aydın əks olunmuşdur. Məktublar mövzu etibarilə zəngin və rəngarəngdir. Məktublarda dövrünün, müasirlərinin yazıçıya münasibəti verilir.*

Ösas mətn. Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda qorunan şəxsi arxivindəki epistolyar irsi onun həyat və yaradıcılığına işıq salır. Bu il anadan olmasının 150 illik yubileyini qeyd etdiyimiz Ə.Haqverdiyevə ünvanlanan məktubların əksəriyyəti tanınmış şəxsiyyətlər tərəfindən Azərbaycandan və həmçinin müxtəlif ölkələrdən göndərilmişdir. Qeyd edilən məktubların bir qismi rus dilində, bir qismi isə azərbaycan dilində ərəb qrafikası ilə yazılmışdır. Ədibi 1922-ci və 1927-ci illərdə qeyd olunmuş yubileyi münasibətilə təbrik etmək üçün “Yeni fikir” qəzetiinin redaktoru Rzaqulu Nəcəfovun, Cahangir Zeynalovun və Əliabbas Razinin, Asəf Zeynallının, Gürcüstan Mədəniyyət və İncəsənət Komitəsinin və digərlərinin yazıçıya ünvanladığı məktublar maraqlıdır.

Ə.Haqverdiyevə ünvanlanmış məktublarda ədibin istər ədəbi, ictimai, istərsə də teatr fəaliyyətindən geniş bəhs edilir. Yazıçıya 1922-ci ildə qeyd olunan 30 illik yubileyi münasibətilə Özbəkistanın Buxara şəhərindən göndərilmiş məktub belə başlanır: “Buxara müməssilliyi tərəfindən təbriknamə: Yoldaş Haqverdiyevin ədəbiyyat sahəsindəki fəaliyyətinin otuz sənəlik yubileyi münasibəti ilə tərtib edilən bugünkü təntənəli və tarixi tamaşanı qardaş Buxara əhalisi və onların hürriyət və tərəqqipərvər müstəqil hökuməti tərəfindən ən dərin duyğularla müsariət edirəm. Bu münasibətlə səmimi bir qardaş hissələri ilə azərbaycan qardaş əhalisinə salamlar və bundan böylə sənayeyi-nəfisənin bir cümlə şəbatından dəxi daha böyük və qiymətdar xatirələr buraxmaqdə müvəffəq olmalarını diləyirəm. Azərbaycanın pək yaxın bir müddətdə ədəbiyyatını bütün şərqdə yaşayan və şimdiyə qədər tarixləri kimi dilləri də unudulan millətlərə nümuneyi-əmsal ola biləcək radələrini idrak edəcək günləri görmək istərəm.

Azərbaycanın ən fəal qəhrəmanları, qüvvət və siyasətdə deyil, eyni zamanda ürfan və mədəniyyətdə dəxi şərqiñ məzəlum və məqđur millətlərinə yardım edərək onları cavidani bir həyata isal etmək üzrə daima irəli!”[1].

Ə.Haqverdiyev teatra bağlı bir sənətkar olmuş, Azərbaycan xalq teatrlarının inkişaf tarixini araşdırıran məqalələr yazmışdır. Yazıçının “Azərbaycanda teatr”, “Müsəlmanlarda teatr”, “Azərbaycanda xalq tamaşaları və dini dramlar” və s. kimi məqalələri teatrımızın problemlərinə həsr edilmişdir. 1913-cü ildə “Səfa” maarif cəmiyyətinin müdürü Cahangir Zeynalov tərəfindən göndərilən məktubda yazılır: “Möhtərəm və mükərrəm Əbdürrəhim bəy əfəndi! “Səfa” maarif cəmiyyətinin teatro heyətinin axırıncı iclasında cənabınızın səh

nə, ədəbiyyat və ictimai işlərdə işləməyinizi nəzərə alıb, sizdən ötrü 1913 və 1914-cü illərin teatro mövsümündə bir yövmi-alı tərtib verməyi qət etdi. Bu yövmi-alı cənabınızın razı olacağınızı ümidi varlıq ilə qəbul edib rica edirik: “Yövmlialıyə nə izahat ki, lazımdır, öz həyat-namənilə və neçə il işləməyinizi yazib bize göndərməyinizlə idarəni sərfəraz buyurasınız” [2].

Türk teatrosu artistlərinin ədibə ünvanladığı məktubda isə yazılır: Möhtərəm Əbdürrəhim bəy! Bir millətin tərəqqi və təkamülü o millətin dövri-təməddünə qədəm qoyması ilə olduğu, məlum aliləridir ki, məktəblər vasitəsi ilə olur. “Cocuqluqdakı təhsil, elm daşa həkk olan nəqşə bənzər buyurmuşlar”. Bu elm nəqşləri təbiidir ki, cocuqlarımızın zehnində möhkəmlənib onları meydani-mədəniyyətdə cəhl ilə mübarizə etməyə məkatib və mədarisdən dışarı atır. Azərbaycan türkləri əfradından meydani mübarizədə mədəniyyət tərəfdarı qalib gəlmək üçün bir hileyi cəng düşündünüz ki, o da cahilləri bir qədər nəsihətpəzir etmək idir. Təbii cühaldan bir cəmi-kəsir səbilik halından çıxdığına görə onların zehnində elm nəxşə bağlamayacaqdır. Bunun üçün siz onlara teatro vasitəsi ilə nəsihət etmək iqdam etdiniz. Digər tərefdən Azərbaycanda sənaye-i-nəfisəyə şövqləri olanlara qələmə alığınız açıq, sadə, lakin ədəbi bir dillə yazdığınıñ gözəl və həqiqətən məişətimizdən alınan parçalarla 30 sənə müddətində bir zövq, bir qidayi-ruhani verdiniz. Hələ ələldəvam türk aktyorlarına göstərdiyiniz məhəbbət pədəranə! Nə qədər qiymətdar. Bu gün böyləsinə çəkdiyiniz zəhmətlərə mükafat alığınız gündə türk aktyorları da sizə çox yaşa deyib, bir mükafat verir, o da budur. “Ata”, bir çox sənələr yaşayıb təzəyir təlifat ilə türk səhnəsinə yeni əsərləri yetirmənizi təmənna edəriz [3].

Ə.Haqverdiyevin ilk dram və teatr fəaliyyəti Mirzə Fətəli Axundovun adı ilə bağlıdır. Ədibin özünün də qeyd etdiyi kimi, realni məktəbin dördüncü sinfində təhsil aldığı dövrdə M.F.Axundovun komediyalarına oxşar əsərlər yazmağa başlamışdır. Uşaq təfəkkürünün əksi olan bu əsərlər zaman keçdikcə cilalanaraq mütəfəkkir yazıçı qələminin məhsuluna çevrilmişdir. “Ə.Haqverdiyev teatr məhfumunu çox geniş mənada dərk etmiş, incəsənətin fəal bir növü olmaq etibarı ilə ona real həyatın ümumiləşdirmə və tipikləşdirmə vasitəsi kimi baxmışdır” [4, s.162]. Fərhad Ağazadə məktubunda bu məqama diqqət çəkərək yazır : “Yoldaş Əbdürrəhim bəy!

Bu gün otuz ildir ki, Azərbaycan türklərinin səhnəsində çalışırsınız. Ustadi-möhtərəmimiz olan Mirzə Fətəli Axundovun səhnəmizdə təribyələndirib meydana gətirdiyi şagirdlərinin ən böyüyü - sizsiniz desək, yanılmamışq zənnindəyik. Mirzə Fətəli Axundov birinci teatro əsərini yazarkən əlibbamızın nöqsanlarını düşündü. Arzu edərdik ki, ustadi-möhtərəmin müqəddəs amalını qövlən və felən intişar etməkdə mürşidinizdən geri qalmayıb səhnəçilik fəaliyyətinizdə daha da müstəqim, daha da ciddiyyətlə çalışasınız, əfəndim”[5].

Ə.Haqverdiyevin məktublaşlığı və yaradıcılığının ilk tədqiqatçılarından biri görkəmli ziyanlı Əziz Şərifdir. O, Ə.Haqverdiyevə həsr etdiyi “Keçən günlərdən” adlı iri həcmli yazısına ədiblə olan yazışmalarını daxil etmişdir. Bu yazı sayəsində hər iki tarixi şəxsiyyətin həyat və fəaliyyəti, dostluq münasibətləri haqqında oxucuda müfəssəl təəssürat yaranır. Ə.Şərif qeyd edilən yazısına Qurbanəli Şərifzadənin də ədiblə olan məktublaşmalarını daxil etmişdir. Ə.Şərifin Ə.Haqverdiyev ırsinə müraciəti yazıçının ədəbi fəaliyyətinin 35 illik yubileyi ərəfəsinə təsadüf edir: “1927-ci ildə Ə.Haqverdiyev yaradıcılığının 35 illik yubileyi qeyd olunduğu dövrlərdə Əziz Şərif ilk dəfə Ə.Haqverdiyevin yaradıcılığı haqqında elmi-tənqidi məqalələrlə çıxış etməyə başılmışdır” [6, s.10].

Məlum olduğu kimi, Tiflis mühiti Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev yaradıcılığına doğma olan bir məkan idi. Ə.Haqverdiyevin ədəbi fəaliyyətinin 35 illik yubileyi münasibə-

tilə 4 fevral 1927-ci ildə “Gürcü ədəbiyyatı” jurnalı tərəfindən göndərilmiş məktubda yazılır: “Gürcü yazıçıların birliyinin “Gürcü ədəbiyyatı” jurnalının redaksiya heyəti Sizi Türk ədəbiyyatı üçün tarixi gün olan ədəbi fəaliyyətinizin 35 illik yubileyi münasibəti ilə təbrik edir və Sizə türk yazıçılarının, Qafqazın mədəniyyət və ictimai xadimlərinin çətin şəraitində güc arzulayır” [7].

Ə.Haqverdiyevin “Dağılan tifaq”, “Ağa Məhəmməd şah Qacar”, “Bəxtsiz cavan” və digər pyesləri Tiflisdə tamaşaya qoyulmuşdur. Onun ədəbi-ictimai fəaliyyətinin 35 illik yubileyi Tiflisdə qeyd edilmişdir. Şair Molla Mahmud Çakər də bu münasibət ilə ədibə təbrik məktubu ünvanlamışdır. Məktubda Çakərin Ə.Haqverdiyevə ithaf etdiyi 18 beytdən ibarət şeirlə tanış oluruq: “1927 — fevralın 5-də Tiflisdə Rustavelli teatrosu salonunda dramaturq — ədib möhtərəm: Əbdürrəhim Haqverdiyevin 35 illik yubileyi münasibəti ilə işbu əşarı tərəfimizdən ithafən təqdim olunur:

Əşar

Əya tairi-təbi ali məqərr
Səmayi həqiqətdə aç bal, pər.
Açıb bal, pər seyri-əflak qıl,
Könül lövhəsin zəngdən pak qıl.
Görünsün həqiqət o ayinədə,
Zühura çıxa hər nə var sinədə.
Alım ta ələ xamə təhrir edim,
Bu tarixi bir növ təsvir edim.
Otuz beş il əvvəl, zamanı-qədim,
Yazıb, söyləyib fikrin Əbdürrəhim.
O vəhşətli, dəhşətli bir əsrədə,
Olan vəqt, ali-Raman qəsrədə.
Hamı xan, bəy, çarılı həminan,
Qaranlıqda biçarələr bittəmam.
Məkatib açıq sinifi-əyanlara,
Əsarət, həqarətdə dehqanlara.
Maarif yolu bağlı, millət avam
Nə məktəbdə xəlqi-avama məqam.
Həqiqət məcaz ilə məsturkən
Hamı xanü bəy cümlə məsrurkən.
Deyərdi sözün butəda müstəqim,
Ki yəni bu Haqverdov Əbdürrəhim.
Sürərkən, əkərkən, yeri rəncbər,
Olarkən yazılıq rəncbər bisəmər.
Əkən rəncbər, keyf edən xan ikən,
Yazlıq kəndlının şügli əfqan ikən.
Yaz əyyami rəncur, qış fəslə övr,
Keçərkən yazılıq kəndliliyə iş bu cür.
Verərkən hamu xanu bəy ələ-ələ,
Var ikən hamı kəndcidə vəl-vələ.
Gecə-gündüz işrətdə xanu-bəy tamam,
İşıq, gün yazılıq kəndliliyə sanki şam.
Nə zəhmətdə qüvvət, nə dehqanda tab,

Nə rəsmi üxüvvət və nə intisab.
Cəhalət olarkən cahanda müqim,
Deyərdi, yazardı bu Əbdürrəhim [8].

Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin 1927-ci ildə Tiflisdə keçirilmiş yubiley mərasimi haqqında yazılır: “Mərasimdə rəsmi şəxslər, ayrı-ayrı respublikaların, o cümlədən Gürcüstanın teatr ictimaiyyətinin nümayəndələri, şair və yazıçılar yubilyarı təbrik etmiş, Tiflis Azərbaycan Dövlət Dram Teatrı aktyorlarının iştirakı ilə dramaturqun “Bəxtsiz cavan” pyesinin ikinci pərdəsi və “Ac həriflər” pyesləri oynanılmış, eyni zamanda böyük konsert verilmişdir”[9]. Ə.Haqverdiyevi təbrik edən Hüseyn Rzazadə Münçi isə öz geniş həcmli məktubunda yazır: “Möhtərəm rəfiqim, əziz qardaşım Əbdürrəhim bəy!

Ədəbi və ictimai həyatda 35 il fəaliyyətdə bulunub və bu yolda sərf etdiyiniz zəhmətlərin nəticəsi olaraq 35 illik “yubiley”inizi səmimi qəlbdən təbrik etməklə iftixar edirəm həmişə...

Bu qüvvə ona ki yoxdur sani
Xalıqmi o qüvvə, ya təbiət?
Ol qüvvə pakidən əyani
Hər sübhi-məsha bi hüsni niyyət.
Daim sən üçün bu xoş duanı
Etməyə edirəm cəsarət.
Versin sənə feyzi-asimanı,
Ol mənbəyi-fəzli-lütfi-rəhmət...
Ol qədri bəqadur zindəgani
Tofiqi həyati istiqamət.
Novi vətənə bir canfəşanı
Sərf etməyə qeyrətü-həmniyyət...

Burası məlum və aşkardır siz böylə bir əsrdə nəşat etiniz ki, azərbaycan camaatı elm və maarifdən bikülli bibəhrə, zalımların zəncir əsarəti altında təzyiq olunurdu. Siz bu vəziyyəti nəzərə alıb məzлum camaatı elm və maarifə təşviqə və sövq etdiniz. Kütlənin hansı bir mühit, şərait içərisində yaşamağını onlara anladıb həyati təsvirə başladınız. ...sizin amalınız və əfkəriniz daima ümumun səadətin çalışmaq və onları girdəb cəhalətindən nicat vermək olubdur. Siz nəinki fəqət bir ədib və faciənəvissiniz sizin ictimai işlərdə də göstərdiyiniz fəaliyyət və sərf etdiyiniz əyvərət və səmimiyyət mütləq unudulmaz. Əsari qiymətdarınız bagı və isminiz tarix vərəqlərində səbat və zəbt olar...

Bir kütlə içində nagahani
Etdin elə bir zamanda nəşət.
Bir bərbad idi elm dudmanı
Mənsux idi tam adəmiyyət.
Məhv idi maarifin nişanı
Məmul idi sərbəsər cəhalət.
Zalımlar edərdi kamurani
Məzлumlara bütün əsarət.
Ol kütlədəki bütün cavani
Təlsili-elmsə deyərdin adət.
Özünü isə etdin əyani
Elm və mədəniyyət və möişət.
Verdin nə gözəl bir imtahanı
Bu şivəni eylədin riayət.

İşmin olacaqdı cavidani
Tarix vərəqlərində zinət.
Versin sənə həqq bir kamranı
Bundan sonra müvəffəqiyyət.

Bu bayram münasibəti ilə sizi təbrik etməkdə özümü bəxtiyar ədd edirəm və gələcəkdə bir çox yıllar səadət ilə yaşamağınızı arzu dəxi də böyük-böyük müvəffəqiyyətlərə nail olmağınızı səmimi qəlbdən təmənna edirəm. Zati-alilərinizə nisbət ehtiramət qardaşlıq salamını təqdim edirəm...

Möhtərəm qələmdəşim, əlinizi sıxıb sizi öpürəm. Çox yaşa! Yaşa! Yaşa![10].

Publisist, ictimai xadim Rzaqulu Nəcəfov da yazıcıını məktub vasitəsi ilə təbrik edənlər sırasında olmuşdur: “Əzizim Əbdürəhim bəy!

Teatromuzun repertuar və bədaye komissionu son cəlsəsində böylə qərara gəldi ki, bu yanvarın 28-də, cümə günü sənə bir yubiley tərtib etsin. Nərimanov klubunun sədarətinə dəxi bu məsələ danışılıb, təsdiq olundu. Yubiley komissionu mənim sədarətim altında fəaliyyətə başlamışdır.

İstəyirik yubiley axşamı “Dağılan tifaq”, “Bəxtsiz cavan”, “Pəri cadu”dan bir pərdə və axırda konsert şöbəsi düzəldək. Konsertə Bülbül ilə Qurbanı dəvət edəcəyik. Məsələ ondadır ki, hazırlıq yapacayıq və sənin bizə köməkliyin lazımdır. Əvvəla tərcümeyi-halın və əksin.

İkinci – 25 yanvar sənin üçün əlverişlimidir və gələ bilərsənmi! Bir də bu yubiley gərək ki, sənin 35 illiyindir. Onu mənə yaz ki, bilim. Bir də sən Qurban və Bülbül ilə danış, vaxt al, gör nə vaxt gələ bilərlər ki, bizim təyin etdiyimiz gün ilə mütabiq olsun. Ümumiyyətlə, nə sözün var yaz. Əgər yanvarın 28-ində gələ bilməzsən, yaz görək nə vəqt sənə mümkünkündür gəlməyin. Biz fevralda da təxirə edə bilərik. Yalnız cümə günü olmalıdır. Sənə təntənəli bir yubiley verməyə ümidi varız. Maddi cəhətdən ümidi budur ki, pis olmaya. Hələlik. Xanımına salam yetirərək, səni öpüb xudahafiz deyirəm və kağızın cavabını səbirsizliklə gözləyirəm”[11].

Nəticə.Aparılan tədqiqat nəticəsində bəlli olur ki, yazıçıların şəxsi arxivlərində mühafizə olunan epistolyar irs ədəbiyyat tariximizə dair materialların əhəmiyyətli hissəsini təşkil edir. Bu baxımdan Əbdürəhim bəy Haqverdiyevin epistolyar irsi müasir dövrümüzdə də aktuallığını qoruyur. Məqalədə araşdırımıya cəlb olunmuş məktublar istər Ə.Haqverdiyev yaradıcılığının, istərsə də ona məktub ünvanlayan ziyalılarının ədəbi-ictimai fəaliyyətinin öyrənilməsi üçün faydalıdır.

Ədəbiyyat :

1. Buxara xalq şura cumhuriyyətinin Azərbaycan ictimai şura cumhuriyyəti nəzdindəki mü-məssiliyi nümayəndəliyindən. Ə.Haqverdiyevə məktub. Fond 9, s.v. 112.
2. Səfa maarif cəmiyyəti. Ə.Haqverdiyevə məktub. Fond 9, s.v. 61.
3. Türk Teatrosu Artistlərindən. Ə.Haqverdiyevə məktub. Fond 9, s.v. 113.
4. Kərimov İ. Əbdürəhim bəy Haqverdiyev və teatr. Bakı: Elm, 1975, 172 s.
5. Ağazadə Fərhad. Ə.Haqverdiyevə məktub. Fond 9, s.v. 102.
6. Qocayeva G. Nagahan xəyalıma cəhənnəm düşdü (Ə.Haqverdiyevin bədii nəsri mövzusunda). Bakı: Azərbaycan Milli Ensiklopediyası Nəşriyyatı, 2002, 124 s.
7. Gürcü ədəbiyyatı jurnalının redaksiyası. Ə.Haqverdiyevə məktub. Fond 9, s.v. 109.
8. Çakər. Ə.Haqverdiyevə məktub. Fond 9, s.v. 108.

9. Bayramov A. Əbdürəhim bəy Haqverdiyev və Tiflis Azərbaycan teatrı. Mədəniyyət qəz., 2012, 13 yanvar, s 13.
10. Rzazadə Hüseyn Münşü. Ə.Haqverdiyevə məktub. Fond 9, s.v. 111.
11. Rzaqulu. Ə.Haqverdiyevə məktub. Fond 9, s.v. 60.

Kulieva Aytən

ПИСЬМА, АДРЕСОВАННЫЕ АБДУРРАГИМ БЕКУ АХВЕРДОВУ

Резюме

В литературных письмах, адресованных многим известным писателям, имеется значительная информация, являющаяся объектом исследования истории азербайджанской литературы. В статье исследуется эпистолярное наследие одного из ярких представителей азербайджанской литературы Абдурагим бека Ахвердова. Результаты этого исследования позволяют нам получить более глубокое представление о жизни и творчестве Абдурагим бека Ахвердова.

Ключевые слова: *эпистолярное наследие, архив, писатель, письмо.*

Guliyeva Aytan

THE LETTERS SEND TO ABDURRAHIM BEY HAGVERDIYEV

Summary

The literary letters contain a very important information to explore the history of literature. One of the prominent representatives of Azerbaijan literature is Abdurrahim bey Hagverdiyev. The article researches Abdurrahim bey Hagverdiyev's epistolary heritage. There are valuable materials in these letters for more deeply to know Abdurrahim bey Hagverdiyev's life and works.

Keywords: *epistolary heritage, archive, writer, letter*

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 02.12.2020

Çapa qəbul olunma tarixi: 16.12.2020

Filologiya üzrə elmlər doktoru Nailə Səmədova

tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.

UOT 821.512.162

Hadiyeva Sonaxanım,
AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
Bakı ş., İstiqlaliyyət küç., 26
e-mail: sonaxeyal@mai

ƏBDÜRRƏHMAN DAİNİN KİTABLARI

Açar sözlər: *Əbdürrəhman Dai, kitablar, “Rəhimli səyyah”, “Fəhlənin nitqi”, “Qanqal”.*

Əbdürrəhman Dai Bakıda dünyaya gəlmışdır, repressiya qurbanlarındanandır. Dainin AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda üç çap kitabı saxlanılır: “Rəhimli Səyyah”, “Fəhlənin nitqi”, “Qanqal”. Kitablar ərəb qrafikası ilə dərc edilmişdir.

“Rəhimli Səyyah” nəşr əsəridir. Kitabın üstündə yazılmışdır: “Uşaqlarə məxsus asan dil ilə yazılmış mənfəətli qiraət kitabçasıdır”. Tarixi-hicri 1335 – tarixi-miladi 1917. Məktəbin elektrik mətbəəsində təb olındı”.

“Müqəddimə” bir cümlədən ibarətdir: Birinci dəfə olaraq “Rəhimi səyyah” nəmilə qələmə aldığım əsərin qüsuratını möhtərəm və möhtərəmə oqucılardən əfv etməglərini rica və təmənna edirəm”. Əsər həcmə o qədər də böyük deyildir, lakin səkkiz hissədən ibarətdir. Buna kiçik povest də demək olar.

Əsərin məzmunu çox maraqlıdır. Əsərdə kədərli, sevincli, həyəcanlı, hətta qorxulu anlar yaşanılmışdır. Əvvəli nağıl kimi başlayır: “Bir kənddə bir qarı arvad və bir qocə kişi olurdu. Bunlər kasib olduğunu hər səhər qocə durub işləməgə gedirdi və qarı da cəhrəsini götürüb evin bir yanında oturub əgirirdi. Bunların on üç yaşındə Əhməd adlu bir oğulları var idi. Əhməd çalışqan və zirək olduğunu atasına həmişə deyərdi:

-Ata, sən daha qocalmışan, bəsdir bu qədər işlədin, imdi işləmək mənim borcimdır, qoy mən işləyüm və sizi dolandırırm...

Atası Əhmədin bu sözlərinə qulağ asmayub hər gün işləməginə gedirdi. Bir gün Əhmədin atasına bərk soyuq dəğüb azarladı və ona görə işləməgə gedə bilmədi. Əhməd atasını bu haldə görçək hönkür-hönkür ağlamağa başladı. Anası Əhmədin ağlamağını görüb dedi:

-Oğul, bəsdir bu qədər ağladın, atan səsini eşidüb yürügi xərab olar. İmdi, oğul, sən səhər tezdən get özinə iş tap və bizi ac qoyma. Allah qoysə, atan bir-iki günə saqalub yaxşı olar. Sonra mən də və atan də sənin qazancın ilə dolanarıq”. Əhməd iş axtarmağa gedir.

Əsərin ikinci hissəsində Əhmədin bir səyyaha rast gədiyinin, onunla dialoqunun şahidi olurq. Onlar şəhərə çatanda ayrırlırlar. Əhməd bir bağ görüb yaxınlaşır. Bağbandan iş istəyir, işini görüb qurtaran kimi, pulunu alıb kəndə tərəf yola düşür. Yorulub oturur və yuxuya gedir. Oyananda üç-dört nəfər dəvəçi görür. Onlar məsləhətləşirlər ki, Əhmədi qaçırsınlar. Dəvəçilər Əhmədin yalvarışına, ağlamasına baxmayıb onu bir dəvənin üstünə qoyub aparırlar. Hava qaralanda gəlib karvansarada düşürlər.

Üçüncü hissədə yazıçı göstərir ki, Əhmədin anası Gülpəri Əhməd üçün xörək hazır edir, amma nə qədər gözləyir Əhməd gəlib çıxmır. Qonşu Vəli gəlib xəbər verir ki, Əhmədi şəhərdən gələndə tutublar. Gülpəri ağlamağa başlayır, ərimi də bu işdən xəbərdar edir. Əhmədin atası da dözməyi vəfat edir. Gülpəri qonşulara xəbər verir, İsmail və Səməndər gəlir, onu səhər tezdən dəfn edirlər. Ərindən və oglundan əli üzülən Gülpəri cəhrəsini götürüb dolanışığını təmin etmək üçün sap əyirməyə başlayır.

Dördüncü hissədə yazıçı bizi yenə də karvansaraya qaytarır. Səhərə yaxın dəvəcilər yola düşürlər, yatmış Əhmədi də təpiklə durğuzub aparırlar. Meşənin yaxınlığında nahara otururlar. Əhməd qaçmağı düşündüyündən çörəyinin yarısını yeyib, yarısını cibində saxlayır. Dəvəcilər yola düşürlər səhbətə başları qarışır, Əhməd meşəyə qaçır, hündür bir ağaca çıxır. Onlar arxaya baxanda Əhmədi görməyib qayıdır meşəni axtarırlar, lakin tapa bilməyib peşman qayıdır “Q” şəhərinə gəlirlər.

Buradan görünür ki, müəllif əsərdə olmuş əhvalatı qələmə almışdır, lakin şəhərin adını yazmamışdır.

Beşinci hissədə Əhmədin ağacdan düşüb meşəni gəzdiyini, bir qurda rast gəldiyini, Allaha dua etdiyini görürük. Meşənin kənarı ilə gedən əlitüfəngli bir kəndli Əhmədin “Ey mənim Allahım, məni tezlik ilə bu qurdın əlindən xilas et” səsini eşidib meşəyə girir, qurdı öldürür. Əhməd başınə gələnləri danışır. Onlar gəlib kəndə çatırlar. Kişi arvadına deyir ki, bu uşağı oğulluq gətirib.

Altıncı hissədə səhər yeməyindən sonra kişi kəlləri açır, lazım olan şeyləri arabaya yiğir, Əhmədi də yanınə mindirüb çölə işləməgə aparır. Əhməd yorulur, dincəlmək istəyir, kişi açıqianıb onu öldürməklə hədələyir. Yaziçı burada Əhmədin dilindən bir şeir verir:

Fikr eyləyür idim mənə sən rəhm edəcəksən!
Yoqsa nə bilüm işlədübən zülm edəcəksəm.
Ol vəqy yanına bilsə idim qaçmaz idim bən,
Zülm atəşinə bu tənimi yaqmaz idim bən...
Zülm etməgilən çoq, a kişi, bircə sən allah,
Bir də ki məsəl var, deyürəm olgilən agah:
Gər zülm eyləsə acizlərə bir kimsə əgər çoq,
Dünyadən oni xalıqımız tez eyləyər yoq...

Kişi bunu eşidib daha da rəhmsizləşir. Beləcə beş-altı gün keçir. Əhməd yenə də qaçmağa məcbur olur. Kişi onu tapmayıb evə qayıdır. Müəllif əsərdə o dövrdəki zalim insanların tipik obrazlarını yaratmışdır.

Əhməd xeyli yol gedir, qaranlıq düşəndə yenə qorxmağa başlayır. “Allahə təvəkkül!!.” Deyib çayın kənarı ilə getməyə başlayır, lakin qaranlıq olduğundan qurşağacan çamurluğa girir. “Ay Allah!. Bu nə gündür, mənə nicat yolu göstər!” deyüb ağlamağa başlayır. Bir qədər gedəndən sonra bir işiq olan yerə çatır, görür ki, bir qoca kişi fanusi qabağına qoyub Quran oxuyur.

Kişi Əhmədin “Ay əmu, bu gecəlik mənə rəhm eləyüb yatmağə yer ver” sözünü eşidib Quranı bağlayır yerinə qoyur, Əhmədin içəri aparıb kim olduğunu sorusur, Əhmədə təsəlli verib təmiz paltar verir. Sonra yatırlar.

Yedinci hissədə müəllif bizi həmin kişi ilə tanış edir.

Övvəller Məşhədi Zamanın çox varlı idi, aclara, yoxsullara kömək edən, elm oxumağı çox sevən biri olduğunu öyrənirik. Məşhədi Zəman kişi hər iki oğlunu qədim məktəbə qoyubmuş, Əmir çalışqan və zirək olduğundən oxumuş, amma Xəlil fikrini dərsə verməyüb həmişə gəzmək fikrində olmuşdur. Əmir oxuyub molla olur. Atasının pulları ilə keyf edən Xəlil isə nəhayətdə oğurluq edir. Sonralar qardaşına paxıllıq edir öz oğurluğunu onun boynuna atır, Əmir həbs olunur. Sonra Xəlil də yalandən məhkəmə tərəfindən həbsə düşür. Məşhədi Zəman var-yoxunu oğlanlarının üstünə qoysa da onları qurtara bilmir. Kasiblaşır, kəndin kənarındakı evinə köçür, kəndin mal-qarasını otarmaq ilə dolanmağa başlayır. Kənd əhli də Zəman kişiyə kömək edirlər.

Səkkizinci hissədə Əhmədin Zaman kişi ilə naxıra getdiyini, bir neçə gündən sonra atası üçün darıxdığını bildirən müəllif onun Zaman kişi ilə xudahafızlaşış yola düşdүүнү qeyd edir. Əhməd bir qədər gedəndən sonra çayı keçmək lazımlı gəlir, çay dərin olduğundan ehtiyat edir. Bir də görür ki, əvvəl gördüyü Səyyah gəlir. Əhməd başına gələnləri Səyyaha söyləyir. Səyyah onu qardaşının evinə aparır. Səyyah müəllim tutur, Əhməd dərs oxuyur. Üç ayın müddətində Əhməd birinci və ikinci siniflərin dərsini öyrənir. Sentyabrda Əhməd imtahan verib üçüncü sinifdə oxumağa başlayır. Müəllimlər onun zəkasını görüb az sonra dördüncü sınıfə keçirirlər. Əhməd imtahan verib şəhadətnamə alır. Səyyah onun savadını görüb gələn sevtyabrda Əhmədi edadi məktəbə qoymağı idüşünür, yenə də müəllim tutur. Üç aydan sonra sentyabrda Səyyah Əhmədi edadi məktəbə qoyur, Əhməd həvəslə oxuyub edadi məktəbi də qurtarır. Səyyah onu həkimlik oxumaq üçün Moskvaya aparır. Həkimlik şəhadətnaməsini alan Əhməd Səyyahın yanınə gəlir. Əhməd xəstələrə müalicə etməyə başlayır və çoxlu pul qazanır. Səyyah Əhməd üçün şəhərin ortasında imarət alır. Bir gün Əhməd səhər tezdən bir fayton tutub kəndə gedir, qapılara çatdıqda düşüb qapını döyməyə başlayır. Ana-bala görüşürlər. Əhməd atasının ölməyini eşidib ağlayır. Sonra başına gələnləri anasına danışır. Ana Səyyaha dua edir. Əhməd deyir: “Ana, gəl bu köhnə evimizi verək qonşumız yolçı İsgəndərə. Mən mən oqumaqlıq sayəsində çoq pul qazanub şəhərdə bir böyük imarət almışam. Sən də mənim ilə faytona minüb şəhərə gedək”. Anası razılaşır.

Göründüyü kimi sonluq gözəl olur. Müəllif rəhmsiz insanlarla birlikdə zəmanəsinin insaflı, mütərəqqi insanların da olduğunu diqqətə çatdırır. Müəllif yazır: “Əhməd Səyyahı yanınə gətirüb özinə ata elədi. Şəhər əhli də bildi ki, çöldə qalan ac bir uşağı həkim edən Səyyah olmuşdur. Ona görə şəhər əhli bu gündən başlamış Səyyahə “Rəhmlı Səyyah” deyirdilər.

Son.

Yazılan tarixi 7 aprel, 1915 sənə miladi”.

Əbdürəhman Dainin ikinci kitabı “Fə'lənin nitqi” adlanır. Elə ilk kitabında şeir parçaları rast gəldiyimizdən, ikinci kitabın mənzum olduğuna təəccüb etmirik.

Kitabın üstündə yazılmışdır:

Xazain – fələ

Alacaqsan nə vəqt görüm, söylə,
Qaçmağə tülki tək daban, xazain.

Müəllif: Əbdürəhma Dai
Naşır: Ağa Hüseyin Qulamov
Baku, 1917.

XII-752/3971 şifrə altında saxlanılır, boz cildə tutulmuşdur. Dainin əsərlərindən sonra “Gərib çocıqlarə” adlı hekayələr toplusu vardır ki, yazanı: Baş Qələ aşağı məhəllə məktəb ibtidai müəllim Uli Təbibzadə Əbdürəhim Rəhmi ibn Pərtövdür.

Fəhlənin dilindən sahibkara (xazain) müraciətlə yazılmış əsər belə başlayır:

Görirəm halını yaman, xazain,
Səbəbin gəl eylə bəyan, xazain.

Gələcək günlərin içün hiç sən
Ağlayub eyləmə fəğan, xazain.

Çoq olub, sən gecə-günüz daim
Keyf edübən qabaq zəman, xazain.

Sonyalar ilə hər gecə şərabı
İçərək, olmışan piyan, xazain!

Muzdını fələnin də verməyübən,
Dövlətə çatmışan bu an, xazain!

Burada fəhlə rəhmsiz, insafsız sakibkarın uşaqları ucuz qiymətə işlətdiyini, fəhlələri təhqir etdiyini, müxtəlif heyvan adları ilə çağırıldığını və “quyruğundan tutub bayırə atacağı ilə hədələdiyini” şeir dili ilə vermişdir. Müəllif burada fəhlələrin gecə-gündüz çalışdığını, gündə bir abbasıya işlədiyini, xəstə olanda həkimə getməyə belə icazəsi olmadığını, fəhləyə min yalan deyib, aldatdığını vurgulayır, sonra fəhlənin artıq oyandığını, bu yalanları başa düşdüyünü, artıq öz haqqını tələb etdiyini göstərir.

Fələni neşterinlə sancar idün,
Olmuş idün o dəm ilan, xazain!

İmdi kərtəngələ olubsan, get,
Özinə axtar aşıyan, xazain!

Eşidərkən bu sözləri sən tez
Niyə oldun o dəm nihan, xazain!?

Getgilən imdi fələnin başına
Misli-pərvanə tək dolan, xazain!

Yenə əvvəlki tək daha gəlsən,
Etmə heç bir şeyə güman, xazain!

Fələnin güssəsi səni axır,
Edəcək piran, ey cəvan xazain!

Bir zəman vəqt olar ki, bilmərrə,
Qalmayar səndən heç nişan, xazain!

Dai bu əsərdə artıq yeni dövrün başlandığını göstərir. Fəhlələr haqqını tələb edir, sahibkar qorxur. Artıq intiqam zamanı çatmışdır. Fəhlə sahibkardan haq-hesab istəyir. Artıq fəhlə öncül qüvvədir, fəhləsiz sahibkar heç kimdir. Müəllif əsəri belə yekunlaşdırır:

Yaşasın fələlər rəfaqətlə!...
Həm rəfaqətlə, həm səadətlə!...

Əbdürəhman Dainin “Qanqal” adlı kitabında müxtəlif mövzulu şeirlər yer alır. “Nikolay dayının Usta Məmmədəli ilə Molla Əbdülhəmidə yazdığı axırıncı məktubi” adlı şeirdə müəllif Nikolayın adından yazır:

Bilsəydim əgər ki, məni təxtdən salacaqlar,
Vallahi, bilin, aləmi viran eləyərdim.
Güllə ilə xəncərlə hamu məxluqi birdən
Tez öldirərək, qanını əşəltən eləyərdim.
Qars əhli kibi saq qalanı çöllərə sonrə
Avarə salub ac, susız, üryan eləyərdim.
Hamu şəhəri, kəndi iri bombalər ilə
Yeksər dağıdub yer ilə yeksan eləyərdim.

Tezlik ilə Allah məni bilməm nədən ötri
Saldı bin əziyyət ilə, zəhmət ilə narə?
İşrət eləyən günlərimi aldı əlimdən,
İmdi eləyübdür günimi əşəmlə və qarə,
Şəm, güssə, kədər çekmədən axır yurəgim lap
Getdikcə işüşə oldı, inan, bir yekə yarə.
Yoqdır daha heç bir nəfər adəm böylə gündə
İnsafə gəlüb rəhm eləsün də məni-zarə.

Kitabda “Bir kişinin fəryadı”, “Cavanlarımıza nəsihət”, “Rəməzan sinəzəni”, “Yenə gəlir”, “Nəsihət”, “Ər-arvad”, “Öğüt”, “Qətmə”, “Nəsihət”, “Topbz”, “Ordan-burdan” adlı satirik şeirlər toplanmışdır. Dainin şeirlərinə dövri mətbuatda da rast gəlinir.

Əbdürəhman Dainin əsərləri ərəb əlifbasından tranfoneliterasiya edilmiş, kitabı nəşrə hazırlanmışdır.

Ədəbiyyat:

- 1.Əbdürəhman Dai. Rəhimli Səyyah. Bakı, 1917.
- 2.Əbdürəhman Dai. Fəhlənin nitqi. Bakı, 1917.
- 3.Əbdürəhman Dai. Qanqal. Bakı, 1919.

Хадыева Сонаханым
КНИГИ АФБДУРРАХМАНА ДАИ
Резюме

Абдурахман Даи родился в Баку и является одной из жертв репрессий. Три его книги хранятся в Институте рукописей имени Мухаммада Физули НАНА. Его первое произведение «Милосердный путешественник» написано прозой, а «Рабочее слово» - стихами. Стихи на разные темы собраны в сборнике «Гангал». Работы Даи также публиковались в периодических изданиях. Произведения Даи были транслитерированы и книга была подготовлена к публикации.

Ключевые слова: Абдурахман Даи, книги, «Милосердный путешественник», «Рабочее слово», «Гангал».

Khadtyeva Sonakhanım

BOOKS OF ABDURRAHMAN DAI

Summary

Abdurahman Dai was born in Baku and is one of the victims of repression. His three books are kept at the Institute of Manuscripts named after Muhammad Fuzuli of ANAS. His first work, "The Merciful Traveler" was written in prose."The Worker's Speech" is a verse. Poems on various topics are collected in the collection called "Gangal". Dai's works have also been published in periodicals. Dai's works were transliterated. The book was prepared for publication.

Key words: *Abdurahman Dai, books, "The Merciful Traveler", "The Worker's Speech", "Gangal".*

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 09.12.2020

Çapa qəbul olunma tarixi: 23.12.2020

*Filologiya üzrə elmlər doktoru Azadə Musabəyli
tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.*

AZƏRBAYCANIN MƏDƏNİ-MƏNƏVİ TARİXİNDƏN

Açar sözlər: *Şumer mədəniyyəti, Şumer ədəbiyyatı, dövr kitabələri, Dədə Qorqud, milli-mənəvi dəyərlər.*

Giriş. Tariximizi və adət ənənələrimizi yüksək qiymətləndirən Ümummilli lider Heydər Əliyev demişdir: "Milli adət və ənənələr, hər bir xalqın milli mədəniyyətinin zənginliyindən, qədim tarixi kökə malik olmasından xəbər verir".

Azərbaycan xalqı dünyanın ən qədim ənənələrinə malik olan xalqlardandır. Xalqımızın qədim tarixə malik olduğunu üzərində izlər qalmış abidələr də sübut edir. Azərbaycan xalqı tarixi ənənələrinə bağlı bir xalq olaraq o təməllər üzərində böyük mədəniyyət hadisələri yaradıb. Əlbəttə ki, hər bir milləti tanıdan, mənəvi simasını göstərən və onu digər xalqlardan fərqləndirən, öz xalqının adət ənənələri və yüksək milli, əxlaqi mənəvi dələrinə malik olmasına. Təqribən 5 min illik tarixə malik olan ədəbiyyat tarixinin inkişafı zaman-zaman mədəniyyətimizin, elm və təhsilimizin, ədəbiyyatımızın tərəqqisinə səbəb olub. Ədəbiyyatımız daha çox dastanlarda, həmçinin şifahi xalq ədəbiyyatının müxtəlif janrlarında, aşiq yaradıcılığında, müğamatda öz ifadəsini tapmış, bu gün də Azərbaycan xalqı öz zəngin tarixi mədəni irlərini qoruyub saxlayır.

Əsas mətn. XIX əsrд dünya tarixində böyük hadisələr, ədəbiyyat tarixinin tədqiqi və öyrənilməsi sahəsində yeni dövr başlanğıcı olmuşdur. Söz sənəti xalqın əzəli-mənəvi sərvətidir. Bu sərvət kök, özül üzərində inkişaf etmiş, kamil şəkil almışdır. Bizə məlum olan və olmayan tarixi həqiqətlər də az deyil, sayahesaba gəlməz. Lakin bizə məlum olmayanlar daha çoxdur. Buna görə XIX əsrдək, yəni "Şumerin kəşvi"nədək bəşər tarixində elə yanılmalar, həqiqətdən sapmalar, "ağı qara", "qaranı ağ" yozmalar olub ki, bugündək təkzib edilməyib, həqiqət öz yerini tapmamışdır.

Türk ədəbiyyatı, habelə Azərbaycan ədəbiyyatı bir qaynaqlar, kök, özül üzərində təşəkkül tapıb, inkişaf edibdir. Biz bunları "ilkin" qaynaqlar, şərti olaraq "ilk inkişaf dövrü" və ya dövrləri adlandırırıq. Cənki, hələlik məlum olanı budur. Hələ çox qədim zamanlardan ulu babalar sözün böyük mənəvi qüdrətinə, əxlaqi və tərbiyəvi gücünə inanıblar; söz, söz sənəti insanı, xalqı yaşıdan əvəzsiz sərvətdir, onun mənəvi dayağıdır. Sevimli xoş günlərdə də, ağır, qayğılı günlərdə də söz onların dadına çatıb, yaxın "dostu", "sirdası" və təskinliyi olubdur. Onlar sözlə öz sevinclərini, xoş günlərini, ağır qayğılı günlərini də bədii şəkildə ifadə etmiş, şeir ölçü-biçimində, mif, rəvayət, əfsanə, nağıl, hekayə, ağrı, bayatı, sayaçı sözləri, layla, atalar sözü, zərbi-məsəl, təmsil, mübahisə-münazirə və başqa şəkillərdə verə biliblər. Beləliklə, insan öz işini, fikirlərini, arzu və istəklərini, ümidişlərini, inanclarını ifadə etmək imkanı əldə edib, öz mənəvi dünyasını yaradıb. Bədii düşüncə, bədii təfəkkür insanı kamilliyyə doğru çəkib, ona qanad verib, onu yaşadıb. Bəşər tarixində bu, böyük bir dönüş, inkişaf mərhələsi sayıla bilər. Kainatın və insanın, ümumən canlı aləmin yaranmasına, insanlığın tarixinə münasibət, elmi baxış tamamilə dəyişilmiş; din, dil, ədəbiyyat, elm, fəlsəfə, adət-ənənə və s. barədə deyilən "qeydsiz-şərtsiz" fikir və müddəalar əsaslı surətdə dəyişilmiş,

elmin bütün sahələri üzrə mövcud məlum fikirlər, rəylər ya tamam alt-üst olmuş, ya da dəyişilib obyektiv, ağlabatan ədalətlı bir istiqamət almışdır; yəni hökmədarlar vardısa, şəhərlər vardısa, xalq davardı, el birliyi dövlət dəvardı, mədəniyyət və tarix dəvardı. Bəs, bu xalq hansı xalq idi? Bu şəhərləri kimlər salıb? Bu hökmədarlar hansı xalqın hökmədarları idi?! Onlar hansı dildə danışırlarmış?! Bu suallara XIX əsr “Şumer tapıntıları” son qoyub, XX əsr az-çox buna cavab verib.

Yaxın dövrlərdək biz elə hesab edirdik ki, yəhudi mədəniyyəti bütövlükdə Yunanıstan'a borcludur. Aparılan ən yeni tədqiqatlar göstərdi ki, bir çox məsələdə biz o mədəniyyətin varisləriyik ki, beş min il bundan əvvəl onu Şumer xalqının dühası yaratmışdır” (28, s. 25). “Beş min il bundan əvvəlki həmin zəngin mədəniyyət, sivilizasiya da birdən-birə yaranmayıb, onun da dərin kökləri olub, daha qədim zamanlardan axıb gələn qaynaqları olub; hökmədarlar olub, mühüm şəhərlər olub” (41, s.17). “Beş min il” və daha artıq minilliliklər bundan qabaq bizə məlum olan, aşkarlanan zəngin Şumer mədəniyyəti də o vaxta qədərki min-min illərin özülü üzərində davam edib, daha qədim dövrlərdən başlanan inkişaf həmin mədəniyyəti və zənginliyi yaradıb. Və odur ki, bəşər tarixinin, insanlığın başlangıcını müəyyən etmək çətindir və ya heç mümkün də deyil. Məs.: Akademik A.P.Okladinkovun ekspedisiyası Altayda aşkar etdiyi insan əli ilə yonulmuş daşların, radioaktiv metodla iki yüz min il əvvələ aidiyatını müəyyən edib, və ya Altayın dağ ətəklərində və Cənubi Sibirin başqa yerlərində mağaralardan tapılan muncuqların və dəvəquşu yumurtasının qabığından hazırlanmış digər qadın bəzəklərinin yaşıının 40-45 min il olduğu dəqiqləşdirilibsə (Bax: 8, s. 95), dünyanın, möcüzələr yaranan insanlığın yaşamını necə dəqiq müəyyən etmək olar?! Burada həm də diqqət edilməli, düşünməli bir cəhət var ki, bu tapıntılar və bu barədə söylənən fikirlərlə, yenə 40-50 min il bundan qabaq yarandığı təhmin edilən Şumer mifləri və miflik təsəvvürlər, bir-biri ilə üst-üstə düşür! Bu ki, möcüzədir! Yox! Faktlardan qaçmaq olmaz (40, s. 24,25). Deməli, hələlik dünyamız ilk xalqı sayılan şumerlər 40-50 min il bundan əvvəl dünyanın yaranması, insan oğlunun doğuluşu kimi bəşəri problemlər barədə düşünmək səviyyəsinə gəlib çatıbmışlar.

Kainatın yaranması, yerin göydən ayrılması, insan, onun doğuluşu, keçdiyi inkişaf yolu, ağıl, dərrakəsi, ilkin dünyagörüşü və s. barədə, az-çox ağlabatan söz, fikir söyləyərək XIX əsrədə dünya ədəbiyyatının əsası, qaynağı olan ədəbiyyat yaranmışdır. Şumer mədəniyyəti və ədəbiyyatından söhbət açarkən, söz yox, qarşıya ilk olaraq şumerlərin kimliyi və hansı müasir xalqların əcdadları olduğunu bilmək problemi çıxır. Bu barədə az-çox yazılıb, hər kəs “özünə tərəf çəkməyə” cəhd göstərib, buna çalışıb. Lakin həqiqət, tapıntılarının təsdiqi o qədər güclüdür ki, bu cəhdlər öz-özünə yox olub gedir. Bəs Şumer mədəniyyətindən ümumtürk mədəniyyəti və onun qaynağı kimi danışmağa bizim elmi əsasımız və mənəvi haqqımız varmı? Nə dərəcədə biz, müasir türk xalqları həmin köklə, həmin mədəniyyətlə bağlıyız! Şumerlərin kimliyi, onların dili, mədəniyyəti barədə dünya elmi fikri belədir: Şumerlər müasir türk xalqlarının əcdadlarıdır; şumerlər ən qədim türklərdir, şumer dili prototürk dilidir. Bu fikir, bu nəticə dünya şumeroloqlarının - S.N.Kramer, L.VulIi, S.Lloyd, Q.Carl, Z.Kosidovski, Q.Vinqlər, E.Reklü, M.Belitski, D.Reder, A.Cavat və b. göldikləri fikir və nəticələrdir. Şumer-türk mühiti məhz bu həqiqətdir, söylənilən fikir və çıxarılan nəticələrin obyektivliyini təsdiq etmişdir. Tədqiqatlar zəngin kitablar, mətnlər əsasında göstərilir və təsdiq edilir ki, miladdan önce, ən azı üç-dörd min il əvvəlki Şumerdə güclü mədəniyyət, elm, ədəbi ənənə olubdur. Ümumilikdə qədim Babilistan güclü ədəbiyyat, elm, təhsil və sənətin inkişafına görə, bəşər mədəniyyətinin beşiyi, “tarixin başlangıcı” sayılr. Tədqiqatçılar qəti müəyyən ediblər ki, Şumerin mərkəzi “Urukda, Babilistanın cənubunda Şumer mədə-

niyyəti özünün ən yüksək zirvəsinə çatmışdı. Bunu Urukun döñə-döñə xatırlanan dini, ədəbi mövzuları və bunlara əlavə olunan mifoloji mətnlər də göstərir. (32, s. 40). Miladdan öncəki VII-VI əsrlər türkdilli poeziya, onun bu səviyyəsi, söz yox, birdən-birə yarana bilməzdi. Bu köklər gedib zəngin Şumer mədəniyyətinə calanır. Belə isə Şumer-türk sözlərini eyni mənada götürmək olarmı, buna bizim mənəvi haqqımız, elmi əsasımız varmı? Bu barədə təsəvvür və buna inam yaratmaq üçün əvvəlcə şumerlərin kimliyi və dilinin hansı dil və hansı dilə yaxın olduğuna diqqət yetirək. Dünya elmi fikrinin görkəmli nümayəndələrinin gəldiyi nəticələrə əsasən, tarix şumerdən başlanan müasir türk xalqlarının soy-köküdür; şumerlərin dili prototürk dilidir. Türk və Azərbaycan ədəbiyyatı bu qaynaqlar, kök, özül üzərində təşəkkül tapıb, inkişaf edibdir. Biz bunları “ilkin”qaynaqlar, şərti olaraq “ilk inkişaf dövrü” və ya dövrləri adlandırırıq. Görkəmli alımların bu barədə məlum fikirlərinə nəzər salaq.

Amerika şumeroloqu S.N.Kramerin: “Tarix Şumerdən başlanır”. Bu adın özü çox söz deyir: bəşəriyyətin tarixinin başlangıcı baxımından bu əsər çox qiymətlidir. İnsanlığın, insan cəmiyyətinin tarixi, onun çoxcəhətli fəaliyyəti və nailiyyətlərinin, ümumbəşər sivilizasiyasının - dininin, dilinin, yazısının, ədəbiyyatının, elminin tarixidir. Şumerlərin hansı xalq olduğu və hansı dildə danışdıqları barədə fikirlər diqqəti cəlb edir.

Alman alimi Q.Vinkler: “Bizə qədər gəlib çatmış ən qədim qaynaqlar Semit dilində deyil, “Şumer dilində” yaranıb ki, daha sonralar bu yazıların dilini də onların dili adlandırdılar. Bu dil hələlik yeganə dildir ki, Babil mədəniyyətini yaradanlardan, ox şəkilli yazıları icad edənlərdən şumerlərdən bizə qədər gəlib çatmışdır.

Polşa alimi Z.Kosidovski: “Dəelə və Fərat hövzələri bəşər tarixində xalqların zəngin mədəniyyət mərkəzlərindən olub. Bu böyük mədəniyyətin əsas yaradıcıları şumerlərdir. Artıq m.ö. III minillikdə onlar gözəl şəhərlər salıblar, suvarma arxları şəbəkəsinin köməyilə torpağı becəriblər, onlarda sənət çiçəklənib, onlar böyük incəsənət əsərləri və ədəbiyyat yaradıblar. Şumerlərin davamçıları kimi akkadlar, assuriylilar, babillər, hettlər və arameylər sonralar Babilistanda və Suriyada öz dövlətlərini yaratmış və onların varisləri olaraq onlardan böyük və dəyərli mədəniyyət götürmüslər” (100, s. 24). F.HommeI Babilistamn Tanrı adlarından danışarkən yazılırdı: “Əgər desək ki, bütünlükə tanrıların adları Babil mifologiyasından götürülüb, onda bu adlar, demək olar, hamısı Şumer əlamətlidir. Bunun üçün, ilk növbədə, “bu cəhətə diqqət etmək gərəkdir ki, semitlər şumerlərin əsas mədəniyyətini və başlıca olaraq, yazısını və dilini tanımışlar. Axır vaxtlaradək xüsusi həvəslə Şumer adlarını, habelə onların özlərinin yenidən yaratdıqları və ya ivləri ilə gətirdikləri mifoloji fiqurları qəbul etmişlər”. Və yenə: “ İlk şumerlər (Göyü və Yeri ulu ruh sayıldır, onlarla qonşuluqda yaşayan və babilləşən qərbi semitlər isə Gündəşə sitayış edirdilər” (82, s. 31).

Hələ çox qədim zamanlardan ulu babalar sözün böyük mənəvi qüdrətinə, əxlaqi və tərbiyəvi gücünə inanıb, söz, söz sənəti insani, xalqı yaşıdan əvəzsiz sərvətidir, onun mənəvi dayağıdır. Sevimli xoş günlərdə də, ağır qayğılı günlərdə də söz onların dadına çatıb, yaxın “dostu”, “sirdəsi” və təskinliyi olubdur. Onlar sözlə öz sevinclərini, xoş günlərini, ağır qayğılı günlərini də bədii şəkildə ifadə etmiş, şeir ölçü-biçimində, mif, rəvayət, əfsanə, nağıl, hekayə, ağı, bayatı, sayaçı sözləri, layla, atalar sözü, zərbi-məsəl, təmsil, mübahisə-münazirə və başqa şəkillərdə verə biliblər. Beləliklə, insan öz işini, arzu və istəklərini, ümidi lərini, inanclarını ifadə etmək imkanı əldə edib, öz mənəvi dünyasını yaradıb. Bədii düşüncə, bədii təfəkkür insanı kamilliyyə doğru çəkib, ona qanad verib, onu yaşadıb. Bəşər tarixində bu dönüş, inkişaf mərhələsi sayila bilər. Son min il bizə yaxın və tanış olduğu kimi, qədim dönyanın müdrik adamları, ziyalıları, el sənətsevərləri üçün də özlərinə qədərki min il, bəlkə də daha artıq tanış idi. Folklor nümunələrini onlar arayıb-axtarıb yığıb və yazıblar. Bunlar əsrlər boyu əlyazmalar şəklində olsa da qalıb, itmiş olanlar da sonralar yenidən üzə çıxıb tapılıb, çap

olunub. “Şumerin kəşfi” böyük bir mədəniyyəti üzə çıxartmış, dünya tarixini yenidən öyrənmək üçün zəngin materiala çevrilmişdir.

Qədim ümumtürk mədəniyyətləri və ədəbiyyatları tarixində Qorqud atanın, Kaşgarlı Mahmudun elmi-bədii fəaiiyətləri, göstərdikləri xidmətlər də əvəzsizdir. Burada VI-VII əsrlərdə xalq, ellər-obalar arasından toplanıb “Dədə Qorqud” kitabına salınan yüzlərcə atalar sözləri, zərb-məsəllər, frazeoloji birləşmələr və s. nəzərdə tutulur. Bunların heç birini Qorqud Ata özündən yaratmamış, xalqdan hazır şəkildə götürüb kitabında yazmış, yeri gəldikcə işlətmişdir. Bu bədii əsərlər isə “Dədə Qorqud” kitabına qədərki ədəbiyyatımızın zəngin folklorudur. VI -VII əsrlər türk ədəbi dünyasının böyük şəxsiyyəti olan Dədə Qorqud, Qorqud Ata öz “Kitabi”ni “Oğuznamə”ni düzüb qoşarkən, şifahi ədəbiyyatın qədim və zəngin qaynaqlarından xüsusi ilhamlıqla faydalananmışdır. Qorqud Ata xalqın mənəvi varlığını, ağlını, zəkasını, xəlqimilli təfəkkürünü, adət-ənənə, ədəb-ərkan, ailə-məhəbbət və s. kimi keyfiyyətiərini yiğcam və bədii şəkildə ifadə edən incilərlə kitabı bəzəmiş, ona ziynət vermişdi. Bununla da o, “Kitab”ının ümumi bədii dəyərindən heç də az olmayan daha böyük və əlavə bir iş də görmüş, VI- VII əsrlərə qədərki xalq yaradıcılığı nümunələrini, xüsusilə onun frazeoloji ifadə və vahidlər kimi çox qiymətli qatlarını açmış, üzə çıxarmışdı. Bu da təsadüfi deyildi ki, Qorqud Ata elə “Kitab”ın “Başlangıç”indən qədim dünyyanın fikri, ədəbi-bədii təfəkkür dairəsi, özünün həyata, insanlara, hadisələrə olan münasibəti və s. aid atalar sözləri və zərb-məsəllərlə oxucuları hazırlamış və sonra boyları düzüb-qoşmuş, yaratmışdır. “Dədə Qorqud” kitabında indi bizə köhnə görünən, çətin anlaşılan sözlər, ifadələr, atalar sözləri və zərbməsəllərin tarixi daha qədimlərə gedib çıxır. “Kitab”da düşmüş dilin bu yüzlərcə yatar qüvvələri, bunların hər biri öz-özlüyündə bədii əsərlər olmaqla, Dədə Qorquda qədərki ədəbiyyatımızın folklor qoludur. Burada XI əsr də xalq, ellər-obalar arasından, sinələrdən toplanıb, “Divanü lüğat-it-türk” əsərində verilən rəvayətlər, yüzlərcə şeir inciləri - şərqilər, mərasim nəgmələri, ağilar, varsağılar, ikimisralıqlar, habelə atalar sözləri, zərb-məsəllər və s. toplanaraq verilmişdi.

“Orxon-Yenisey” kitabələri və “Dədə Qorqud”dan da əvvəlki, minmin illər ərzində düzülüb-qoşulmuş xalq ədəbiyyatı nümunələridir. Bunların bir qisminin tarixi və ondan da qabaqkı minillikdə yaranmış olduğunu müəyyən etmək mümkündür. Mahmud Kaşgarlı demişdir, “Onları ilk söyləyənlər” - bu ilksöylənmə haçandır, hansı dövrə aiddir, əlbəttə, bunu demək çətindir. Lakin bir sıra şeirlərin tarixini, onların həsr edildiyi hadisələrin tarixi ilə ölçüb-biçmək, müəyyənləşdirmək olur, bu hadisələr həmin şeirlərin nə vaxt, hansı münasibətlə yarandığı, hansı dövrün məhsulu olduğunu aydınlaşdırıa bilər. Mahmud Kaşgarlıının “Divan”ına düşən qədim şeirlərdən bir qismi İran-Turan müharibələrində həlak olmuş ALP Ər Tonqanın ölümünə deyilmiş elegiyalar, yəni matəm nəgmələri, ağilarıdır. Bu “ürək yanğıları” ağilar nə qədər, sənətkarlıq baxımından kamil əsərlər olmuşdur desək doğru olar. Onların 11-i, təxminən min səkkiz yüz il sinələrdə yaşayıb, bizim eranın XXI əsrlərinə gəlib çıxmışdır. Beləliklə az-çox ədəbiyyat tariximizin və onun doğuluşu, yaranması, inkişaf yoluna düşməsi barədə dürüst fikir söyləmək olur.

Türkoloq İ.V. Stebleva Mahmud Kaşgarlı “Divan”ını, şeir mətnlərini seçib sıralamış və ayrıca çap etdirmişdir. Bu şeir mətnlərinin agı, nəgmə, şəraqi, varsaga, ikimisralıq və s. müəllif haçan, hansı şəraitdə və hansı dövrlərdə yarana biləcəyi barədə bir sıra fikir və düşüncələri, mülahizələri xülasə etmiş öz sözünü demişdir. Bütün Şumer ədəbiyyatında - dastan-poemalarda, hekayələrdə, dialoq-münazirələrdə, təmsillərdə, hətta atalar sözləri, zərb-məsəl və s. də tanrıların, ilahi qüvvələrin hadisələrin gedişinə müdaxiləsi qabarlıq şəkildə özünü göstərir: tanrılar, ilahələr qəhrəmana kömək edir, məsləhət verir, hər bir müşkül işi

asanlaşdırır, yoluna qoyur, bir sözlə, haqqın-ədalətin keşiyində dayanır. Dədə Qorqud mənsub olduğu xalqın yaşadığı bir dövrün "Oğuz zamanı"nın bədii salnaməsini yaradıb, min-min illik tarixin şanlı bir səhifəsini sinələrə, yaddaşlara köçürüb; sonralar qələmə də alınıb, yazıya keçib, əbədiləşib. Bəs hanı o tarix, o tarixi yarananlar? Hanı o, dünyadan köçüb gedən, "əcəll alıb yer gizləyən" igidlər, ərənlər? Onlar cismən həyatda yoxdur. Iakin xalqın qan yaddaşında, qəlblərdə, ürəklərdə özlərinə əbədi yer ediblər; torpağa, xalqa bağlılığı ilə, vətənə sədaqətilə; ailəyə məhəbbətilə... Çox təbii və ruhani hissdir ki, bu gün biz onlarla fəxr edir, hətta onlara həssəd aparır, onlara bənzəməyə çalışır, onlar kimi olmağa can atırıq. Bu mənada "Dədə Qorqud" dastanları tarix, "tarixi-həqiqətlərin hədütəsdiqi olmaqla, həm də müasirdir, bizim bu günümüz və sabahımızdır; o qədər də uzaq olmayan keçmişimizi, onun bir anını aydm göstərən güzgümüzdür. Qorqud Atanın kitabı bütövlükdə tarixi hadisələrin bədii ifadəsidir. Bu "Kitab" VI-VII əsrlərdə yazılmış və yaradılmış tarix kitabıdır. Əzəldən həyat belə qurulub. İnsanın qismətinə bu düşüb. Dünyaya gələn gedəcəkdir. Bu kədərdir. Bəs, Dədə Qorqudun bu harayı nədir? Bu bədbinlik nə deməkdir? Bu ağrını, bu kədəri insan oğlu duymaya bilməz. Deyirlər "Gündə mini ölü, min biri dirilir". Bu nikbinlikdir, nikbinliyə meylli kələmdir. Heç olmasa, bir artığı var. Olum və ölüm bəşəriyyətin əzəli gəlişi və gedişidir. Olum və ölüm olmasaydı bəşəriyyət qocalardı. Dünyaya "Qoca dünya" deyilsə də, bəşəriyyət həmişə cavan olaraq qalır. Məhz, atalar "Ölənlə ölmək, dünyadan köçənlə köçmək olmaz" deyiblər. Dədə Qorqudun kədəri içindəki nikbinliyin mayası buradan gəlir. Bu dahi insanın düzüb-qoşduğu dastanlar, bağladığı "Kitab" elə əslində bunu deyir; qalan və yeni doğulan nəsillərə bu fikri izah edir; həyat gözəldir, mənalıdır və bu qısa ömrü yaşamağına dəyər. Dünya heç kəsin olmayıb, nə mənimkidir, nə də sənin. Dünyaya gəldin gedəcəksən. Buna görə, gərək bu qısa ömrü şərəflə, ləyaqətlə başa vurasan, insanlıq adına layiq iibrətli işlər görəsən.

Nəticə. Qədim və köklü milli-mənəvi dəyərlər sisteminə malik olan Azərbaycan xalqı bu dəyərləri sədaqətlə qorumuş, əsrlərlə yaşatmış və inkişaf etdirmişdir. Milli-mənəvi dəyərlərimizin qorunması və gələcək nəsillərə çatdırılması keçmişdə olduğu kimi bu gün də öz aktuallığını qoruyub saxlayır. Cənki milli-mənəvi dəyərlərimizin Azərbaycan xalqının formallaşmasına təsiri ilə yanaşı, milli dövlətçiliyimizin möhkəmləndirilməsində də xüsusi rolü vardır. Milli-mənəvi, o cümlədən dini dəyərlərimizin, adət-ənənələrimizin dərindən öyrənilməsi və araşdırılması müasir cəmiyyətimizin prioritet istiqamətlərindən biridir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi.C.1. Bakı: Elm, 1960.
2. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Altı cilddə.C.1,2. Bakı: Elm, 2004-2007.
3. Azərbaycan tarixi. C.1. Bakı: Elm, 1958.
4. Azərbaycan klassik ədəbiyyatı kitabxanası, 20 cilddə.C.1. Bakı: Elm, 1982.
5. Azərbaycan Filologiya məsələləri. Bakı: Elm, 1983.
6. Kitabi-Dədə Qorqud. Bakı, 1988.

Джавадова Тарана

ИЗ ИСТОРИИ ДУХОВНОЙ КУЛЬТУРЫ АЗЕРБАЙДЖАНА

Резюме

В статье говорится о создании Вселенной, разделении земли и неба, о человеке, его рождении, пути развития, разуме, интеллекте, его изначальном мировоззрении и т.д. Речь идет о великих событиях мировой истории XIX века, изучении и исследовании истории литературы, об основах литературы, о шумерской культуре и литературе. Шумеры - предки современных тюркских народов, шумеры являются древнейшими тюрками, шумерский язык - прототюркский язык. К подобному заключению пришли исследователи шумеров всего мира. В статье говорится также о сформировавшихся за долгие годы истории культуры Азербайджана, высоких культурных и нравственных ценностях, об устном народном творчестве, об обычаях и традициях тюркских народов.

Ключевые слова: *шумерская культура, шумерская литература, древние надписи, Деде Коркуд, национально-нравственные ценности.*

Javadova Tarana

FROM THE HISTORY OF SPIRITUAL CULTURE OF AZERBAIJAN

Summary

The article talks about the creation of the universe, the separation of the earth from the sky, man, his birth, the way of his development, his mind, intelligence, first worldview and other things. Major events in world history in the XIX century, the basis of the study and study of the history of literature, Sumerian culture and literature are discussed. Sumerians are the ancestors of modern Turkic peoples, Sumerians are the oldest Turks and Sumerian language is Proto-Turkic. This idea, this conclusion is the opinion and conclusions of the Sumerian specialists of the world. The article also mentions the high cultural and moral values of Azerbaijan's cultural history, oral folk literature and traditions of the Turkic peoples.

Key words: Sumerian culture, Sumerian literature, period inscriptions, Dada Gorgud, national-moral values.

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 16.12.2020

Çapa qəbul olunma tarixi: 23.12.2020

*AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun
aparıcı elmi işçisi, t.ü.f.d. dosent,
Budaqova Sahibə İbrahim qızı tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.*

XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ AZƏRBAYCANDA DƏRSLİKLƏRİN YARANMASINDA GÖRKƏMLİ PEDAQOQLARIN ROLU

Açar sözlər: Mahmud bəy Mahmudbəyov, Abbas Səhhət, "Rəhbər" jurnalı, dərslik, ədəbiyyat, pedaqoq, Azərbaycan pedaqogikası.

Giriş. Tarixdə ictimai-siyasi quruluşların bir-birini əvəz etməsi nəticəsində cəmiyyət həyatında baş verən dəyişikliklər digər sahələrlə yanaşı, ədəbiyyat səhəsinə də təsirsiz ötüşməmişdir. Lakin tarixin ən çətin sinaqlarından hər zaman layiqincə çıxmayı bacaran ədəbiyyatımız daim yeniliklər axtarışında olmuş, zənginləşmişdir.

Bildiyimiz kimi, ədəbiyyat insanın bağlı olduğu konkret tarixi mühiti əks etdirir. Cəmiyyətdəki müxtəlif problemlər, baş verən ciddi dəyişikliklər, bunların insan həyatına təsiri digər sahələrdən fərqli olaraq, ədəbiyyatda müxtəlif, rəngarəng bədii boyalarla öz əksini tapır. Bu sahənin əsas obyekti sayılan insan, onun mənəvi aləmi, taleyi, mübarizəsi, dünyaya baxışı hər zaman diqqət mərkəzində qalır. Bu baxışların düzgün yönəldilməsində ziyalilərin, pedaqoqların rolü əvəz olunmazdır. Çünkü onların daim yeni məzmun və forma axtarışında olmaları, iibrətli mənbə olan həyatdan bəhrələnmələri, onu dərindən dərk etmələri tarixin gerçəkliliklərini bədii formada əks etdirən qiymətli sənət nümunələrinin yaranmasına səbəb olur.

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan cəmiyyətində baş verən müxtəlif hadisələr ədəbiyyat və maarif sahəsində mütərəqqi fikirli şəxslərin fəaliyyət dairələrini genişləndirir, həyata baxışlarını daha fərqli bir şəkildə formalasdırırdı. Bu vətənpərvər ziyalilərin qarşısında duran ən ümdə vəzifə gənc nəslə maarifləndirmək, əxlaq, tərbiyə məsələləri ilə tanış etmək idi. Belə ziyalılardan olan görkəmli maarifpərvərlərimiz Mahmud bəy Mahmudbəyov, Abbas Səhhət, Fərhad Ağazadə, Abdulla Şaiq, Süleyman Sani Axundov və başqaları müəllimlərin I və II qurultayının məramnaməsi əsasında 1907-ci ildən başlayaraq bir-birinin ardınca dərs vəsaitləri nəşr etdirərək, məktəblilərin dərsliyə olan ehtiyacını ödəməyə, gənc nəslin daha savadlı, gözüəcəq, cəmiyyətə xeyirli gənclər kimi yetişmələrinə çalışırdılar. Belə pedaqoqların önündə ömrünün 42 ilini tədris prosesinə, məktəb və xalq maarifinə həsr etmiş, "Rəhbər" jurnalının yaradıcısı, ədəbiyyat sahəsində milli ideologiyamızın yorulmaz təbliğatçısı Mahmud bəy Mahmudbəyov və görkəmli şair Abbas Səhhət gedirdi. Onların fəaliyyətində milli ədəbiyyatımızdan olan əsərlərin toplanması, nəşri və eləcə də dünya ədəbiyyatından toplanmış əsərlərin tərcüməsi və təbliği məsələləri aparıcı yer tuturdu.

Əsas mətn. Mahmud bəy Mahmudbəyov "Rəhbər" jurnalına dövrünün öndə gedən ziyalılardan sayılan Firidun bəy Köçərli, Soltan Məcid Qənizadə, Abbas Səhhət, Mirzə Ələkbər Sabir və başqalarını cəlb edərək, onların şeir, hekayə və məqalələrini çap etdirir, onlarla birgə müxtəlif dərsliklər hazırlayırdı.

Firidun bəy Köçərlinin "Rəhbər" jurnalında nəşr edilmiş "Ədəbiyyatımıza dair" məqaləsində yazılırdı: " "Azərbaycan türklərinin ədəbiyyatı yoqdur". Biz hamumuz bu təsəvvürdəyiz. Doğrudur ki, Azərbaycan türklərinin Sədisi, Hafizi, Şekspiri ... yoqdur.

Əmma Vaqif, Vida, Nəbatı, Seyyid Şirvani və çoq-çoq bunlar kibi şairlər var ki, hər bir millət olur-olsun onlarə fəxr edə bilər. İş bundadır ki, bu şairlərimizin nə əsərlərindən və nə də məsləklərindən xəbərimiz var. Biçarə şairlərimiz öz əsərlərində bir parə nadanlərin məzəmmət və sərzənişlərinə təhəmməl edüb yüz min xunabələr ilə yazduqları gözəl əsərləri qoyub gedüblər. Bu əsərlər isə orda-burda dağınış və gün-gündən məhv olmaqdadırlər. Pəs, bizə lazımdır ki, keçmiş şairlərimizin əvvəl əsərlərini ehya edək, sonrə yəvaş-yəvaş ədəbiyyatımızın zəmanəyə müvafiq sərvətlənməsinə çalışaq...” (5, s.3).

Göründüyü kimi, jurnalın əsas məqsədlərindən biri görkəmli ədiblərimizin əsərlərini üzə çıxarmaq, onları geniş oxucu kütləsinə təqdim etmək, Azərbaycan ədəbiyyatının dünya ədəbiyyatından heç də geri qalmadığını bütün dünya xalqlarına çatdırmaq, gənc nəсли maarifləndirmək idi. Belə ki, elə həmin jurnalda dərc olunan “İfadəyi-məram”adlı məqalədə yazılırdı: “Yaşaduqımız əsr bir əsrdir, müntəzəm məktəbi, milli ədəbiyyatı, müəyyən məsləkdə ictimai məişəti və hər cür iqtisadi mücadiləyə hazırlıq olmıyan millət məişət mücadiləsində tez-gec məhv olasıdır. Bir vəqt var idi ki, qüvvəli bir millət müsəlləh olub qol gücilə o biri zəif milləti özinə qul, millətini, dilini, dinini nabud ediyürdi. Likən imdi bir millətin o birisinə ağa olması qol gücilə degil, məktəb, ədəbiyyat, elm, ictimaiyyət və bunlar kibi mənəvi qüvvələr ilədir. Pəs hər bir millət ki, öz milliyətini, dilini itirüb yoq olmaq istəməyür, gərəkdir məktəblərinin müntəzəm olmasına, ədəbiyyatının sərvətlənməsinə, ədəbiyyatı vasitəsilə milliyətini tanımaqə və millətinin ictimai işlərinin vüsətlənməsinə çalışsun.... Öhdəmizə götürdüğümüz böylə bir vəzifəni əda etməgdə bacarıqımızı və səyimizi əsirgəməyəcəgiz. Və o ümidiyiz ki, səyimiz bihudə getməz: azmi, çoqımı, millətimizin tərəqqisinə, ədəbiyyatdən xəbərdar olmasına, məktəblərimizin müntəzəmliginə, tərbiyə və təlim üsulinin cəmaət arasında intişar olmasına jurnalımız bir vasitə olacaq”(5,s.1).

Həmin dövrdə nəşr olunan dərs vəsaitlərini qarşıda qoyduğu məqsədə görə iki qismə ayırmak olar:

1. Rus məktəblərində oxuyan şagirdlərə və gələcəkdə tərcüməçi olmaq, dövlət idarələrində müəyyən vəzifələrdə işləmək üçün hazırlanan gənclərə Azərbaycan dilini öyrətməkdən ötrü yazılan lügət və dərsliklər;

2. Mollaxana, “Üsuli-cədid” və Rus-müsəlman məktəblərində azərbaycanlı uşaqlara ana dilini öyrətmək məqsədi ilə yazılan dərsliklər.

Birincilərə mükəmməl misal olaraq Üzeyir Hacıbəyovun “Türki-rusi və rusi-türki lügət”ini (1907); ikincilərə isə M.Mahmudbəyovun başqa müəlliflərlə birlikdə yazdığı “İkinci il” (1907), “Yeni məktəb” (1909), “Türk ədəbiyyatına ilk qədəm” (1914) və onlarla başqa dərslikləri nümunə göstərmək olar.

Qeyd etdiyimiz kimi, Azərbaycan pedaqogikasının inkişafında əvəzolunmaz rolu olan M.Mahmudbəyov gəncləri maarifləndirmək məqsədilə dövrünün öndə gedən ziyanlarını pedaqoji sahəyə cəlb edərək, onlarla birgə müxtəlif dərsliklər nəşr etdirirdi. Təsadüfi deyil ki, həmin dövrdə M.Ə.Sabir, A.Şaiq, S.S. Axundov kimi bir sıra görkəmli uşaq ədəbiyyatı müəllifləri meydana çıxmış, onlarca gözəl dərsliklər yaranmışdır.

Bu haqda Abdulla Şaiq “Xatirələrim” adlı əsərində yazdı: “Sabirin, Səhhətin ikinci səmimi dostu Bakıda müəllimlik edən Mahmud bəy Mahmudbəyov idi. Mahmud bəy az danışan, çox çalışan, təmiz vicdanlı bir insan idi. İpək kimi yumşaq xasiyyəti var idi. Yaşca bizdən böyük olduğuna görə müəllimlər ona “Mahmud əmi” deyirdilər. Çox fəal bir maarif xadimi idi. Pedaqogikanın son nailiyyətlərindən xəbərdar olan bu qayğıkeş müəllim yeni dərsliklərin yaranmasında da çox böyük xidmətlər göstərmişdi.

Yay tətili münasibətilə şamaxılı müəllimlər Şamaxıya toplandıqları zaman Sabirlə Səhhət üçün sanki bayram başlanırdı. Müəllimlər, eləcə də Mahmud Əmi hər ikisinin ruhuna və zövqünə müvafiq rus yazıçı və şairlərinin yaradıcılığı ilə onları tanış etməyə çalışırdı. Sabir və Səhhəti uşaq ədəbiyyatı ilə də maraqlandıran Mahmud Əmi olmuşdur. Mahmud Əmi hər iki şairin uşaqlar üçün yazdıqları əsərləri və tərcümələrini öz dərsliklərində çap edirdi” (1, s.195).

Məni xəlq eyləmiş əvvəlcə Xuda,
Sonra vermiş vətənim nəşvü nüma.
Vətənim verdi mənə nanü nəmək,
Vətəni məncə unutmaq nə demək?!

- deyən, vətənini, torpağını canından çox sevən, vətən övladlarının maariflənməsi yolunda daim can qoyan, bu səbəblə cavan yaşlarından başlayaraq ömrünün sonuna qədər müəllimlik edən, dərsliklər yaradan Abbas Səhhətin Mahmud bəy Mahmudbəyovla dostluğun da təsadüfü deyildi. O, məktəbdə tələbələrə çatdırmaq istədiyi fikirləri öz bədii əsərlərində də verir, sərf əxlaqi-tərbiyəvi səciyyədə əsərlər yazar və ümumiyyətlə, öz yaradıcılığını məktəblə sıx bağlamağa çalışırdı. Bu səy bir tərəfdən Azərbaycanda çox qüvvətli uşaq ədəbiyyatının yaranmasına təsir göstərirdi, digər tərəfdən məktəbli gənclərin inkişafına, onların dünya görüşlərinin formallaşmasına səbəb olurdu.

Şərqi Nizami Gəncəvi, Hafız Şirazi, Sədi Şirazi kimi şairlərindən bəhrələnən, türk xalqlarının ədəbiyyatı ilə yaxından maraqlanan Abbas Səhhət: “Mən müəllimlik etməklə öz xalqımın ən ağır xəstəliyini, onun savadsızlığını müalicə edirəm. Bir xalqı çökdürmək üçün onu silahla, top-tüfənglə qırmağa ehtiyac yoxdur. Daha rahat yol var – savadsızlıq. Bütün addimlar cəmiyyətin savadsız olması üçün atıłarsa, təhsil pula çevrilərsə, savadsızlıq çoxalar, mütləi azalar. Zəkəli, ziyanlı insanlara hörmət və rəğbət azalar. Lazımsız və yersiz zaraflara gülüş çoxalar və ehtiyac artar” - deyirdi (2, s.9).

Elmi, maarifi insanın əlində ən mühüm qüvvə hesab edən, bu işdə ən böyük məsuliyyətin müəllimlərin üzərinə düşdüyüünü dərindən dərk edən Abbas Səhhət onları qonşu millətlərin müəllimlərindən ibrət almağa çağırırdı.

Səhhətin hazırladığı dərsliklər gənclərin əxlaq və mənəviyyatının saflaşmasında, xarakterinin mətinləşməsində, nəhayət, bədii zövqünə cilalanmasında əhəmiyyətli rol oynayır, onlarda insan əməyinə ehtiram, ata-anaya, müəllimə, ümumiyyətlə, böyüklərə hörmət, dostluqda insan ləyaqətinə kəsir gətirən eybəcər hallara nifrət kimi vacib duyğular formalasdırırdı. Ən maraqlısı isə odur ki, Səhhət dərsliyə daxil etdiyi istər özünün müəllifi olduğu şeir və hekayələrini, istərsə də tərcümə etdiyi şeir və hekayələri gənclərin qavrayış tərzinə uyğun bədii vasitələrlə təqdim edirdi. Bu barədə sonralar görkəmli pedaqoq Fərhad Ağazadə yazırı: “On il vardır ki, Şamaxıda realni məktəb açılmışdır və açıldığı gündən də oranın türk lisani müəllimliyinə mərhum Mirzə Abbas dəvət olunmuşdur. Tərcümələrinin bir çoxunu müəllimlik əsnasında və bəlkə də öz məktəb şagirdləri üçün yazmışdır. O vaxta qədər təlim kitablarında düzgün və şagird zehnинə uyğun bir nəzmə rast gəlmədiyindən, burası mərhumun diqqətini cəlb etmişdir, bu yolda çox çalışmışdı, yeddi yaşlılara məxsus sadəcə nəzmlər ilə bərabər, yuxarı siniflərin şagirdlərinə az şey yazmamışdır. Bu gün təlim kitablarımızın bir çoxu “Türk əlifbası”, “İkinci il”, “Yeni məktəb” və “Ədəbiyyat məcmuəsi” mərhum Mirzə Abbasın səlim və rəvan nəzmləri ilə müzəyyəndir” (2, s.18).

Hazırda həmin dövrə ərəb qrafikası ilə nəşr olunmuş dərsliklərin transfoneliterasiya edilərək müasir oxuculara çatdırılması, pedaqogika, tədris metodikası istiqamətində

araşdırma aparan mütəxəssislərə daha da əlcətan edilməsi qarşıda duran ən mühüm vəzi-fələrdəndir. Çünkü yalnız bundan sonra ədəbiyyatın məktəblərimizdə tədris tarixinin tam mənzərəsi ortaya qoyula biləcək.

Bu məqsədlə artıq AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda XX əsrin əvvəllərində nəşr olunmuş dərsliklərin transfoneliterasiyasına başlanılmışdır. Hazırda bu istiqamətdə işlər davam etdirilir. Belə dərsliklərə Mahmud bəy Mahmudbəyovun Abbas Səhhətlə birgə 1914-cü ildə nəşr etdirdiyi ali və edadi məktəblərin aşağı sinifləri üçün nəzərdə tutulan ilk müntəxəbat olan “Türk ədəbiyyatına ilk qədəm” (X-850/3455; VII-254/2469; XII-305/9474; X-580/3321 şifrə), 1909-cu ildə ibtidai məktəblərin üçüncü sinifləri üçün nəzərdə tutulmuş “Yeni məktəb” (XVI-1080/5218; XII-351/9309; XVI-92/6176; XII-285/3782; VII-309/2499; XII-327/7903 şifrə) və “İkinci il” (X-687) adlı dərsliklərini misal göstərmək olar. Qeyd edək ki, “Türk ədəbiyyatına ilk qədəm” kitabı artıq yenidən nəşr edilərk oxuculara təqdim edilmişdir. “Yeni məktəb” və “İkinci il” dərsliklərinin isə transfoneliterasiyası başa çatmışdır.

“Türk ədəbiyyatına ilk qədəm” kitabındaki şeir və hekayələr müxtəlif mövzular üzrə qruplaşdırılmış, “Məişət”, “Təsvirlər”, “Səyahət”, “Tarixi hekayə və şeirlər”, “Milli hekayə və şeirlər” sərlövhələri altında təqdim olunmuşdur.

“Məişət” bölməsinə daxil edilmiş “Doğruluq” (Ibrahim), “Sınıq savça”, “Qardaşlıq” (Ə.Cavad), “Korlar və fil” (Tolstoy), “Həyatmıdır?!” (X.Ziya bəy), “Ramazan sədəqəsi” (T.Fikrət) və s. kimi hekayə və şeirlər gəncləri həyatda hər zaman doğru olmağa, əməyi sevməyə, həyatın çətinlikləri qarşısında daim mübariz olmağa çağırır. Bu işdə məktəblərin nə qədər böyük rol oynadığına isə kitabda “İbrahim” imzası ilə çap olunmuş “Sınıq savça” (Sınıq su qabı) hekayəsi bariz nümunədir. Hekayədə uşaqlara elmin faydasından sadə və maraqlı bir şəkildə bəhs olunur. Bir axşam şaxtalı havada su qabının öz-özünü sinması ilə evdəkilərin hamısı xürafata qapılaraq təlaşla əl-ayağa düşsələr də, məktəbli gənc heç də təəccübəlnəmir. Məktəbdə öyrəndiyi bilik onun köməyinə çatır. Üzünü anasına tutaraq: “Təlaş etməyiniz, annəcigim, şimdə sizə bunun hikmətini anlatacaqım. Məktəbdə bizə bundan bəhs etdilər; hətta bir nümunəsini də göstərdilər. Su sair cisimlərə bənzəməz. Donınca həcmi təzayüd edər. Biliyorsunuz, bu gecə soyuq çoq şiddətli idi. Savçanın içindəki su tezçə incimad etdi; qabı kəndisinə dar gələrək sıqamadı, təbii yer açmaq istədi. Savçanın içi darışqal, sıq etdiginə görə, bəltəbii, müqavimət edəmədi, sindi”, - deyir. Məktəblinin məsələni aydın dillə anasına izah etməsi evdəkilərin çox xoşuna gəlir. Anası onunla qürur duyaraq deyir: “Məktəbdə öğrətilən şeyləri böylə gözəlcə hifz etdигim için doğrusu şu qəzadan məmənnun oldim... Afərin, yavrum! Bilürmisin, bən bu yaşımı qədər şunu öğrənməmişdim. Bana, həqiqətən, fayda bir şeyi öğrətdin” (3.s.5).

“Təsvirlər” sərlövhəsi altında təqdim edilən “Çamlıcadə bir gecə” (S.Paşazadə: Səzayı), “Donmuş şəlalə” (X.Ziya bəy), “Təmmuz”, “Millət şərqisi” (T.Fikrət) və s. kimi diqqəti cəlb edən hekayə və şeirlər məktəbli gənclərin bədii-estetik zövqünün formalaşmasına xidmət edir.

“Səyahət” bölməsinə daxil edilmiş əsərlər müxtəlif türkdilli xalqlar, onların adət-ənənələri haqqında məlumatlarla zənginliyi baxımından dəyərlidir.

“Tarixi hekayə və şeirlər” sərlövhəsi altında Məhmət Akifin “Həzrət Ömər və qoca qarı”, Əhməd Hikmətin “Altun ordu”, Ziya Göyalpın “Altun dastan”, Mirzə Ələkbər Sabirin, Firdovsinin məşhur “Şahnamə”sindən türk dilinə tərcümə etdiyi “Siyavuşnamə” dastanı və s. təqdim edilmişdir ki, bunlar da məktəblilərə tarixi keçmişimizi öyrənməkdə kömək edir.

Kitabın sonuncu, “Milli hekayə və şeirlər” bölməsindəki Tofiq Fikrətin “Fərda (Bu günün gənclərinə)”, Namik Kamalın “Vətən mərsiyəsi”, Əli Kaminin “Əcdadımızın kəmikləri”, Rza Tofiqin “Divan” adlı şeirləri də gəncləri vətənpərvərliyə səsləməsi baxımından diqqətəlayiqdir. Bu bölümədəki ilk hekayə də “Vətən” adlanır. Hekayədə vətən məhəbbətindən belə bəhs olunur: “Şirxarlar beşigini, çocuqlar əgləndigi yeri, gənclər məişətgahını, ixtiyarlar guşeyi-fəraigini, övlad validəsini, pədər ailəsini nədürü hissiyat ilə sevərsə insan da vətənini odürlü hissiyat ilə sevər. İnsan vətənini sevər, çünkü, ətrafına baqdıqca hər guşəsində ömri-güzəştəsinin bir yadigarı-həzinini təhəccür etmiş kibi görər. İnsan vətənini sevər, çünkü, hürriyyəti, rahəti, həqqi, mənəfəti vətən sayəsində qaimdir. İnsan vətənini sevər, çünkü, səbə-bi-vücudi olan əcdadının məqbəreyi-sükünü və nəticəyi-həyatı olacaq övladının cilvəgahi-zühəri vətəndir...” (3,s.140).

Tofiq Fikrətin “Fərda (Bu günün gənclərinə)” şeiri mövzu etibarı ilə bu gün də öz aktuallığını qoruyub saxlayır. Gələcəyin daha möhkəm özüllər üzərində qurulmasının gənclərin özlərindən asılı olduğu şeirdə belə ifadə olunur:

Fərda sənin, sənin bu təcəddüd, bu inqilab...
Hər şey sənin degilmi ki, zatən?...Sən ey şəbab!
Ey çohreyi-bəhici-ümid, iştə məkəsin
Qarşında bir səmayi-səhər, safü bisəhab,
Ağuşı-lərzədarı açıq, bəkləyor... Şitab!
Ey fəcri-xəndəzadi-həyat, iştə hər kəsin
Ənzarı səndə, sən ki, həyatın ümidişən... (3,s.141).

Kitabın ən önemli cəhəti mövzulara uyğun olaraq dərsliyə daxil edilib məktəblilərə təqdim olunan əsərlərin Ziya Göyalp, Namik Kamal, Tofiq Fikrət, Rza Tofiq, Əhməd Cavad, Əhməd Hikmət, Mirzə Ələkbər Sabir və b. kimi Türk dünyasında öz imzası ilə möhürünu vurmuş şair və yazıçılara aid olmasıdır.

“Yeni məktəb” dərsliyinin əhəmiyyəti və başqa mövcud dərsliklərdən fərqi isə burada olan hekayə və şeirlərin müxtəlif mövzulara uyğun bölünməsilə yanaşı hər hekayə və şeirdən sonra həmin mətndə olan çətin sözlərin məktəblilər üçün izahının verilməsi, həmçinin xarici ədəbiyyatdan müxtəlif tərcümə nümunələrinin olmasıdır.

“Məktəb və ailə”, “Çalışqanlıq və bilik kəsbü”, “Kömək və ittifaq”, “El arasında”, “İnsan”, “Heyvanat”, “Nəbatat”, “Coğrafiya məlumatı” başlıqları altında bölgü aparılmış kitabda insana və ailəyə, elmə və məktəbə, təbiətə dair bir çox məsələlərə, əxlaqi-tərbiyəvi mövzuda maraqlı hekayə və şeirlərə yer verilmişdir.

“Məktəb və ailə” bölməsinə daxil edilmiş “Məktəb çocuqlarının mənzuməsi” (M.Kamaləddin), “Məktəb uşağı” (A.Səhhət), “Yatmış uşaq” (V.Hüqo) və s. kimi hekayə və şeirlər gəncləri həyatda hər zaman doğru olmağa, əməyi sevməyə, həyatın çətinlikləri qarşısında daim mübariz olmağa çağırır. Bu işdə məktəblərin nə qədər böyük rol oynadığına isə kitabda “Məktəbə dəvam ediniz” (Gurgani) hekayəsi bariz nümunədir. Hekayədə bir ata məktəbə həvəssiz gedən oğluna məktəbin, elmin faydasını başa salaraq onu məktəbə belə həvəsləndirir: “Oğlum! Qorqaq olma, məktəbə mərdanə get! Sən bu böyük məktəb ordusunın bir əskəri, bir nəfərisən. Bu böyük ordu qan tökməgə, məmləkətlər almağa getməyür. Bu ordu elm, bilik səltənətini almağa yürüş edir. İgit oğlum, hər bir əskərin silahı olan kibi sənin də silahın var: kitabların, dəftər-qələmin sənin silahındır. Hər ordu üçün müharibə meydanı lazımlı olan kibi məktəb ordusunın də müharibə meydanı məktəbdır, müharibə etdiyi düşmən cəhalətdir. Çalış, oğlum, ordu yoldaşların ilə bərabər cəhaləti yoq et, mərifətə sahib ol” (4., s.15).

“Çalışqanlıq və bilik kəsb” sərlövhəsi altında təqdim edilən “Zəhmətkeş ayı” (İ.A.Krilov), “Cütçü” (M.Ə.Sabir), “Hacı Seyyid Əzimin oğluna nəsihəti” (S.Ə.Şirvani) və s. kimi hekayə və şeirlər məktəbli gəncləri boş oturmamağa, daim mübariz və zəhmətkeş olmağa çağırır. Yalnız bilik sayəsində başqalarına qalib gəlməyi aşılıyor.

“Kömək və ittifaq” bölməsinə daxil edilmiş “Himmətlü sükançı” (Volper), “Kamal və balaca dilənci” (Gurgani), “Mərhəmətli Fatimə” (“Dəbistan jurnalı”) və s. kimi əsərlər məktəbli gənclərə xeyirxahlıq, səxavətli olmaq kimi xüsusiyyətləri aşılıyor.

“El arasında” sərlövhəsi altında “Ədalətli hakim” (Gurgani), “İki qaranquş” (Müəllim Naci), “Oğru və anası” (A. Səhhət) və s. təqdim edilən hekayə və şeirlər gənc nəslə həyatda nə olursa-olsun, hər zaman ədalətli olmağa, vicdanla, şorəflə yaşamağa, həyatda heç kəsə pislik etməməyə çağırır. Bu bölmədə Füyuzat jurnalından təqdim edilmiş “Bir mələyin insanlara xitabı” adlı şeirdə mələk insanalara xitab edərək yer üzündə fitnə-fəsad törədənlərin də elə insanların içindən olduğunu bildirir:

Səmadən bir mələk heyrətlə der, insanlar, insanlar!
Nədir bu ruyi-ərzi qaplıyor al qanlar, insanlar!
Şəhid tiğiniz əxvanınızdan almasun fəryad!
Əcəb kimdir şu xunalud olan bicanlar? İnsanlar!
Ölən kim, öldirən kim, zülm edən kim? Ağlayan kimdir?
Bir az fikr eyləyin, sizdən degilmi anlar? İnsanlar!
Fədayi-zülmünüz sizdən, sizin cəlladınız sizdən!
Nasıl qail olar bu halə ya vicdanlar? İnsanlar! ... (4, s.52).

Şeirin sonunda Mələk insanları Allahdan qorxmağa, pis əməllərdən uzaq olmağa və şeytani hissələri özlərindən uzaq tutmağa çağırır:

... Mübəşşirmisiniz cənnətlə? Yoqmı xofi-rübəni?
Kitabi-Allahı bir təftiş edin, fəttanlar, insanlar! (4, s.52).

Kitaba “İnsan”, “Heyvanat”, “Nəbatat”, “Coğrafiya məlumatı” başlıqları altında daxil edilən digər bölmələrdə müxtəlif hekayə və şeirlər verilmişdir ki, bunlar da məktəblilərin anatomiya, zoologiya və coğrafiya sahəsindəki biliklərinin artmasında mühüm rol oynayır.

Nəticə. Göründüyü kimi, haqqında bəhs edilən dərsliklərə daxil edilmiş mətnlər A.Səhhət, M.Ə.Sabir, H.Zərdabi kimi Azərbaycan müəllifləri yanaşı, İ.Krilov, A.S.Puşkin, M.Y.Lermontov, İ.S.Turgenev kimi məşhur rus yazıçılarının əsərlərindən tərcümələrdir.

Gətirilən nümunələrdən də aydın olur ki, dərsliklərdəki istər nəsr, istərsə də nəzm əsərləri sadə, tez anlaşılan dildə yazılıdığı üçün gənclərdə ədəbi dilin asanlıqla formallaşmasına kömək edir. Dərsliyin müəllifləri onu ibtidai sinif şagirdləri üçün nəzərdə tutduğuna görə olduqca sadə materiallar əsasında tərtib etmiş, digər tərəfdən də həmin materialları yerli-yerində verməklə eyni zamanda şagirdlərin əylənərək, yorulmadan təhsil, təlim almaşlarına imkan yaratmışdır.

Professor Abbas Zamanov bu dərsliklərin ərsəyə gəlməsində görkəmli pedaqoq A.Səhhətin yaradıcılığını xüsusi qiymətləndirərək yazar:

“Səhhətin gözəl uşaq şeirləri yetmiş ildir ki, dərsliklərimizin səhifələrindən düşmür, bu gün də məktəblilərimizin dilinin əzbəridir. Abbas Səhhətin şair, tərcüməçi, ictimai xadim, həkim, müəllim kimi gördüyü işləri, xalqa etdiyi xidmətlərin on illik ümumi mənzərəsinə nəzər saldıqda heyrət gəlir, inanırsan ki, o, bu illərdə xalqın mədəni inkişafı üçün əlindən gələn hər şeyi etmiş, heç bir fədakarlıqdan çəkinməmişdir. İnanırsan ki, o, çoxcəhətli yaradıcılığında və fəaliyyətində yalnız bircə məqsəd düşünür:

Fikrimiz tərbiyeyi-millətdir,
Qəsdimiz millətə bir xidmətdir" (2, s.16).

Onu da qeyd edək ki, XX əsrin əvvəllərindən dövrümüzə qədər gəlib çatmış bu cür dərsliklər istər həmin dövrün ədəbi dil xüsusiyyətlərini, istərsə də pedaqoji tariximizi öyrənmək baxımından əvəzolunmaz əhəmiyyətli mənbədir.

Ədəbiyyat:

1. A. Abdullayev. Azərbaycan dilinin tədrisi tarixindən. Bakı: Maarif, 1966, 329 s.
2. Xalqın həbibi və təbibi – Abbas Səhhət / tərt. ed. : Ruhiyyə Məmmədli, Sevil Əhmədova. – Bakı: F. Köçərli ad.Respublika Uşaq Kitabxanası, 2019, 58 s.
3. محمود مخدوم بك اوف عباس صحت. تورك ادبياته: مكتبة ايليقتريلق مطبعه سى' ١٩١٤ء ص. الله قدم. باكو
4. محمود مخدوم بك اوف عباس صحت. يگى: قاسپى' ١٩٠٩ء ص. مكتب باكو
5. "Rəhbər" jurnalı, 1906-cı il, №1, 16 s.

Nasirova Saadat

РОЛЬ ВИДНЫХ ПЕДАГОГОВ В СОЗДАНИИ УЧЕБНИКОВ В НАЧАЛЕ ХХ ВЕКА В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Резюме

Статья посвящена просветительской деятельности выдающихся деятелей просвещения Махмудбека Махмудбекова, Аббаса Саххата, занимающих видное место в истории педагогики Азербайджана. В статье также предоставлена информация об учебниках нового типа, изданных в начале XX века, анализируются произведения Махмудбека Махмудбекова и Аббаса Саххата "Первый шаг к турецкой литературе" (1914г.) и "Новая школа" (1909 г.).

Ключевые слова: Махмудбек Махмудбеков, Аббас Саххат, журнал "Rəhbər", учебник, литература, педагог, педагогика Азербайджана.

Nasirova Saadat

THE ROLE OF THE EMINENT PEDAGOGUES IN CREATING THE TEXTBOOKS IN AZERBAIJAN IN THE BEGINNINGS OF THE 20TH CENTURY

Summary

The article includes new-style textbooks published in the early twentieth century, the activities of prominent educators in the field of education Mahmud bey Mahmudbeyov and Abbas Sahhat, which have a special place in the pedagogical history of Azerbaijan, their textbooks "The First Step to Turkish Literature" (1914) and "New School" (1909).

Key words: Mahmud bey Mahmudbeyov, Abbas Sahhat, magazine "Rahbar", textbook, literature, pedagogue, Azerbaijan pedagogy.

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 07.12.2020

Çapa qəbul olunma tarixi: 15.12.2020

*Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Əzizəğa Nəcafov
tərəfindən nəşrə tövsiyə olunmuşdur.*

UOT 821.512.162

Muxtarova Sevinc,
AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
Bakı ş., İstiqlaliyyət küç. 26
mukhtarovasevinc@mail.ru

ƏBDÜRRƏHİM BƏY HAQVERDİYEVİN “XORTDANIN CƏHƏNNƏM MƏKTUBLARI” POVESTİNDƏKİ ƏSAS SURƏTLƏRİN SƏCIYYƏSİ

Açar sözlər: *Haqverdiyev, povest, xortdan, firıldaqçı din xadimləri, xəsislik*

Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan ictimai-ədəbi və mədəni fikir tarixində özgün yeri olan şəxsiyyətlərdəndir. O, həm dramaturgiya və bədii nəşrimizi, həm də satirik publisistikamızı yeni və orijinal mövzularla yanaşı, özünəməxsus ideya-estetik, sujet və kompozisiya xüsusiyyətlərinə, üslub və ifadə tərzinə malik olan əsərlərlə zənginləşdirmişdir. Bununla da XX əsrin ilk onilliyində milli ictimai-bədii fikrimizin əlvanlığını və sürətli inkişafını təmin edən əsas şəxsiyyətlərdən biri kimi parlamışdır.

Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev Azərbaycan tarixinin mühüm bir dövrünü öz əsərlərində əks etdirmiştir. Onun ədəbi yaradıcılığının inkişaf yolu xalq həyatı ilə, cəmiyyətin keçdiyi ziddiyyətli yollarla bağlı olmuşdur. İlk əsərini çıxmaq şərtilə müəllifin qalan əsərlərində yazılı get-gedə həyat sahəsində öz mövqeyini itirən, tənəzzülə uğrayan mülkədarlığın süqutunu təsvir etməklə bərabər, onun təbiətinə xas olan tipik xüsusiyyətləri: yeni qüvvələrə qarşı çıxdığını, istismarçılığını, əxlaq düşkündüyünü və əməkçi insana mənfi münasibətini açıb göstərmişdir. Yaziçı bu dövrdə mülkədarlığın çürümə prosesi keçirdiyini, cəmiyyətin ciddi islahatlara möhtac olduğunu dərk edən, kəndlilərin hüquqlarını müdafiəyə qalxan surətlər yaratmışdır. [2, s.3]

XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəlləri Qərbdə feodal-patriarxal münasibətlər süqut etdiyi halda, Azərbaycanda bu cür münasibətlər hələ də qalmaqdır idi. Oxuyub-yazmağı bacarmayan avam insanlar içərisindən çıxan bəzi dələduz, ayıq şəxslər həmin insanların bu vəziyyətindən istifadə edib, min bir firıldaqla varlanmaq ehtirasına tutulurdular. Ə. Haqverdiyev dövrün bir ziyalı yazıçısı kimi həmin firıldaqçıları, dələduzları uyğun bir məkana – cəhənnəmə toplayaraq “mənfi tiplər cəmiyyəti” ni yaratdı və açıq-əşkarcasına onları ifşa etməyə başladı. Bu baxımdan yazıçı klassik ırsimizə “Xortdanın cəhənnəm məktubları” povestini bəxş edib. Bu povestdə əsas ideya xalqın tərəqqisinə mane olan ictimai təbəqələrin, habelə o dövrdə Azərbaycandakı mühafizəkar qüvvələri tənqid etməkdir.

Povestin mövzusu “mənfi tiplər cəmiyyəti” ilə əlaqədardır. Povestdə həm bu dünyanın, həm də cəhənnəmin təsvirində əsas mövzu diqqəti cəlb edir. Bunlardan birincisi, firıldaqçı din xadimlərinin ifşasıdır. Bu mövzu müqəddimə hissəsindən başlayaraq bütün əsər boyu davam edir. Lakin ardıcıl bir xətlə inkişaf etdirilmir, əsərdəki başqa mövzularla növbələnir və ya müxtəlif problem, mətləblərlə əlaqələndirilir. İkinci mövzu burjua-mülkədar cəmiyyətinin ifşası məsələsidir. Ədib burjua-mülkədar cəmiyyətinin geniş təhlilini və tənqidini vermir. “Bu mövzu ayrı-ayrı dövlət nümayəndələrinin satirik portretlərində və sözgəlişi toxunulan bəzi siyasi-ictimai mətləblərdə, hadisələrdə bədii həllini tapmışdır” [6, s.114].

Ə.Haqverdiyevin nəşrindəki surətlər ilk növbədə Qarabağda gördüyü, tanıldığı insanlar əsasında yaradılmışdı. Ədib həyatda gördüyü, müşahidə etdiyi insanlardan öz əsərlərində

qələmə aldığı mövzulara uyğun olaraq istifadə edib canlı, bədii xarakterlər yaratmışdır.

Ədibin qeyd etdiyi kimi “Xortdanın cəhənnəm məktubları”nda “mənfi tiplər” cəmiyyəti olan cəhənnəmdən danişılır. Burada həm müsbət, həm də mənfi surətlər var. Ancaq mənfi surətlər sayca müsbət surətlərdən çoxdur. Povestin baş qəhrəmanı olan Xortdan nə mənfi, nə də müsbət surətdir. “Xortdan – qorxunc görünüşlü mifik vücuddur” [5,s.140].

Ə. Haqverdiyevin niyə məhz “Xortdan” surətini seçməsi də təsadüfi deyildi. Bu surətin yaradılmasının özündə də o zamankı müsəlman zehniyyətinə, avamlığa, mövhumata dərin kinayəni görmək çətin deyildir. Ə. Haqverdiyev də camaat içərisindəki bu cəhalət əlamətini Xortdan surətini yaratmaqla lağla qoymuşdu, gülüş hədəfi etmişdi. “Xortdan folklor və xalq əfsanələrinə görə qaniçən məxluq, tez-tez ölü olandır. [1,s.140].

“Xortdanın cəhənnəm məktubları”nda satirik portretlərə rast golirik. Satirik portretlərin demək olar ki, hamısında ədibin surətə olan mənfi münasibəti, hətta kinayəsi çox aydın və qabarlıq şəkildə özünü biruze verir. Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev obrazın təsvirində portret detallarından istifadə etməyi çox sevir. Belə hallarda surətin zahiri görkəminin mükəmməl təsviri verilmir. Yalnız ən zəruri, səciyyəvi əlamətlərindən bəzisi nəzərə çatdırılır. Bu üsula, əsasən, ikinci, üçüncü dərəcəli surətlərin təsvirində təsadüf olunur. Məsələn: “Meydanda bir nəfər dəllək mənim diqqətimi cəlb elədi. Bu adamın nə başında, nə də sıfətində dərman üçün bir tük yox idi. Boyu azından bir sajen”. Xortdanın Ağdam bazارında rast gəldiyi usta Qulunun tamam tüksüz sıfəti və bir sajenlik boyu oxucuda gülüş doğurur. Bu dəlləyin qarşısına çıxdığı kəndlilərin başını zorla qırıxmaq adəti də nəql edilirkən o daha gülünc görünür. Beləliklə, kiçik bir parçada surətin gülünc xarakteri və görünüşü haqqında çox yığcam və dəqiqlik təsəvvür yaranır.

Povestdə cəhənnəmin təsviri Xortdanın dili ilə nəql olunur. Xalq düşüncəsinə görə Xortdan gecələr dirilib qəbirdən çıxan, insanlara yamanlıq edən varlıqdır. [3, s. 282]. Yazıcıının təsvirində qəhrəman əslində xarici görkəmiylə, davranışıyla dövrün ziyalısı simasına salınmış Xortdandır. İnsani və qeyri-insani keyfiyyətlər qəhrəmanın obrazında incəliklə birləşdirilir [5, s.26-27].

Əsərdə mənfi surətlər çox olsa da, müsbət surətlər də vardır. Müsbət surətlər, adətən, müəllifin müsbət ideallarının ifadəçisi olub, onun həyat və cəmiyyət haqqındaki arzu və fikirlərini təcəssüm etdirir. Bu surətlərdə müəllifin dünyagörüşünün, dövrə, insanlara şəxsi münasibətinin müəyyən əlamətlərini görmək, izləmək mümkündür. Qeyd etmək lazımdır ki, Haqverdiyevin nəşrindəki müsbət surətlərin əksəriyyəti daha çox fərdi cəhətləri, şəxsi ləyaqətləri ilə diqqəti cəlb edir. Haqverdiyevin müsbət surətləri ən çox zəhmətkeş xalq içərisindən çıxmış surətlər olur. Bu surətlərdən Fərmanla Gövhərtacın adlarını çəkmək olar. Dastanda olduğu kimi hekayədə də sevgililərin vüsəlinə qarşı çıxışlar olur.

Ədib bütün eybəcərlikləri, dövrünün qanunsuzluğunu mənfi tiplərin simasında təsvir edir. Olduqca satirik surətlərlə bol olan povest Xortdanın dili ilə ifşa olunur. Mənfi tiplərin də özlərini də bu cür qruplaşdırmaq olar:

- 1) Fırıldaqçı din xadimləri, tacirlər.
- 2) Yerli dövlət məmurları (xan, bəy və s.).
- 3) Çar məmurları.

Ədib “Xortdanın cəhənnəm məktubları”nda tacirlərin və ruhanilərin heç birinin ayrı-ayrılıqda müfəssəl portretini yaratmamışdır. Bununla belə əsərdə tacirlərin ən səciyyəvi cəhətləri dəqiq açılmış və onlar çox mükəmməl rüsvay edilmişdir. Ədib Bərdə və Ağdam bazarlarının təsvirini verən zaman buradakı tacirlərdən, hacıların fırıldaqçılığına, acgöz-

lüyünə, dələduzluğuna aid kinayəli işarələr vermişdir. Tədricən bu ümumi kinayələr konkretləşir və hacı Mehdiqulunun müamiləçiliyindən, Məşədi Sünbənin firildaqçılığından, “imarətlər”, gəmiləri, karvansarası olan Hacının ifrat xəsisliyindən özünün zirvə nöqtəsinə çatır. Ədib Hacı Mehdiqulunun digər hiyleyi-şəriyyəsindən danışanda yazır: “Tutalım, bir nəfər bəy gəlib hacidan beş yüz manat qərz istəyir, hacı da bəyi mötəbər bilib razı olur. Gərək altı ayını vədəsinə altı yüz əlli veksel yazılsın. Hacı əl qatıb qəfəsdən bir ədəd bir abbasılıq yaylıq götürüb deyir: – Bəy, siz bu yaylığı məndən yüz əlli manata almağa razısınızmı ki, pulunu da altı aydan sonra verəsiniz? Bəy razı olur, veksel altı yüz əlli manata yazılır. Beş yüz manat bəyin borcu və yüz manat da altı aydan sonra verəsiniz!” (4,s.35). Digər din xadimi Ağ Molla yenə pul qazanmaqdan ötrü islam dininin qanunlarına zidd gedir. Çünkü islam dinində o biri dünyaya gedib qayıtməq yoxdur. Əgər bir insan öz istəyi ilə belə etsə, cəhənnəmi gəzirsə, bunun müqabilində müəyyən məvacib alırsa, əlbəttə, bu böyük cinayətdir. Digər din xadimi Məşədi Sünbədir. O, gördüyü əməllərində heç bir günah iş görmür. Ancaq Məşədi hamiya pul verərdi, hamiya kömək edərdi, hamının əlindən tutardı. Əlbəttə, yaxşı insan olduğuna görə yox, sələmçi olduğuna görə. Ona görə də cəhənnəmdə onun iki ayaqlarını sıfətinə bağlayıb bir aşağı-yuxarı sürüyürlər. Başqa bir Hacını da hədər yerə cəhənnəmə salmayıblar. Çünkü Hacı kəndlərdən on girvənkəlik yağı yeddi manata yiğirmiş. Amma hamının Haciya inamı vardi. Çünkü bir dəfə Hacı alıcıının beş manatını əskik qaytardığına görə onun pulunu özünə geri qaytarmışdı. Ədib Hacı obrazının daxili aləmini həm bədii psixoloji portretlə, həm də monoloqu və dialoqlarla açıb göstərir. Ədib onun portretini yaranan zaman xarici görkəminə üstünlük vermir. Birbaşa onun xarakterinə keçir: “Hacı Bakıda bir məşhur kişi idi. İstər dövlətdə, istər xəsislikdə neçə ədəd böyük imarətləri, gəmiləri, karvansaraları var idi. Bununla belə, gündə iki abbasından artıq xərc etməzdidi. Yol uzaq olanda faytona minməzdi, çünki beş şahı fayton pulu xərc hesab edərdi. Həmişə qonyaka minərdi. Haraya istəsəydi, bircə şahı manata aparardılar” [5, s.85].

Xortdan Odabaşı ilə cəhənnəmi süpürən Hacı Mirzə Əhməd ağa ilə rastlaşır. Hacı Mirzə Əhməd ağa ilə bağlı əhvalat “Odabaşının hekayəsi” adlanır. Bu hekayədə öz mənfəətlərini fikirləşən din xadimlərinin dövrün günahsız, bir-birini böyük məhəbbətlə sevən gənclərinin bədbəxt taleyinə səbəb olmasından danışılır. Qeyd etmək lazımdır ki, “Odabaşının hekayəsi”nin mövzusu mənəvi eşq və maddi eşq qarşidurmasını əhatə edir. Əsərdə ideyanın bədii həllinə yazıçı orijinal bir şəkildə, süjetin Gövhərtac ətrafında qurulmasıyla həyata gerçəkləşdirir. Gövhərtac pak və müqəddəs eşqin rəmziidir. Ətrafindakılar isə Gövhərtacın məhəbbətinə maddiyyat baxımından yanaşırdılar. Hacı Kamyab, Gövhərtacın anası, Hacı Mirzə Əhməd ağa insani münasibətlərə varlanmaq ehtirası ilə yanaşan obrazlardır. Hekayənin əvvəlində Hacı Kamyabın xarakteri bədii təhkiyədə aydınlaşır: “İbrahimin Hacı Kamyab adlı bir qardaşı var idi. Hacı Kamyab şəhərdə ən zəngin tacir sayılırdı. Onun ticarəti nəinki öz məmləkətində, hətta əcnəbi ölkələrdə də işləyirdi. İstanbulda, Bakıda, Tiflisdə, Batumda onun amilləri var idi. Rusiyanın hər şəhərində onun malı işlərdi. İldə bir dəfə Hacı özü səyahətə çıxıb, təftiş və bazarların tələbatına bələd olmaq üçün Rusiyani, Türkiyəni gəzib qayıdardı... Hacı Kamyabın qapısı hər gələn üçün açıq idi. Hər il məhərrəm ayının birində onunadək imam ehsanı verərdi. Şəhərin cəmi tüccarı, üləma və soldatı onun ehsanına cəm olurdular. Aşura gündündə başlamış imamın qırxa nadək təkyə saxlardı. Təkyələrində çay və qəndab sel kimi axardı. Bununla belə, Hacı Kamyab qardaşı İbrahimin əlini tutmazdı və deyərdi: “İkimiz də bir atanın, bir ananın uşaqlarıyıq, atamız ikimizə də bərabər irs qoyub gedib. Mən çalışıb qazanan kimi o da qazansın” [4,s.90-91].

Ədibin Hacı Mirzə Əhməd ağanın ilk portret təsvirləri, əvvəlcə, oxucuda xoş təessürat oyadır. Oxucuya elə gəlir ki, nəhayət ki, cəhənnəmdəki hacıların içərisində bir etibarlısına da rast gəlindi: “Bir polis nəfərinin, bir xanın, bir hakimin Hacı Mirzə Əhməd ağanın evindən adam çıxartmağa hünəri yox idi. Dəstə ki, girdi, qurtardı. Hacı Mirzə Əhməd ağanın xanimanı qədim zamandan müqəddəs bir məkan hesab olunurdu. Hacının atası və babası, həmçinin, nüfuz sahibi müctəhidlərdən olublar... Cəmi əhali Hacı Mirzə Əhməd ağanı müqəddəs hesab edirdi. Hətta belə danışardı ki, guya ağa çətin məsələlərin həlli üçün gecə yarısı bir xəlvət otağa çəkilib, orada peyğəmbərlə söhbət edib fitva alır. Ağanın xüsusi məvacibxor agentləri hər yeri dolanıb, belə xəbərləri buraxırdılar və avam xalq da bu agentlərin sözlərinə bavər edirdilər” [4, s.105].

Ə. Haqverdiyev yerli dövlət məmurlarının hamısını mənfi planda vermişdi. Bu dövlət məmurları uçtel, Dəsturov, həkimbaşı Mirzə Mehdi, vəkillər, vətən xainlərini təşkil edir. Haqverdiyev uçtel, yəni müəllimi oxucuya təqdim etməzdən əvvəl onun xarici portretini yaradaraq yazır: “Bir nəfər ariq, uzunboğaz, başı şapkalı, əynində bozarmış sertuq, təxminən qırx sinində şəxs, qabağında bir stekan dişləmə çay. Tez-tez yumruğunu yerə döyüb burnunu çəkərək, onunla yanaşı oturmuş tənumənd, yoğun qarasaqqalı bir hampa kəndli ilə mübahisə eləyirdi” [4, s.29].

Haqverdiyevin mənfi tiplər silsiləsinə, zəhmətkeş xalqı elmdən uzaqlaşdırın “ziyalı” və “oxumuşlar” da daxildir. Mirzə Səttar – “uçtel” işdən çıxarıldığına görə səbəbi hampada görür. Ancaq əslində hampanın heç bir günahı yox idi. Çünkü hampa Mirzə Səttarin dərs gətirməyə getmək bəhanəsi ilə kef eləməyə getdiyini bilmirdi. Ədib yaxşı bilirdi ki, maarifin olamaması zəhmətkeş xalqı uzun müddət firıldaqçı din “məddahlarının” ağır pəncəsi altında saxlamış, göz açmağa qoymamış, qaranlıqdan işıqlı aləmə çıxmasının qarşısını almışdır.

“Xortdanın cəhənnəm məktubları”nda başlıca tənqid hədəflərindən biri qondarma ərizələrlə çar hökumətindən ona-buna bəylilik rütbəsi almaqla varlanan Dəsturovdur. O, Şuşada yaşayan konkret tarixi şəxsiyyətdir. [4, s.82].

Ədib Dəsturovu təqdim edən zaman təzadlı kinayəli gülüş yaradır: “Əgər mənə desəydilər ki, Hacı Molla Baba saqqalını qırxdırıbdır, inanardım; Bakı qoçuları and içiblər ki, adam öldürməsinlər, inanardım; cəmi Yaponiya əhalisi dönüb müsəlman olubdur, inanardım; yer üzündə bir rüşvətxor çinovnik yoxdur, inanardım; Purışkeviç bolşevik olub, inanardım; amma min nəfər əhli-iman and içsə idi ki, Dəsturovu cəhənnəmə göndərəcəklər, inanmadım. Gözümlə görəndən sonra məndə daha şəkk yeri qalmadı” [4,s.80].

Guya ancaq Dəsturovun ictimai həyatda mötbəər adam kimi seçilib sayılmasıından danışan xortdan, əslində çox mətləblərə toxunur, çoxlarının eybini açır, həm də söhbəti mənalı gülüş doğuran, maraqlı qarşılaşdırma yolu ilə ədəbi manerası ilə aparır. [4, s.80].

Xortdan Dəsturovun bəd əməllərindən agahdır. Çünkü cəhənnəmdə xəsis tacir olan Hacıya rast gələndə Hacı ondan ona az əziyyət verilməsini xahiş edir. Xortdan cavabında deyir: “Ancaq sənə bir tədbir tökə bilərəm. Bu yaxında Dəsturov adında bir kişi var. Ərizə yazmaqdə çox qoçaqdır. Ona deginən Allaha bir ərizə yazsın. Bəlkə, bir fayda verdi” [4, s.88].

Povestin sonunda Rus qoşunları və onların başında duran çar II Nikolay cəhənnəmə daxil olanda cəhənnəmdəkilərin bəziləri onların gəlişinə razi olsa da, bəziləri narazı qalır. Onların yolunu gözləyənlər isə bəylər, axundlar və sair millətlərin ruhaniləri, əyanlarıdır ki, vaxtilə real dünyada Rus qoşunlarına sədaqətlə xidmət edirdilər. Ancaq Rus qoşunları, kazaklar və çar II Nikolay cəhənnəmin əsərdə adı çəkilən sakınlərindən ən qorxunc və dəhşətlişidirlər. Hətta Xortdan belə onların gəlməyini eşidəndə oradan qaçmaq istəyir. Çünkü Xortdanın onlara qədər qarşılaşlığı insanların heç biri ona zərər verməmişdir [4, s.65].

Ə.Haqverdiyev dünya ədəbiyyatının ən görkəmli yazıçıları ilə müqayisə oluna biləcək dərəcədə portretlər yaratmışdır. O, obrazın təsvirində xarakterin portret detallarından istifadə etməyi çox sevirdi. Belə hallarda o, çalışırdı ki, obrazın zahiri görkəminin təsvirinə az yer verilsin, yalnız ən zəruri, səciyyəvi əlamətlərindən bəzisi nəzərə çatdırılır. Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin yaradıcılığı hər bir gənc üçün təribyəvi əhəmiyyətə malikdir. O həmişə bir klassik kimi bizə əziz və canlıdır.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan dilinin izahlı lügəti. 4 cilddə, II c., Bakı: Şərq-Qərb, 2006, 792 s.
2. Azərbaycan respublikası mədəniyyət və turizm nazirliyi. F. Köçərli adına respublika uşaq kitabxanası elmi metodika şöbəsi (Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin 140 illiyinə həsr olunmuş metodik vəsait) Unudulmaz sənətkar - Ə. Haqverdiyev. Bakı. - 2010, 19 s.
3. Bəydili C. Türk mifoloji sözlüyü, Bakı: Elm, 2003, 418 s.
4. Haqverdiyev Ə. Seçilmiş əsərləri. 2 cilddə, II c., Bakı: Lider, 2005, 501 s. 32.
5. Məmmədov K. Ə. Haqverdiyev. Bakı: Uşaq Gəncnəşr, 1955, 193 s. 53.
6. Mütəllimov T. Əbdürrəhimbəy Haqverdiyevin poetikası. Bakı: Yaziçi, 1988, 326 s. 70.

Мухтарова Севиндж

ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНЫХ ПЕРСОНАЖЕЙ ПОВЕСТИ «АДСКИЕ ПИСЬМА ВАМПИРА» АБДУРРАХИМ БЕКА ХАКВЕРДИЕВА

Резюме

Опубликованные Абдурахим беком Хаквердиевым «Адские письма вампира» отличаются смелостью, проблематичностью, актуальностью и, наконец, художественным мастерством. Отсталость Азербайджана, последствия отношений между богатыми и бедными, обман ложных религиозных деятелей разоблачаются как дурные традиции целого народа. Персонажи прозы Хаквердиева создавались прежде всего на основе людей, которых он видел и знал в Карабахе. Писатель создал живые художественные характеры, в соответствии с затронутыми темами, используя в своих произведениях людей, которых видел и наблюдал в жизни.

Ключевые слова: Хаквердиев, история, вампир, священнослужители-мошенники, жадность.

Mukhtarova Sevindj

CHARACTERISTICS OF THE MAIN IMAGE IN THE STORY OF ABDURRAKHIM BEY KHAGVERDIEV "LETTERS FROM HELL"

Summary

Abdurrahim bey Hagverdiyev's published "letters of hell" are distinguished by their courage, problems, topicality and, finally, artistic mastery. The backwardness in Azerbaijan, the consequences of rich-poor relations, the deceptions of false religious figures are exposed

Muxtarova Sevinc. Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin “Xortdanın cəhənnəm məktubları” povestindəki əsas surətlərin səciyyəsi // Elmi əsərlər, 2020, 2(11), iyul-dekabr, s.53-58.

as the bad traditions of an entire nation. Copies of Hagverdiyev's prose were created primarily on the basis of people he saw and knew in Karabakh. The writer used the people he saw and observed in his life to create living, artistic characters in accordance with the themes he wrote in his works.

Key words: *Haqverdiyev, story, vampire, fraudulent-clerics, greed.*

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 24.11.2020

Çapa qəbul olunma tarixi: 03.12.2020

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Tünzalə Əlizadə qızı Seyfullayeva tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.

TARİX

UOT 94(55)"19"

Həsənzadə Tahirə,
tarix üzrə elmlər doktoru
AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
Bakı ş., İstiqlaliyyət küç.26.

BİR DAHA SEYİD CƏMALƏDDİN HAQQINDA

Açar sözlər: *Seyid Cəmaləddin, dünya müsəlmanları, qacarlar, həmrəylik.*

2018-ci ildə anadan olmasının 180 illiyi tamam olan Seyid Cəmaləddin Əfqani-Əsədabadi 1837-ci ildə nüfuzlu din xadimi Seyid Səfdərin ailəsində təvəllüd tapmışdır.

İslami birlik hərəkatının bayraqları adlandırılaraq Seyid Cəmaləddinin həyat və fəaliyyəti haqqında çoxlu sayda əsərlər yazılmışdır və bu əsərlərdə onun haqqında fərqli, müxtəlif məlumatlar, fikirlər vardır. Onunla izah edilir ki, Seyid Cəmaləddin öz əs-nəsəbi, milliyyəti, doğulduğu məkan, ana dili və dini (məzhəbi) barədə həqiqəti bildirmək istəməmişdir. O, özünü gah Kibili, gah Əfqani, gah da İstanbullu, rumlu, turanlı kimi tanıtmışdır. Səbəb isə bir olmuşdur: İranın müxtəlif ölkələrdə fəaliyyət göstərən səfirlilik və konsulluqlarının məmurları tərəfindən baş verə biləcək narahatlılıqdan, təqibdən qorunmaq!

Bəzi müəlliflər Seyidin «Əfqani» kimi şöhrət tapmasını özünün şəxsi olduğu bilindikdə işlərinə mane olmaqdan qorunmaq məqsədilə əlaqələndirirlər. Özü dəfələrlə Kabilin ətraf bölgələrindən birinin seyid nəslindən olduğunu bildirsə də alımlər bunu araşdırmadan onun Kabilin Əsədabad qəsəbəsində olduğunu düşünmüşlər.

Əslən azərbaycanlı olan İran alimi, Mehdi Bamdad özünün Azərbaycan türkləri haqqında məlumat verən «Tarixi-ricali-İran» əsərində Seyid Cəmaləddin Əfqanidən ətraflı bəhs etmişdir.

Qacarlar hakimiyyəti dövründə Əfqanistanın ilk səfiri olmuş Sərdar Əbdüləziz xan, Əfqanistan istiqlaliyyət qazandıqdan və İngiltərənin əsarətindən qurtulduqdan sonra, yəni 1919-cu ildə İrana gələrək, uzun müddət İranda olmuş əmisi, eyni zamanda qaynatası olan Sərdar İskəndər xandan eşitdiklərini Mehdi Bamdada söyləmişdir. Mehdi Bamdad yazır: «Bir dəfə Sərdar (İskəndər xan – T.H.) Tehranda olan Seyid Cəmaləddindən soruşur ki, siz nə üçün özünüzü Əfqani kimi tanıtmışınız? Mən Əfqanistanda olan bütün məşhur ailələri çox yaxşı tanıyıram və siz Əfqanistanda yaşayan ailələrin heç birindən deyilsiniz».

Seyid Cəmaləddin İskəndər xanın sualına cavab verərək demişdir: «İran dövlətinin xarici ölkələrdə nümayəndələri vardır, onlar mənim həyata keçirmək istədiyim işlərə mane ola bilərlər və məni həbs edə bilərlər. Bu səbəbdən Əfqani olmuşam. Əfqanistanın isə heç bir yerdə siyasi nümayəndəsi yoxdur və mən öz işlərimi maneəsiz, arxayıñ həyata keçirə bilərəm, heç kəs də məni narahat etməz».

İngilis şərqsünası Eduard Braun da Seyid Cəmaləddinin Əfqanistan əhalisində olduğunu fikrinə şübhə ilə yanaşmışdır.

O yazır: «Bu müddəə bütün iranlılar, eləcə də general Hautun Şindler kimi böyük tarixçi tərəfindən təsbit edilmişdir ki, o, Kabil yaxınlığında yerləşən Əsədabadda doğulmamışdır və sözsüz, İranın Həmədan şəhərinin Əsədabad kəndində təvəllüd tapmışdır.

Elə bu səbəbdən də, özünün dediyi kimi, Əfqanıstanda baş vermiş 1857-ci və 1868-ci illerin siyasi hadisələrində iştirak etməmişdir. Çox güman ki, o, əslən iranlı (azərbaycanlı – T.H.) olduğundan, sünni əhali yaşayan mühitdə asayış və əmniyyətini bərqərar etmək istədiyi üçün Əfqani olmuşdur (1, C. 1, s. 258).

Seyid Cəmaləddinin ilk tədqiqatçılarından biri olan Seyid Həsən Tağızadə yazır: «Müəllifə məlum olur ki, o, İran əhlindən olmuşdur».

Seyid Həsən Tağızadədən əvvəl Seyid Cəmaləddini yaxından tanıyan Mirzə Əli xan Əminüddövlə¹ «Xatirati – siyasiyi – Əminüddövlə» adlı xatirələrində yazmışdır: «h.q. 1304-cü (1886) ildə Tehrana gəldikdən sonra məlum olmuşdur ki, Seyid Cəmaləddin Əsədabad əfşarlarındanandır. Uşaqlıq vaxtlarından Misirin Qəhirə şəhərində yaşamış, Şeyx Əfqani kimi məşhur olmasının səbəbi isə Misirin Qahirə şəhərində ona qəyyumluq etmiş şeyxlərlə bağlıdır». Həmiq İlqar da bu əqidədədir ki, son dövrdə nəşr edilmiş sənədlərdə Seyidin İran mənşəli olduğuna şübhə qalmır.

Həsən Tağızadə fikrini sübuta yetirmək üçün belə yazır: «Onun türkcə bilməsini, bu dildə danışığını eşidənlər, bu dildə danışığının Osmanlılardan fərqləndiyini, Azərbaycan dilinə bənzədiyini deyirlər».

Məhəmmədağa Şahtaxtı Tağızadəyə demişdir ki, Seyid onunla türkcə, Həmədan türkcəsi ilə danışındı.

Əhməd Ağaoğlu da «Türk yurdu» qəzetində (1-ci il, 201-ci sayı) yazırkı ki, Seyid Cəmaləddinin özündən eşitmışdır ki, o, əslən Azərbaycan türküdür və maraqlı soykökündən olub, Həmədan ətrafında dünyaya gəlmışdır. Mehdi Bamdad yazır ki, Seyid Cəmaləddin Qəzfin, İsfahan və Buxara şəhərlərində təhsil aldıqdan sonra Hindistana, Məkkəyə, oradan Kabilə getmiş, sarayda qulluq edərək, hakimiyyətdə olan Məhəmməd Əzəm xanın məşvərətçisi olmuşdur. Məhəmməd Əzəm xan vəzifəsindən kənarlaşdırıldıqdan sonra Seyid Misirə, sonra İstanbula getməyə məcbur olmuşdur. O, Türkiyədə bir sıra elmi müəssisələrə, cəmiyyətlərə üzv qəbul edilmişdir. Lakin burada Şeyxülislam və onun tərəfdarı olan bəzi köhnə fikirli ruhanılər onun şöhrətinə qibə edərək, hörmətdən salmağa çalışmış, nəhayət, Seyid Cəmaləddin Türkiyədən sürgün olunmuşdur. Bundan sonra Misirə getmiş, Darülfünunda oxuduğu mühazirələr vasitəsilə ətrafına xeyli tələbə, gənc ziyalı toplamışdı. XIX əsrin 80-ci illərində İngiltərə Misiri işgal edərkən ayağa qaxmış mütərəqqi qüvvələrə Seyid Cəmaləddin başçılıq etmişdir. Onun Misirdə yaratdığı «Hizbul-vətən» əncüməninin programında Misirə siyasi, iqtisadi azadlıq, ölkədə xaricilərin mənafeyini məhdudlaşdırmaq tələbləri öz əksini tapmışdı. Ona görə də İngilislər Seyidin Misirdən sürgün olunmasını tələb və icra etdilər (3, 23).

O, bir müddət Hindistanda yaşamış, 1886 və 1889-cu illərdə onunla həmfikir və sıx əlaqədə olmuş (Şahin İbrahimov), Qacar dövlətinin ilk nəşriyyat naziri, görkəmli tarixçi-coğrafiyaşunas alim, maraqlı Məhəmmədhəsən xan Etimadüssəltənənin xahişi, Nəsrəddin şahın razılığı ilə Tehrana gəlmışdır. Tehranda olduğu zaman hər gün onun ətrafına minlərlə insan toplasırdı. Yüksək natiqlik qabiliyyətinə malik olan Seyid Cəmaləddin çıxışları ilə insanları mübarizəyə ruhlandırır, mütləqiyətə qarşı birləşdirirdi. Buradan İraqa sürgün olunan Seyid Cəmaləddin orada da mübarizəsini davam etdirmiş, bu zaman İranda baş vermiş «Tənbəki üsyanı»na rəhbərlik edərək, məktub vasitəsilə kütləni və ruhaniləri istiqamətləndirmişdir. Məlum olduğu kimi, antiimperialist xalq hərəkatı olan «Tənbəki

¹ Əminüddövlə Əli xan 1897-ci ildə Müzəffərəddin şah Qacarın Sədri-əzəmi təyin edilmiş mütərəqqi fikirli, maarifçi siyasi xadimdir. O, görkəmli Azərbaycan maarifçisi Mirzə Həsən Rusdiyyəni təqiblərdən qoruyaraq, Təbrizə gətirmiş, yeni üsulla məktəb açıb onu müdər təyin etmişdir.

üsyani», Nəsrəddin şah Qacarın 9 mart 1891-ci il tarixdən tənbəkinin alınıb-satılması, emalı və ixracı üzərində inhisar yaratmaq imtiyazını ingilis kapitalisti Talbota verməsinə etiraz olaraq baş vermişdi. Şah xalq kütłələrinin təzyiqi altında Talbotla bağlanmış müqaviləni 1892-ci il yanvarın 5-də ləğv etməyə məcbur olmuşdu.

Seyid Cəmaləddinin məramı bütün dünya müsəlmanlarının birliyi idi. O, Türkiyə sultani II Əbdülhəmidi Osmanlı – İran müqaviləsini, Əfqanıstanı isə Rusiya əleyhinə müqaviləni bağlamağa razı salmağa çalışırdı. Bu məqsədlə Londonda tanış olduğu Volfla İstanbula getmək istəyir, lakin onun bu məramı baş tutmur, Rusiyaya yola düşür, orada «Moskva» qəzətinin redaktoru Katkovla tanış olur.

Seyid Cəmaləddin dövrünün fazıl və alim şəxsiyyəti, cəsur, şücaətli ictimai-siyasi xadimi idi. O, hansı ölkəyə ayaq basırdı, orada həyəcanlar yaradırdı. Onun programının bir hissəsini avropalıların Şərqə uzanmış əllərini kəsmək, onu zəbt eləmək cəhdələrinin qarşısını almaq təşkil edirdi. Bunun üçün Avropadan öyrənməyin zəruri olduğunu da göstərirdi (bu fikri ilk dəfə söyləyənlərdən biri Seyid Cəmaləddin olmuşdur). O, deyirdi ki, bu məqsədə çatmaq üçün gərək islamın güclü fərdi olsun. Hökumət və ya müstəqil dövlət bu hərəkatı öz məramı bilsin (1, C.1, s.266).

İngilis şərqşünası Eduard Braun son dəfə Londonda olarkən onunla görüşdüyü, bir neçə mitinq təşkil etdiyi və «İranda terrorun təntənəsi» adlı silsilə məqalələr yazdığı barədə məlumat vermişdir. O, Seyid Cəmaləddini «İttihadi-islam» təşkilatının qəhrəmanı kimi xatırlandırdı. O yazır: «Müsəlmanların azadlıq hərəkatında heç kəs Seyid Cəmaləddin qədər görkəmli, ləyaqətli rol Oynamamışdır» (1, C. 1, s. 279).

Seyid Cəmaləddin Əfqani öz böyük idealı olan millətlərin və dünya müsəlmanlarının vahid ittifaqını yaratmaq uğrunda mübarizə aparırdı, islamın əvvəlki qüdrətini, iftixarını bərpa etmək arzusunda idi.

Corci Zeydan «Məşahirüş-Şərq» əsərində Seyid Cəmaləddinin müsəlmanların vəhdətini Böyük imperatorluğunu və ya Ali Xilafətini yaratmaq arzularından bəhs etmiş, bu yolda onun böyük qüvvə sərf etdiyini, əziyyətlər çəkərək həyatı ailəsiz, nakam tərk etdiyini göstərmişdir (1, C. 1, s. 279).

Corci Zeydanın həmin kitabında bir məqam da diqqəti cəlb edir. O da Seyid Cəmaləddinin 1886-ci ildə Nəsrəddin şahın dəvəti ilə Tehrana gələrək, Hərbi Nazirliyə təyin edilməsi faktıdır. Bu fakt yalnız Məşahirüş-Şərq» kitabında öz əksini tapmışdır (1, C.1, s. 266-267).

Seyid Cəmaləddin Əsədabadi öz həyatının mənasını aşağıdakı sözləri ilə ifadə etmişdir: «Mən gecə-gündüz bu millətin ugurlarını necə təmin etmək barədə düşünmüşəm, onun vəziyyətini yaxşılaşdırmaq üçün islahatlar dilimin əzbəri olubdur. Əgər insanların xeyrinə çalışmasam, mənim gözüm kor olsun və əgər əllərim xalqın səadəti üçün çalışmasa, hərəkətdən qalsın. Əgər ayaqlarım Məhəmməd ümmətinin nicatı üçün addım atmasa, şikəst olsun! Budur mənim məsləkim, budur mənim məramım» (2, 3).

1892-ci ildə Osmanlı sultani II Sultan Əbdülhəmid Londonda olan Seyidi İstanbula dəvət etmiş, ona öz iqamətgahına yaxın olan Nişantaşda mənzil vermişdir. Beləliklə o, özünü son illərini Türkiyədə yaşadı və orada müəmmalı şəkildə dünyasını dəyişdi (1, 280).

Seyid Cəmaləddin 1897-ci ilin mart ayında vəfat etmişdir. Onun bir fincan qəhvə içərək öz evində keçindiyini söyləyən iranlılar da olmuşdur. Lakin sonralar onları görən olmadı.

Seyid Cəmaləddin Əsədabadi Nisantaş yaxınlığında dəfn olunmuş, 1944-cü ildə sümükləri çıxarıllib Əfqanıstanın Kabil şəhərinə aparılmışdır (1, 280).

Məşhur alman alimi Henrix Heynenin bu sözlərini öz amalı yolunda məhv olmuş Seyid Cəmaləddin Əfqani-Həmədaniyə də aid etmək olar: «Doğrusu bilmirəm ki, mənim məzarım nə vaxt gül dəstələri ilə bəzənməyə layiqdir, ya yox. Lakin, siz, mənim məzarım üzərində qılınc qoymalısınız. Çünkü mən, insanlığın azadlığı uğrunda gedən müharibədə qəhrəman bir əsgər olmuşam» (4).

Ədəbiyyat:

1. Mehdi Bamdad. Tarixi-ricali-İran. Cild 1, Tehran, 1966, 595 s. - Fars dilində.
2. Həsən Yusifi İşkəvəri. Dərayi-qafıl. Tehran, 1376/1999, 289 s. - Fars dilində.
3. Cəmaləddin Əfqani. 160 illiyi münasibətilə konfrans materialları. Bakı, 2000, 132s.
4. Səməd Vurğun. Azərbaycanın Xarici Ölkələrlə Mədəni Rabitə Cəmiyyətinin iclasında nitqi. 20 dekabr, 1947-ci il. Əlyazmalar İnstitutu. Fr – 1624.

Gasanzadə Taxıra

ЕЩЁ РАЗ О СЕИДЕ ДЖАМАЛЕДДИНЕ АФГАНИ

Резюме

Статья посвящена 180-летнему юбилею Сеида Джамаледдина Афгани-Хамадани (1838-1896), жизнь которого прошла в постоянной борьбе и основной целью его жизни являлся союз всех мусульман мира.

В статье также имеются сведения о новых фактах, которые были обнаружены в персоязычных источниках, повествующих о жизни и деятельности Сеида Джамаледдина Афгани.

Ключевые слова: *Сеид Джамаладдин, мусульмане мира, каджары, солидарность.*

Qasanzadeh Takhira

ONE MORE TIME ABOUT SEYID JAMALADDIN AFGANI

Summary

The article is dedicated to the 180th anniversary of Seyid Jamaladdin Afgani Hamadani (1838-1896), who struggled his lifelong for the unity of the Muslims all over the world.

The article also touches the new facts revealed in the Persian sources that deal with the life and activities of Seyid Jamaladdin Afgani.

Key words: *Sayid Jamaladdin, muslims of the world, qajars, solidarity.*

*Redaksiyaya daxil olma tarixi: 03.10.2020
Çapa qəbul olunma tarixi: 17.11.2020*

*Filologiya üzrə elmlər doktoru Paşa Kərimov
tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.*

UOT 930.1

Hacıyev Vüqar,
doktorant

AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İstítutu
vuqar.73@mail.ru

ÇAR RUSİYASININ CƏNUBİ QAFQAZ SİYASƏTİ VƏ ERMƏNİLƏRİN QARABAĞA KÖÇÜRÜLMƏSİ MƏSƏLƏLƏRİ AZƏRBAYCANIN QARABAĞ REGIONU TARİXİNİN TARİXŞÜNASLIĞINDA

Açar sözlər: Rusiya, Qafqaz, ermənilər, köçürülmə, Qarabağ

Giriş. Tarix boyu dönyanın heç bir yerində dövləti olmayan ermənilər ayrı-ayrı dövlətlərin tərkibində tayfalar şəklində yaşasalar da daim “Böyük Ermənistən” iddiasında olmuşlar. Onlar uzun müddət buna nail ola bilməsələr də XVIII əsrin birinci yarısında I Pyotrun ermənilərin Cənubi Qafqaza köçürüülüb yerləşdirilməsi barədə fərmani onların “Böyük Ermənistən” planının başlanğıcını qoydu. Lakin I Pyotrun ölməsi ilə əlaqədar bu plan yarımcıq qaldı. Daha sonra, XIX əsrin birinci yarısında ermənilərin bu ərazilərə köçürülməsi bu planın gerçəkləşdirilməsi üçün böyük stimul verdi. Onlar bu ərazilərə köçürüülərkən öz mənfur niyyətlərini həyata keçirmək üçün Rusyanın köməyindən yararlanacaqlarına ümid edirdilərsə, bu köçürülmə həm də Rusyanın imperiya maraqlarına xidmət edirdi.

Əsas mətn. Ermənilərin Cənubi Qafqazın, o cümlədən Qarabağın yerli xalqı olmadığını azərbaycanlı müəlliflərlə yanaşı, həmçinin rus, gürcü və hətta erməni tarixçi və siyasetçilərinin əsərləri, eyni zamanda xeyli arxiv sənədləri sübut edir.

Bu haqda rus tarixçisi N.Şavrov yazır: XX əsrin başlanğıcında Zaqqafqaziyada yaşayan 1300000 ermənidən 1 milyondan artığı bu rayonun yerli əhalisi deyildir: onlar buraya bizim tərəfimizdən köçürülmüşlər [9, s.61].

Rus tarixçisi İ.Dyakonov yazır: “Qədim ermənilər, təxminən bizim eradan əvvəl birinci minillikdə, Fərat çayının yuxarı vadisi zonasında meydana gəlmişlər” [3, s.237].

Ermənilərin Qafqaza köçürüldükleri barədə (İrandan) diplomat və dramaturq A.Qriboyedovun “Ermənilərin İrandan bizim əyalətlərə köçməsi haqqında məktub və qeydlər”ini oxumaq kifayətdir.

A.Qriboyedov çara məktubunda yazır: “Ermənilər əksərən müsəlman mülkədarların torpaqlarında məskunlaşmışlar. Köçürülənlər özləri six haldadırlar və haqlı olaraq gileyənən müsəlmanları da sixlaşdırırlar. Buradakı vilayət rəisi bildirir ki, o, yeni gələn ermənilərin çoxunu Araz ətrafında yerləşdirmək istəyib, lakin, onlar (ermənilər V.H) zati-alılərindən (sizdən V.H) özlərinin ilk dəfə müvəqqəti yerləşdirildikləri yerdə qalmaları üçün icazə verməyinizi xahiş ediblər və sizin razılığınızı alıblar”. Qriboyedov daha sonra yazır: “Biz həm də onlarla təklifləri xeyli müzakirələr etdik, hansı ki, bunları müsəlmanlarla çox uzun müddət çəkməyəcək hazırkı yüksələrə barışmaq və onlardakı təhlükə hissini ermənilərin ilk dəfə buraxıldıqları torpaqlara həmşəlik sahib olmaları hesabına aradan qaldırmaq üçün etməli idik” [6, 7, s.399-444].

İndiki Ermənistən dövlətinin guya “qədim və böyük Ermənistən” mərkəzi, yəni Erməni Dağlığı, Qarabağın isə bu Dağlığın bir əyaləti olduğunu deyən erməni tarixçilərinin yalanlarını elə digər, məsələyə bir qədər obyektiv yanaşan erməni mənşəli alımlər öz yazılarında təkzib etmişlər.

1980-ci ildə M.Q.Nersisyanın redaktəsi ilə erməni tarixçilərinin kollektiv müəllifliyi ilə çap edilən “Erməni xalqının tarixi: Qədim dövrdən bugünümüze qədər” adlı kitabda qədim Ermənistandan- Erməni Dağlığından danışan müəllif, qısaca desək, Qara Dənizdən Xəzər Dənizinədək olan torpaqların, hətta Türkiyə, İran, Gürcüstan və Azərbaycana məxsus şəhərlərin belə, qədim Ermənistən ərazisinə aid olduğunu yazır. Qədim Ermənistənə aid olan 15 nəhəng əyalətin arasında Arsakın (Qarabağın) da adını çəkir. Bu cür uydurma tarixi isə yuxarıda deyildiyi kimi, bir çox erməni mənşəli tarixçilər öz tədqiqatlarında təkzib edirlər.

B.İşxanyan “Qafqaz xalqları” əsərində yazır: “Tarixi qədimliyə görə, ermənilərin Böyük Ermənistən adlandırdıqları əsl vətənləri Rusiya hüdudlarından kənarda, daha dəqiqi, Kiçik Asiyada yerləşir. Dağlıq Qarabağ ərazisində yaşayan ermənilərə gəlincə, onlar bir hissəsi xristianlığı qoruyub saxlamış qədim alban tayfalarından olan aborigenlər idi. Əhalinin digər hissəsi - hücumlardan və təqibdən ehtiyat edərək Azərbaycan torpaqlarında siğınacaq tapan İrandan və Türkiyədən olan qaçqınlar idi” [5, s.18].

Ermənilərin kim olduqlarını və harada təşəkkül tapdıqlarını, fikrimizcə, tanınmış alim Manuk Abeqyan daha dəqiq və düzgün ifadə etmişdir: “Erməni xalqının əsili nədir; necə və nə vaxt, haradan və hansı yollarla o buraya (İrəvan torpaqlarına - müəl.) gəlib, erməni olmazdan əvvəl və sonra hansı tayfalarla əlaqədə olub, onun dilinə, etnik tərkibinə kim necə təsir göstərib? Bizim əlimizdə bunları sübuta yetirən aydın və dəqiq dəlillər yoxdur.” [1, s.11].

Beləliklə, erməni tarixçilərinin ermənilərin hazırda məskunlaşdıqları ərazilərin yerli sakinləri olması haqda yazdıqlarının uydurma tarix olması sübut olunur.

XVIII əsrin əvvəllərindən çar Rusyasının xarici siyasətində Qafqaz mühüm rol oynamağa başlamış və çarizm bu dövrdən etibarən cənubda öz strateji mövqelərini möhkəmləndirməyə çalışmışdır. Tarixi faktlar göstərir ki, Qafqaz həm siyasi, həm də iqtisadi mənafə baxımından, Rusyanın daim diqqət mərkəzində olmuş və bu dövrdə çar Rusiyası Azərbaycanı işgal etmək, burada özünə dayaq yaratmaq məqsədilə ermənilərdən məharətlə istifadə etmişdir. Ermənilər də Rusiya imperiyasının onlara arxa duracaqlarına ümid bəsləyərək çarizmin Qafqazı işgal etməsinə köməklik göstərməklə öz məkrili siyasətlərini həyata keçirmək niyyətində olmuşlar.

Tarixi faktlar göstərir ki, strateji baxımdan mühüm əhəmiyyətə malik olan Azərbaycanın Qarabağ bölgəsinin dağlıq hissəsinə İrandan və Türkiyədən çoxlu sayıda erməni əhalisinin köçürülməsinə XIX əsrin əvvəllərində başlanılmışdır. Bu dövrdə regionun zəngin təbii sərvətləri üzərində nəzarəti ələ keçirmək istəyən çar Rusiyası XVIII əsrin sonu - XIX əsrin əvvəllərində Türkiyə və İrana qarşı müharibə apararkən “erməni amili” ndən siyasi alət kimi istifadə etməklə, əhalinin erməniləşdirilməsi siyasətini də həyata keçirmişdir.

Bu zaman ermənilərin köçürülməsinin əsas istiqamətlərindən biri məhz mühüm strateji əhəmiyyət kəsb edən Qarabağ ərazisi olmuş, bu bölgəyə çarizm tərəfindən xüsusi diqqət yetirilmişdir. Belə ki, XIX əsrin əvvəllərində Qafqaz qoşunlarının baş komandani P.D.Sisiyanov Gəncəni tutduqdan sonra 1805-ci il 22 may 19 №-li raportunda yazırı ki, Qarabağ özünün coğrafi mövqeyinə görə Azərbaycanın, eləcə də İranın qapısı hesab edilir, buna görə də onu itaətdə saxlamalı və burada mövqeyimizi möhkəmlətməyə daha çox cəhd göstərməliyik [4, s.16].

Belə bir məqsəd tezliklə həyata keçirildi. 1805-ci il mayın 14-də Qarabağ xanı İbrahim xanla general Sisiyanov arasında müqavilə imzalandı [2, s.271].

Qarabağ xanlığı Rusyanın tərkibinə daxil olan kimi P.D.Sisianov dərhal Qarabağda çarızmin mövqeyini möhkəmlətmək üçün Cənubi Qafqazın digər əyalətlərindən erməniləri bura köçürməyə başladı.

1822-ci ildə Qarabağ xanlığı ləğv edilərək əvvəzində eyni adlı əyalət yaradıldı ki, bu əyalət də 1840-ci ildə Şuşa qəzası adı altında Kaspi (Xəzər) vilayətinə daxil edildi. 1868-ci ildə Yelizavetpol (Gəncə) quberniyası yaradılarkən Şuşa və Zəngəzur qəzaları bu quberniyadan tərkibinə verildi, daha sonra 1883-cü ildə Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının tərkibində Cavanşir və Cəbrayıł qəzaları təşkil olundu. 1917-ci ildə Şuşa qəzası Müvəqqəti hökumət vaxtında Xüsusi Zaqafqaziya komitəsinə tabe olan Yelizavetpol quberniyasına, 1918-1920-ci illərdə isə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti tərkibində Gəncə quberniyasına daxil olmuş və Qarabağın bu inzibati bölgüsü 1921-ci ilə qədər davam etmişdir [2, s.276].

Qarabağ əhalisinin sayı və etnik tərkibi haqqında ətraflı məlumat verən, eləcə də mühüm sənəd hesab edilən çar məmurları Yermolov və Mogilyovski tərəfindən tərtib edilmiş "Qarabağ əyalətinin təsviri" nə görə, 1823-cü ildə Qarabağ əyalətində 20 min 95 ailə, o cümlədən 15 min 729 azərbaycanlı və 4 min 366 erməni ailəsi olmuşdur. Yəni hələ 1823-cü ilə qədər Qarabağa köçürüлən ermənilərin hesabına əyalətdə onların sayı artıb 4 min 366-ya çatmışdır.

Qarabağın dağlıq hissəsində erməni əhalisinin xeyli dərəcədə çoxaldılması XIX əsrin 20-ci illərində, xüsusilə, Cənubi Qafqazın Rusiya tərəfindən işgal edilməsindən sonra baş vermişdir. 1804-1813-cü, 1826-1828-ci illər Rusiya-İran və 1828-1829-cu illər Rusiya-Türkiyə müharibələrinin gedişində, həm də sonralar ermənilərin İran və Türkiyədən kütləvi surətdə Cənubi Qafqaza, o cümlədən Qarabağa köçürülməsi nəticəsində burada onların sayı ilbəil artmağa başladı.

Qarabağın dağlıq hissəsinə əvvəlcə rəsmən 124 min, daha sonra isə qeyri-rəsmi olaraq xeyli erməni köçürülmüşdür. Ümumiyyətlə, 1828-1830-cu illər ərzində Qarabağın dağlıq hissəsinə 200 min erməni köçürülmüşdür. Bu faktları N.Şavrov belə təsvir edir: "1826-1828-ci illər müharibəsi qurtardıqdan sonra biz iki il ərzində - 1828-ci ildən 1830-cu ilə qədər 40 mindən çox İran və 84 min Türkiyə erməni köçürüb, onları demək olar ki, ermənilər yaşamayan Yelizavetpol və İrəvan quberniyalarında, Tiflis, Borçalı, Axalsix, Axalkələk qəzalarının ən yaxşı dövlət torpaqlarında yerləşdirdik. Onların məskunlaşması üçün 200.000 desyatindən çox xəzinə torpağı ayrılmış və onlar üçün müsəlmanlardan 2 milyon manatlıqdan çox xüsusi sahibkar torpağı satın alınmışdı. Həmin ermənilər Yelizavetpol quberniyasının dağlıq hissəsi (Qarabağın dağlıq hissəsi nəzərdə tutulur - müəllif) və Göyçə gölünün sahillərində məskunlaşdırıldılar. Bunu da nəzərə almaq lazımdır ki, rəsmi olaraq köçürüлən 124 min ermənidən başqa buraya qeyri-rəsmi köçənlərlə birlikdə onların sayı 200 min nəfərdən çoxdur" [7, s.63]. Bu fakt onu göstərir ki, köçürüлən ermənilər, əsasən, ermənilər yaşamayan ərazilərdə yerləşdirilmişdilər.

Ermənilərin kütləvi şəkildə Qarabağa köçürülməsi nəticəsində burada yeni erməni kəndləri - Marağalı, Canyataq, Yuxarı Çaylı, Aşağı Çaylı və s. kəndlər salınmışdı. Cənubi Azərbaycanın Marağa şəhərindən Qarabağın dağlıq hissəsinə köçürülrək orada məskunlaşan ermənilər 1828-ci ildən 150 il sonra, yəni 1978-ci ildə sovet dövründə, Ağdərə rayonunda həmin köçürülmənin şərəfinə abidə ucaltmış (abidənin üzərində ermənicə "Marağa-150" sözləri yazılmışdı), lakin XX əsrin 80-ci illərinin sonunda, yəni Azərbaycana qarşı ərazi iddiaları qaldırdıqları zaman həmin abidəni özləri məqsədyönlü şəkildə daşıtmışlar.

Beləliklə, Türkmençay müqaviləsindən sonrakı iki ildə çar Rusyasının himayədarlığı nəticəsində ermənilər Azərbaycanın müxtəlif yerlərində, o cümlədən Qarabağın dağlıq hissəsində məskunlaşmağa nail oldular. Çarızmin ermənilərə olan bu diqqəti və himayədarlığı sonrakı illərdə də özünü göstərirdi. Belə ki, 1829-cu il Ədirnə müqaviləsi ilə Osmanlı imperiyasından da ermənilərin yenicə işgal olunmuş Azərbaycan torpaqlarına köçürülməsi həyata keçirilməyə başlanıldı. Bu köçürülmə prosesinin davamı olaraq 1877-1879-cu illər Rusiya-Türkiyə müharibəsi illərində də Türkiyədən Cənubi Qafqaza daha 85 min erməni köçürülmüşdür [7, s.18].

XIX əsrin sonu - XX əsrin əvvələrində Cənubi Qafqaza ermənilərin köçürülməsi daha geniş vüsət aldı. Belə ki, təkcə 1896-ci ildən 1908-ci ildə kimi keçən 13 ildə bu regiona 400 min erməni köçürülmüşdü. Bu barədə N.Şavrov yazır: "1896-ci ildə general-adyutant Şeremetev Zaqqafqaziyada yaşayan ermənilər haqqında məlumatında onların sayının 900 min nəfər olduğunu göstərmışdır. 1908-ci ildə isə onların sayı 1 milyon 300 min nəfərə çatmışdır, yəni bu müddət ərzində ermənilər 400 min nəfərdən artıq çoxalmışlar. Hal-hazırda Zaqqafqaziyada yaşayan 1 milyon 300 min ermənidən 1 milyon nəfəri diyarın köklü sakinləri deyillər və onlar buraya bizim tərəfimizdən köçürmüslər" [9, s.64].

Nəticədə, Qarabağın dağlıq hissəsinə ermənilərin kütləvi şəkildə köçürülməsi bölgədə demoqrafik vəziyyətə ciddi təsir göstərmişdir. Belə ki, 1897-ci ildə əhalinin siyahıya alınması zamanı Qarabağda yaşayan 54 min 841 ailədən 29 min 350-nin azərbaycanlı, 18 min 616-nın isə erməni ailəsi olduğu bildirilir. 1917-ci ildə isə Qarabağda ermənilərin sayı gəlmələrin hesabına artaraq ümumi əhalinin 46%-ni, azərbaycanlılar isə 51 %-ni təşkil etmişdir [7, s.19].

1917-ci ilin "Kavkazski kalendar" məcmuəsinin yazdığına fırıldır, Qarabağda 199 min azərbaycanlı (58,3%) və 142 min erməni (41,7%) yaşayırırdı. Göründüyü kimi, çar Rusyasının himayəsi sayəsində süni surətdə ermənilərin mərhələ-mərhələ köçürülbən Qarabağda yerləşdirilməsinə baxmayaraq azərbaycanlılar həmin torpaqların əzəli sakinləri olmaqla bütün dövrlərdə çoxluq təşkil etmişlər.

"Kavkazski kalendar"ın salnamələrində verilən statistik məlumatlar sübut edir ki, indiki Ermənistən Respublikasının ərazisində də əvvəller azərbaycanlılar ermənilərdən xeyli çox olmuşdur. Məsələn, 1886-ci ildə Gəncə (Yelizavetpol) quberniyasının Zəngəzur qəzasındaki 326 kənddən 154-ü azərbaycanlı kəndi (45,7 %), 91-i kurd kəndi (27,8%) və yalnız 81-i erməni kəndi (24,8%) olmuşdur. 1889-cu ildə Zəngəzur qəzasının azərbaycanlı əhalisi ermənilərdən 1500 nəfər çox olmuşdur. 1897-ci ildə isə Zəngəzurun əhalisi 142 min nəfər olmuşdur ki, onlardan 71,2 mini (50,1%) azərbaycanlı, 63,6 min nəfəri isə (44,8%) erməni olmuşdur [8, s.23].

Ermənistən SSR-in Mərkəzi Statistika İdarəsinin 1962-ci ildə nəşr olunmuş statistik məcmuəsində göstərilir ki, 1831-ci ildə İrəvan şəhərinin 18 min 766 nəfər əhalisinin 15 min 992 nəfəri, 1866-ci ildə isə 27 min 246 nəfərdən 23 min 627 nəfəri azərbaycanlı olmuşdur (yəni əhalinin 85,2%-i). Z.Korkodyanın 1932-ci ildə İrəvanda nəşr olunmuş "Sovet Ermənistənin əhalisi 1831-1931" kitabında da qeyd edilir ki, İrəvan quberniyasının

İrəvan, Eçmiədzin, Yeni Bəyazid, Aleksandropol qəzalarında, Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur və Qazax-Dilican qəzalarında, Tiflis quberniyasının Lori-Pəmbək (Borçalı mahalı) qəzasında 2310 yaşayış məntəqəsindən 2000-i azərbaycanlılara məxsus olmuşdur [8, s.22]. İrəvanda yaşayan 10 min nəfər əhalinin 7 min nəfəri azərbaycanlı olmaqla yanaşı, eləcə də xanlığı idarə edən 40 nəfərin hamısı azərbaycanlılar olmuşlar. 1920-ci ilədək İrəvan quberniyasında, xüsusilə İrəvan qəzasında azərbaycanlı əhalinin sayı xeyli çox

olmuş, yəni qəzada olan 99 min nəfər əhalinin 62,6 min nəfəri (66%) azərbaycanlı, 36,4 min nəfəri (34%) isə erməni olmuşdur [8, s.23].

Azərbaycanın Qarabağ bölgəsinin dağlıq hissəsinə XIX əsrд köçürüлən ermənilərə 1923-cü il iyulun 7-də muxtar vilayət statusu verildi ki, bu da sovet Rusiyasının himayəsi və iştirakı ilə həyata keçirildi.

XX əsrin 80-ci illərinin ikinci yarısında ermənilər özlərinin yaxın və uzaq xaricdəki himayədarlarının köməkliyi ilə SSRİ-də yaranmış aşkarlıq və demokratiya şəraitindən istifadə edərək yenidən Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ bölgəsinə dair ərazi iddiaları irəli sürdülər. Məhz onların hərbi və siyasi dəstəyi ilə də Dağlıq Qarabağ və ətrafindakı 7 rayonu işğal etdilər. Lakin 27 il sonra Azərbaycan dövləti Qarabağı erməni işgalçılarından azad etdi. Dağlıq Qarabağa verilən muxtarlıyyət statusu ləğv edildi. Ermənilərə Qarabağın yalnız bir hissəsində Azərbaycan vətəndaşı statusu ilə yaşamaq icazəsi verildi.

Nəticə. Yekunda olaraq onu demək mümkündür ki, ermənilərin Cənubi Qafqazın yerli xalqı olmaları ermənilərin özlərinin yazdığı saxta tarix kitablarından başqa heç bir tarixi, arxeoloji mənbədə, bu regionun heç bir maddi və ya mənəvi mədəniyyətində öz əksini tapmamışdır.

Ədəbiyyat:

1. Abeqyan M. Erməni ədəbiyyatı tarixi, İrəvan, 1975, səh.11 (rus dilində).
2. Azərbaycan tarixi üzrə qaynaqlar /tərtibçilər: S.Əliyarov, F.Mahmudov və b./ - Bakı, 1989, 328 s.
3. Dyakonov İ. Erməni xalqının ilkin tarixi, İrəvan, 1968, s. 237, (rus dilində).
4. Xəlilov X. Qarabağın elat dünyası. Bakı, 1992, 119 s.
5. İşxanyan B. Qafqaz xalqları, Petroqrad, 1916, s.18 (rus dilində).
6. Qriboyedov A.S. Seçilmiş əsərləri, 2-ci cild, M.1977, s. 399-444.
7. Qriboyedov A.S. Ermənilərin İrandan bizim əyalətlərimizə köçürülməsi. Məktublar və qeydlər.
8. Məmmədov İ., Əsədov S. Ermənistən azərbaycanlıları və onların acı taleyi (qısa tarixi očerk). Bakı, 1992, 72 s.
9. Şavrov H. Zaqqafqaziyada Rusiya məsələsinə yeni təhlükə, Peterburq, 1911, s.61.

Гаджиев Вюгар

ПОЛИТИКА ЦАРСКОЙ РОССИИ НА ЮЖНОМ КАВКАЗЕ И ПЕРЕСЕЛЕНИЕ АРМЯН В КАРАБАХ В ИСТОРИОГРАФИИ ИСТОРИИ КАРАБАХСКОГО РЕГИОНА АЗЕРБАЙДЖАНА

Резюме

В статье рассматриваются оккупационные планы царской России на Южном Кавказе и переселение армян с этой целью на Южный Кавказ, особенно в Карабахский регион Азербайджана. При этом, наряду с азербайджанскими авторами, используя произведения русских и даже армянских авторов, было отмечено, что армяне не являются коренными народами этого региона.

Ключевые слова: Россия, Кавказ, армяне, переселение, Карабах.

Hacıyev Vüqar. Çar Rusyasının Cənubi Qafqaz siyasəti və ermənilərin Qarabağa köçürülməsi məsələləri Azərbaycanın Qarabağ regionu tarixinin tarixşünaslığında // Elmi əsərlər, 2020, 2(11), iyul-dekabr, s.63-68.

Hajiyev Vugar

**THE POLICY OF TSARIST RUSSIA IN THE SOUTH CAUCASUS AND
THE RESETTLEMENT OF ARMENIANS TO KARABAKH IN THE
HISTORIOGRAPHY OF THE HISTORY OF THE
KARABAKH REGION OF AZERBAIJAN**

Resume

The article describes the occupation plans of Tsarist Russia in the South Caucasus and the resettlement of Armenians for this purpose to the South Caucasus, especially to the Karabakh region of Azerbaijan. At the same time, along with Azerbaijani authors, using the works of Russian and even Armenian authors, it was noted that Armenians are not the indigenous peoples of this region.

Keywords: *Russia, Caucasus, armenians, resettlement, Kharabakh*

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 10.11.2020

Çapa qəbul olunma tarixi: 17.11.2020

*Tarix üzrə elmlər doktoru Fərid Ələkbərli
tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.*

**ELMİ TƏDQİQATLARIN İNFORMASIYA TƏMİNATI.
Kitabxanaşunashlıq. Kitabşunashlıq. Biblioqrafiyaşunashlıq.**

УДК 025.34(477)

Оксана Зиновьевна Клименко,
кандидат исторических наук, доцент
Институт библиотековедения
Национальная библиотека Украины имени В. И. Вернадского
Украина, г. Киев, просп. Голосеевский, 3,
e-mail: klimenko_oz@ukr.net

Елена Леонидовна Сокур,
кандидат наук по социальным коммуникациям
Институт библиотековедения
Национальная библиотека Украины имени В. И. Вернадского
Украина, г. Киев, просп. Голосеевский, 3,
e-mail: sokurol@ukr.net

**ПРОЕКТНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ НАЦИОНАЛЬНЫХ БИБЛИОТЕК
УКРАИНЫ В ЭПОХУ ЦИФРОВИЗАЦИИ**

Ключевые слова: *библиотечное взаимодействие, библиотечно-информационные ресурсы, межбиблиотечное сотрудничество, национальная библиотека, Национальная библиотека Украины имени В. И. Вернадского, проект.*

Современные принципы организации информации в электронной среде требуют новых подходов к управлению библиотечно-информационными ресурсами и сервисами на основе интеграции распределенных информационных массивов, эффективной координации и усовершенствованного межбиблиотечного сотрудничества. В связи с этим очень важным для библиотечного дела Украины является формирование широкого партнерства национальных библиотек с целью развития совместных проектов, направленных на формирование национального информационного пространства как составной части европейского и мирового.

Сегодня в Украине функционируют восемь национальных библиотек: Национальная библиотека Украины имени В. И. Вернадского (Национальная академия наук Украины), Национальная библиотека Украины имени Ярослава Мудрого (Министерство культуры Украины), Львовская национальная научная библиотека Украины имени В. Стефаника (Национальная академия наук Украины), Национальная научная медицинская библиотека Украины (Национальная академия медицинских наук Украины), Национальная историческая библиотека Украины (Министерство культуры Украины), Национальная библиотека Украины для детей (Министерство культуры Украины), Одесская национальная научная библиотека (Министерство культуры Украины), Национальная научная сельскохозяйственная библиотека Украины (Национальная академия аграрных наук Украины).

Национальная академия наук Украины (НАН Украины) неоднократно ставила вопрос о сотрудничестве отраслевых академий наук и координации работы их библиотечно-информационных систем. Так, в 1994 г. было принято Постановление «О сотрудничестве НАН Украины с отраслевыми академиями наук Украины» [6]. Результатом эффективного взаимодействия является внедрение и развитие национальной системы реферирования украинской научной литературы – совместного проекта Института проблем регистрации информации НАН Украины, Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского (НБУВ), Национальной научной медицинской библиотеки Украины (ННМБУ) и Государственной научно-педагогической библиотеки Украины имени В. А. Сухомлинского (Национальная академия педагогических наук Украины). Анализируя серйозные достижения, связанные с реализацией проектов украинского реферативного журнала «Джерело» (<http://www.nbuu.gov.ua/node/523>) и реферативной базы данных «Украиника научная» (<http://www.nbuu.gov.ua/node/512>), отметим, что только усиление партнерства и многовекторного сотрудничества, непрерывная работа по привлечению новых участников и расширение границ информационного взаимодействия привели к созданию ценного национального информационного продукта, который сегодня представляет Украину в системе международных научных коммуникаций [2, с. 77–78]. Перспективным направлением развития национальных электронных реферативных ресурсов, по мнению авторитетных украинских ученых, является создание проблемно-ориентированных баз данных актуальных вопросов науки и техники и переход на программную платформу, которая обеспечит возможности проведения научных, информационных и библиометрических исследований [3, с. 142–181].

Масштабным проектом НБУВ в направлении формирования информационного пространства является воплощение общенационального ресурса «Электронная библиотека «Украиника» («Україніка» – UKRAINICA) (<http://irbis-nbuu.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?C21COM=F&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB>).

Идея создания «электронной Украиники» – сводного библиографического и цифрового ресурса всего документального наследия Украины с организацией доступа к научно-справочным, библиографическим и текстовым ресурсам, презентации оригинальных документов в цифровом формате впервые была представлена в 2013 г. на Конгрессе украиноведов в Киеве [1]. Основными заданиями проекта являются: предоставление неограниченного доступа к документам национального значения; обеспечение пользователям доступа с единой точки входа для поиска разнородных по видам и тематической направленности ресурсам Украинники; сбор и архивация сетевых электронных ресурсов контента; обеспечение сохранности ценных библиотечных и архивных фондов Украинники в электронном формате; создание на базе ресурсов электронной библиотеки персональных, тематических и проблемно-ориентированных электронных коллекций; популяризация украинского языка и культуры, распространение украинской литературы среди зарубежных пользователей; предоставление возможности использования фондов электронной библиотеки в научных исследованиях, образовательных процессах, а также популяризации имиджа Украины в мире [5].

Национальная библиотека Украины имени В. И. Вернадского и Львовская национальная научная библиотека Украины имени В. Стефаника (ЛННБУ им. В. Стефаника) выступили инициаторами создания важной части «Украиники» – совместного ресурса ретроспективного Украинского библиотечного репертуара изданий, которые были напечатаны до государственной библиографической регистрации.

На платформе НБУВ с 1998 г. формируется полнотекстовое собрание электронных информационных ресурсов «Научная электронная библиотека» («Наукова електронна бібліотека») – архив книжных электронных ресурсов по приоритетным направлениям науки, образования, культуры, экономики, производства, управления. Ресурс содержит электронные документы, имеющие в своей основе печатные издания и те, которые таковых не имеют. Отдаленно можно посмотреть электронные аналоги изданий, которые не защищены авторским правом. Остальная полнотекстовая информация доступна только в локальном режиме (в читальных залах НБУВ).

С 2006 г. на платформе НБУВ в рамках проекта «Научная периодика Украины» («Наукова періодика України») (http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=F&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN) представлены сведения о новейших результатах теоретической и прикладной деятельности научных учреждений НАН Украины. Реализация проекта способствует укреплению информационной базы страны для поддержки инновационной деятельности и сопровождения процессов общественных реформ в государстве, введению национальных информационных ресурсов в международную систему научных электронных коммуникаций, формированию положительного имиджа украинской науки [4].

На современном этапе украинская национальная книга и периодика изучается в отделах национальной библиографии и зарубежной украинки НБУВ и ЛННБУ им. В. Стефаника, а также в Национальной библиотеке Украины имени Ярослава Мудрого (НБУ им. Ярослава Мудрого), региональный аспект исследуется областными научными библиотеками страны. Документальное наследие выдающихся представителей украинской диаспоры стало неотъемлемой частью фондов всех национальных и ведущих библиотек Украины – НБУВ, ЛННБУ им. В. Стефаника, Одесской национальной научной библиотеки (ОННБ), Харьковской государственной научной библиотеки имени В. Г. Короленко и других.

НБУ им. Ярослава Мудрого с 2011 г. реализует широкомасштабный проект «Электронная библиотека «Культура Украины» (<https://elib.nlu.org.ua/content.html?id=3>), который ориентирован на широкого пользователя с целью удовлетворения образовательных, научных и справочных потребностей. Ожидаемый результат от реализации проекта заключается в интеграции письменной культуры народов Украины в европейское и мировое информационное пространство, укреплении культурных связей и формировании позитивного имиджа страны в мире; обеспечении равных возможностей для всех категорий населения к достижениям национальной культуры и искусства; предоставлении пользователям качественно новых возможностей работы с интегрированным информационным ресурсом библиотек, музеев и других учреждений культуры с единой точки доступа; создании электронных копий печатных документов для сохранения культурного наследия, находящегося в фондах библиотек и других учреждений культуры для предотвращения физического износа документов; повышении эффективности использования документов, раскрытии фондов библиотек, музеев, архивов и других учреждений культуры по вопросам культуры и искусств; возможности работать

с одним и тем же документом многим пользователям одновременно. Сегодня количество документов в «Электронной библиотеке «Культура Украины» приближается к 12 тыс. с ежедневным посещением ресурса более 8,5 тыс. Среди 112 участников проекта – Национальная библиотека Республики Казахстан.

Актуальным и востребованным является научный проект «Украинская библиотечная энциклопедия» (<http://ube.nlu.org.ua/>), который разрабатывается в НБУ им. Ярослава Мудрого с 2012 г. Как и было задумано организаторами, этот ресурс имеет удобный интерфейс, информативный, является максимально актуализированным научно-справочным источником, адресованным не только библиотечным специалистам, но и широкой общественности. В его наполнении активное участие принимают сотрудники НБУВ.

С 2004 г. Национальная научная медицинская библиотека Украины является координатором проекта корпоративной каталогизации медицинских библиотек Украины. В рамках проекта действует «Система корпоративной каталогизации» и «Сводный электронный каталог медицинской периодики». Также успешным проектом ННМБУ является внедрение в 2014 г. «Системы автоматизированного информирования медицинских работников» (<https://library.gov.ua/proekty/>). В рамках Системы ННМБУ предлагает адресное информирование о различных видах регламентирующих и научно-практических документах, а также информацию о профессиональных мероприятиях для врачей, медицинских сестер, студентов-медиков и руководителей медицинских учреждений. Также библиотека предоставляет полнотекстовые публикации с профессиональных научных и научно-практических изданий за 25 темами. Благодаря проекту ННМБУ расширила круг предоставляемых информационных услуг и привлекла новых пользователей, в частности, ежемесячно услугой пользуются более 800 медиков.

Национальная историческая библиотека Украины (НИБУ) является Всеукраинским депозитарием исторической литературы, методическим центром в области историко-краеведческой библиотечной деятельности и научной библиографии по истории Украины. С 2012 г. библиотека реализует проект краеведческого электронного ресурса «История городов и сел Украины» («Історія місті сіл України») (https://nibu.kyiv.ua/projects/proekt_kraieznavchoho_elektronnoho_resursu_istoriia_mist_i_sil_ukrainy/). Этот информационно-аналитический продукт – библиографическая база данных документов по истории населенных пунктов Украины, которая предоставляет беспрепятственный круглосуточный доступ к документальным источникам НИБУ и способствует реализации исторических исследований, генеалогических, культурологических, памятковедческих исследований. Обязательным условием формирования ресурса является отображение конкретных географических наименований, названий учреждений и организаций, относящихся к истории населенных пунктов на территории Украины. Важнейший критерий отбора источников – это историческая, культурная и этнографическая ценность имеющейся в документе информации, то есть, сведения научно-исследовательского и прикладного характера, раскрывающие социально-экономическую, историко-культурную, политическую, религиозную жизнь городов и сел Украины в разные исторические периоды.

Национальная библиотека Украины для детей (НБУ для детей), с целью обеспечения рационального использования информационных ресурсов, в 2010 г. запустила проект «Корпорация библиотек Украины для детей по аналитической росписи периодических изданий» (<http://www.chl.kiev.ua/Default.aspx?id=5501>). С целью ускорения процессов библиографической обработки документов, исключения дубли-

рования при каталогизации одних и тех же журналов, и обмена библиографическими записями НБУ для детей в рамках проекта осуществляет координацию росписи подпанных библиотеками Украины для детей периодических изданий.

Проект «Цифровая библиотека» (<http://odnb.odessa.ua/rarities/>) с 2019 г. реализуется Одесской национальной научной библиотекой (ОННБ) при поддержке Украинского культурного фонда. В рамках проекта предусмотрена оцифровка и обеспечение открытого доступа к более 200 000 раритетных книжных памятников, которые составляют исключительную ценность с точки зрения истории, культуры и науки Украины и подлежат учету в Государственном реестре национального культурного достояния, что также способствует сохранению и популяризации культурного наследия страны, обеспечению образовательных, научно-исследовательских, культурных и других потребностей пользователей, а в конечном итоге – скорейшей интеграции достижений украинского народа в мировое культурное пространство.

По нашему мнению, одной из главных проблем всех национальных библиотек Украины является управление электронными ресурсами. Вследствие этого целесообразно сфокусировать внимание на проблемах сводных каталогов, электронных библиотек и оцифровке фондов. Сегодня важнейшей задачей для ведущих библиотек страны является создание единого органа для обеспечения постоянной координации и коммуникации по библиотечной проектной деятельности, составления единого плана действующих и запланированных проектов, определения стратегий и выработки практических рекомендаций дальнейшего развития библиотек в рамках проектной деятельности.

Представленный краткий обзор актуальных цифровых проектов, которые национальные библиотеки Украины создали на основе взаимовыгодного сотрудничества и свободного партнерства, свидетельствует об успешной библиотечной интеграции в единое мировое информационное пространство через цифровые ресурсы документального наследия в том числе и с целью развития мировой инфраструктуры электронной науки (e-science).

Список использованной литературы:

1. Дубровіна Л. А., Попик В. І., Лобузіна К. В. Про проект історія та розвиток поняття —УКРАЇНИКИ як національного ресурсу документальної пам'яті [Електронний ресурс]./Л.А.Дубровіна,–Режим доступу : <http://irbis-nbuv.gov.ua/cgibin/ua/elib.exe?C21COM=F&I21DBN=UKRAINICA&P21DBN=UKRLIB>. – Назва з екрана.
2. Інформатизація і модернізація соціокультурної сфери суспільства: взаємодія і розвиток : монографія / О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін. ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2013. – 184 с. – Режим доступу: <file:///C:/Users/user/Downloads/er-0003168.pdf>. – Назва з екрана.
3. Інформаційно-комунікаційна діяльність наукових бібліотек у умовах розвитку суспільства знань : монографія / Василенко О. М., Добко Т. В., Зайченко Н. Я. та ін. ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2017. – 410 с. – Режим доступу: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0002187>. – Назва з екрана.

4. Лобузина Е. В. Информационный портал «Наука Украины: доступ к знаниям» // Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития.–2017.–Вып.14.–С.35–46.–Режим доступа:
file:///C:/Users/user/Downloads/bnan_2017_14_6%20(1).pdf. – Название с экрана.
5. Попик В. Створення фундаментальної електронної бібліотеки «Україніка» як складник формування національного гуманітарного інформаційного простору // Бібліотечний вісник. – 2014. – № 6. – С. 3–7. – Режим доступу:
file:///C:/Users/user/Downloads/bv_2014_6_3.pdf. – Назва з екрана.
6. Про співробітництво НАН України з галузевими академіями наук України : Постанова Президії НАН України від 13.05.1994 р. № 132.

Klimentko Oksana, Sokur Yelena

UKRAYNANIN MİLLİ KİTABXANALARININ LAYİHƏ FƏALİYYƏTİ RƏQƏMSALLAŞMA ÇAĞINDA Xülasə

Məqalədə Ukraynanın milli kitabxanalarının qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq və sərbəst tərəfdaşlıq əsasında yaradılmış uğurlu rəqəmsal layihələrinin qısa icmalı verilir. Diqqət paylanmış məlumat massivlərinin integrasiyası, effektiv koordinasiya və kitabxanalararası əməkdaşlıqla əsaslanan kitabxana məlumat mənbələri və xidmətlərinin idarə edilməsinə yeni yanaşmalara yönəldilmişdir. Ukraynada kitabxanaların layihə fəaliyyəti üçün vahid bir əlaqələndirici qurumun yaradılmasının məqsədə uyğunluğu barədə nəticə çıxarıldı.

Açar sözlər: *kitabxanaların qarşılıqlı əlaqəsi, kitabxana məlumat qaynaqları, kitabxanalararası əməkdaşlıq, milli kitabxana, Ukraynanın Vernadski adına Milli Kitabxanası, layihə.*

Klymenko Oksana, Sokur Yelena

PROJECT ACTIVITIES NATIONAL LIBRARIES OF UKRAINE IN THE AGE OF DIGITALIZATION

Summary

The article provides a brief overview of successful digital projects of the national libraries of Ukraine, which are created on the basis of mutually beneficial cooperation and free partnership. The attention is focused on new approaches to the management of library information resources and services based on the integration of distributed information arrays, effective coordination and improved interlibrary cooperation. The conclusion is made about the expediency of creating a single coordinating body for library project activities in Ukraine.

Key words: *library interaction, library and information resources, interlibrary cooperation, National Library, V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine, project.*

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 17.11.2019

Çapa qəbul olunma tarixi: 27.11.2019

*Filologiya üzrə elmlər doktoru Aybəniz Əliyeva-Kəngərli
tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.*

UOT: 021 (075.8)

Ağamirzəyev Orxan,
tarix üzrə fəlsəfə doktoru,
AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
orkhan_767@mail.ru

AMEA-nın MƏHƏMMƏD FÜZULİ ADINA ƏLYAZMALAR İNSTİTUTUNDA KITABXANA-İNFORMASIYA MENECMENTİNİN ƏSAS XÜSUSİYYƏTLƏRİ (elmi-nəzəri təhlil)

Açar sözlər: *kitabxana işi, idarəetmə, sənəd resursları, müasir texnologiyalar.*

Giriş. *Qeyd etməliyik ki, tarix boyu kitabxanalar cəmiyyətin informasiya resurslarını toplayan, sistemləşdirib mühafizə edən, məsafəyə və zamana ötürən ən mötəbər informasiya xidməti müəssisələri olmuşdu. Kitabxanalar nəinki bu missiyani layiqincə yerinə yetirə bilmışdır, eləcə də insan cəmiyyətinin mədəni inkişafında əhəmiyyətli rol oynamışdır. Kitabxanalar eyni zamanda mürəkkəb prosesləri həyata keçirdiklərinə görə həm də müstəqil idarəetmə obyekləri kimi də öyrənilir.* [1.s.132.]

İnformasiya bəşəriyyətin bütün tarixi inkişaf mərhələlərində, XXI əsrədə isə xüsusilə, elmi-texniki və sosial tərəqqinin mühüm vasitələrindən biri olmuş, hazırda isə cəmiyyətin informasiyalasdırılması ilə əlaqədar olaraq aparıcı qüvvəyə çevrilmişdir. Müasir texnologiyaların vasitəsi ilə qlobal informasiya mühiti formalasdırılmışdır. Bu baxımdan müasir menecmentin informasiya təminatı aktual problem kimi qarşıya çıxır. Eləcə də, informasiya menecmenti problemləri gündəmə gəlir.

Əsas mətn. Müasir dövrdə bir sıra qurumlar informasiyanın emalı proseslərinə cəlb olunmuşdur. Cəmiyyətdə informasiya proseslərinin avtomatlaşdırılması xeyli dərəcədə genişlənmiş, yeni tipli informasiya sistemləri yaradılmışdır və funksiyalarından asılı olaraq onlar informasiya axtarışı, informasiyanın idarəetmə sistemi, hesablama, məlumatın işlənməsi, kitabxana-informasiya sistemləri və s. kimi adlandırılmışdır. Bu prosesin tamamilə formallaşma dövrü bitmiş kimi də görünmür. Prosesin sürətlə mürəkkəbləşməsi davam edir, transformasiya olur, yeni formalar alır və yeni hibrid sistemlər yaradılır ki, onları bir mənalı adlandırmaq mümkün deyil. Hal-hazırda dövlət strukturlarına, iri kommersiya təşkilatlarına informasiya xidmətini təşkil edən çox sayda personal qrup cəlb edilmişdir. Artıq informasiya kütlələrinin fasıləsiz artımı nəticəsində informasiya xidmətində differensiyallaşma baş verməkdədir. Mediya informasiya massivləri, sosial informasiya kütləsi, İnformasiya xidmətinin texniki və program təminatı, elmi informasiya mənbələri, hüquqi informasiya xidməti və digər informasiya xidməti altqrupları yaranmaqdadır. Bütün proseslər daima yeniləşən texnologiyalara əsaslanır.

Kitabxana müasir dövrdə baş verən qlobal proseslərdə öz yerini tapmalı, müasir menecmentin tətbiqi vasitəsi ilə milli-mədəni və elmi irlərin qorunması, mühafizəsi, emali və xidmətə verilməsi sahəsində fəaliyyətini beynəlxalq təcrübə və müasir tələblərə cavab verə biləcək səviyyədə təşkil etməlidir.

Ənənəvi menecment metodları ilə kitabxana-informasiya fəaliyyətinin idarə olunmasının qarşıya çıxaracaq problemlər haqqında elmi mühitdə çox sayda məqalələr çap olunub. Bu barədə azərbaycan mütəxəssislərinin də bir sıra tədqiqarları mövcud dur. [1.s.4]

Etiraf edilməlidir ki, kitabxanalar çox funksiyalı informasiya mərkəzləri olmaqla idarəetmədə onun spesifikliyi nəzərə alınmalıdır.

Akademik müəssisələrin fəaliyyətində elmmetrik və bibliometrik fəaliyyətin üstünlük təşkil etməsi hələ onların sosial funksiyalarının aradan götürülməsi demək deyil. Hər şeydən öncə kitabxanaların sosial funksiyası tələb edir ki, idarəetməyə bir istehsal və ya kimmersiya strukturu kimi deyil, xüsusi müəyyənləşdirilmiş bir metodla idarə edilsin. Bu baxımdan tarixi təcrübə, müasir dövrün informasiyalasmış xarakteri, sosial sifarişin istiqamətləri və müasir informasiyanın qiymətləndirilməsi metodları öyrənilərək kitabxana-informasiya fəaliyyətinin menecmentində tətbiq olunsun. Kitabxana-informasiya menecmenti sosial institut olaraq kitabxanaların həyata keçirdiyi tarixi funksiyaları öyrənməli və idarəetmənin qabaqcıl metodlarını tətbiq etməlidir.

Kitabxana-informasiya müəssisələrinin menecmenti, idarəetmənin təşkili texnologiyası, akademik müəssisələrin kitabxanaları o cümlədən problemin kompleks tətbiqini tələb edir. Təccübə qeyd olunmalıdır ki, bir çox elmi müəssisələrin əməkdaşları öz institutlarının elmi nəşrlərini mötbər hesab etməyərək, xarici nəşrlərdə yüksək reytingli jurnallar axtarır və onlarla əməkdaşlıq edir. Belə olan halda institutun elmi dərgiləri uzun müddət nüfuzlu və yüksək reytingli jurnal ola bilməyəcək. Eləcədə institut alim və tədqiqatçılarının xarici nəşrlərdə çap olunan məqalələri 3 mərhələdə qeydiyyata alınmalı və açıq əlcətarlığı təmin edilməlidir.

- 1-ci mərhələdə institut səviyyəsində,
- 2-ci mərhələdə respublika səviyyəsində,
- 3-cü mərhələdə beynəlxalq səviyyədə.

Qeyd olunan istiqamətlərdə prioritetlərin müəyyənləşdirilməsi, metodikanın öyrənilməsi və tətbiqi bir sıra amillərdən asılıdır ki, onların ən mühüm olanlarını aşağıdakı kimi müəyyənləşdirmək olar:

- 1.Müasir texnologiyaların öyrənilməsi hesabına yeni informasiya məhsullarının əldə edilməsi.
- 2.İstehlak bazarının öyrənilməsi və yeni informasiya məhsullarının istehlakı bazarının yaradılmasını təmin etmək.

3.Yeni texnologiyalarla və yeni bazar münasibətləri şəraitində çalışan mütəxəssis heyətinin (personalın) komplektləşdirilməsi və uzunmüddətli peşəkarlığın təmin edilməsi.

Qeyd olunan üç istiqamətdə keyfiyyətli uğurların əldə edilməsi hesabına kitabxana - informasiya fəaliyyətində mütəmadi innovativ tətbiqi nəticələr əldə etmək olar. Kitabxanaların idarə edilməsi metodları, ilk növbədə onların strateji inkişaf vəzifələrinin, dövlətin kitabxana siyasəti və qanunlarının tələblərinin həyata keçirilməsi metodlarıdır. Məlumdur ki, bütün sahələrdə olduğu kimi, kitabxana işində də vəzifə və qanunların tələbləri avtomatik olaraq həyata keçirilmir. Bu iş cəmiyyətdə kitabxana-informasiya proseslərinin dinamik vəziyyət alması, optimal fəaliyyətə çevriləsinə yönəlmüş təsir və təşkiledici vasitələr sisteminin tətbiqini tələb edir. Kitabxana menecmentində idarəetmə metodlarının üç təsir növü mövcuddur ki, bunlar təşkilati - sərəncam, iqtisadi və sosial-psixoloji metodlardır. Deməli, kitabxana işinin idarəedilməsi metodları dedikdə onların fəaliyyətində optimal nəticələr əldə etmək üçün təşkilati-sərəncam, iqtisadi və sosial-psixoloji vasitələrin köməyi ilə həyata keçirilən proseslər sistemi başa düşülür. [3.s.65.] Bu istiqamətlərin öyrənilməsi kitabxana-informasiya fəaliyyətinin menecmentində son dərəcə əhəmiyyətlidir.

Elmi Kitabxanaların təcrübəsi əsasında hesab etmək olar ki, informasiya menecmentinin əsas vəzifəsi müəssisə və ya təşkilatın informasiya infrastrukturunun bütün komponentlərinin səmərəli fəaliyyət göstərməsini təmin etməkdən ibarətdir. Bu məqalədə problemin elmi-nəzəri aspektlərini təhlil edir, onun tətbiqi modelini işlənmiş və informasiya menecmentinin əsas vəzifələri müəyyənləşdirməyə çalışaq [4.] Əsas vəzifələr aşağıdakı kimi müəyyənləşdirmək olar:

- 1.Ənənəvi və elektron sənəd dövriyyəsinin təmin edilməsinin təşkili;
- 2.Müxtəlif informasiya sistemi və informasiya resurslarının idarə edilməsi;
- 3.Menecmentin, eləcə də müxtəlif istiqamətdə qəbul edilmiş qərarların informasiya təminatının həyata keçirilməsi;
4. Kitabxana-informasiya fəaliyyətinin informasiyalasdırılmasının təşkili;
5. Kitabxananın telekommunikasiya infrastrukturunun yaradılması və funksional fəaliyyətin təmin olunması;
6. Informasiya fəaliyyəti ilə məşğul olan şöbə, bölmə və şəxsi heyətin rasional menecmentinin həyata keçirilməsi;
 - a) Kitabxana-informasiya fəaliyyətinin müxtəlif sahələrinə rəhbərlik edən mütəxəssislər üçün vaxtaşırı treninqlərin keçirilməsi.
 - b) Mütəxəssislərin sahəvi innovasiyalarla (o cümlədən qabaqcıl təcrübə) məlumatlaşdırılması sisteminin yaradılması.
 - c) Yeni kadrların seçilməsi və yerləşdirilməsi sahəsində davamlı audit modelinin tətbiqi.
7. Kitabxananın strateji və taktiki informasiya fəaliyyətinin monitorinqi və planlaşdırılması;

Müasir şəraitdə çox sayıda sosial kommunikasiya vasitələri cəmiyyətdə olduqca böyük rol oynamaqdır, cəmiyyətin informasiyalasdırılması prosesində çox əhəmiyyətli işlər görəməkdəirlər. İformasiya bəşəriyyətin bütün tarixi inkişaf mərhələlərində olduğu kimi, XXI əsrədə isə xüsusilə elmi-texniki və sosial tərəqqinin mühüm vasitələrindən biri olmuş, həzirdə isə cəmiyyətin informasiyalasdırılması ilə əlaqədar olaraq aparıcı qüvvəyə çevrilmişdir. Müasir texnologiyaların vasitəsi ilə qlobal informasiya mühiti formalaşdırılmışdır. [2.s.22]

İformasiya meneceri Milli informasiya məkanının formallaşmasında iştirak edir və bu istiqamətdə (Elmi Kitabxanaların fəaliyyətində xüsusi olaraq) həll edilməsi vacib olan hüquqi problemlər aşağıdakı kimi müəyyənləşdirilir.

- Elektron (müasir tip intellektual mülkiyyət) informasiyalara müəlliflik hüququ problemlərinin həlli.
- Kopirayt proseslərinin (mülkiyyət hüququ problemləri) hüquqi normativlərinin işlənməsi.
- İformasiyadan sərbəst istifadənin (informasiya almaq hüququ) hüquqi normalarının işlənib hazırlanması və tətbiqi.
- İformasiya mübadiləsində (qloballaşmada) normativ sənədlərin və standartların işlənməsi.
- İformasiya ehtiyatlarının formallaşdırılmasında (milli resurslar) və istifadəsində kitabxanaların hüquqi statusu .

İformasiya proseslərinin sürətlənməsi, informasiyanın gündəlik həyata və iqtisadiyyata artan təsiri informasiyanın kapitallaşmasını təmin etdikcə kitabxana-informasiya fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi problemi daha da aktuallaşır. Bu istiqamətdə müasir tədqiqatçıların maraqlı yazıları elmi dövriyyədə yer alır.[5.]

XXI əsr insanlara informasiya xidmətinin çox böyük çeşidini həyata keçirməkdədir. Görəmə və eşidmə qüsurlu insanlara mütaliə imkanları, kiçik yaşı uşaqlara erkən mütaliə vərdişlərinin formalasdırılması, interaktiv informasiya materialları, multimediya materialları-səsləri, görüntülü, hərəkətli informasiya daşıyıcıları dövriyəyə daxil olmuşdur. Məsafədən informasiya xidmətləri informasiyanı sürətli etmiş və bununla da həyatımız çox sürətli olmaqdə davam edir.

Müasir dövrədə informasiya kütləsinin çoxalması və getdikcə daha da böyük sürətlə artma tendensiyaları informasiyanın idarə olunması məsələlərini göndəmə gətirir və aktual edir. Geniş mənada kommunikasiya sistemləri, şəbəkə texnologiyaları, ilk növbədə internet texnologiyaları sahəsində aparılan tədqiqatlar informasiya menecmentinin həm nəzəri, həm də təcrübəsi fəaliyyəti baxımdan çox əhəmiyyətlidir. Qlobal informasiya məkanında aşağıdakı mənzərəni müşahidə edirik:

- Cəmiyyət tərəfindən yaradılan informasiya resurslarından istifadə zamanı imkanların bərabər təmin edilməsi baş verir, o cümlədən coğrafi diskriminasiyaların aradan qaldırılmasıdır. Bu müxtəliflik şəraitində mərkəzi şəhərlər, iri şəhərlərin və ölkənin bütün digər yaşayış məntəqələrinin sakinlərinin aktual informasiyaya çıxış imkanları əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir.

- Kitabxanaların və informasiya mərkəzlərinin bütün informasiya sərvətlərinə rahat, etibarlı və universal müraciət vasitələrinin istifadəçilərə təqdim edilməsi həyata keçir. Bu kitabxanalar və informasiya mərkəzlərinin bazası əsasında informasiya xidmətinin mahiyyətçə yaxşılaşdırmaq, informasiya axtarışı və istifadəsi zamanı əmək və vaxt sərfini azaltmaq, yeni xidmət formaları tətbiq etmək və konkret kitabxanaya və ya kitabxanalar şəbəkəsinə yeni istifadəçi kateqoriyası cəlb etməkdir. Bu cür sistemlərin mövcudluğu kitabxana istifadəçilərinin sayını real dərəcədə artırmağa imkan verir.

- İformasiyanın coğrafi paylanmasında balansın pozulması aradan qaldırılır. Bununla elm mərkəzləri, informasiya mərkəzləri, elmi və ictimai resurs mərkəzləri yeni simada çıxış edirlər.

Ona görədə informasiyanın elə səmərəli təminat sistemi yaradılmalıdır ki, fəal tələbatçı kateqoriyası informasiya resurslarının operativ və dolğun axtarış imkanları ilə təmin etmiş olsun.

Yaxın zamanda akademik Kitabxanaların menecmenti qarşısında duran vəzifə olaraq aşağıdakı istiqamətlərdə əməli işlərin həyata keçirilməsidir:

- Azərbaycan alimlərinin hiber məkana təqdimi.
- Azərbaycam elminin nailiyyətlərinin kiber məkana təqdimi.
- Azərbaycan reallıqlarının hiber məkanda təqdimi.
- Azərbaycan istehlakçıları üçün akademik informasiya məkanının yaradılması.
- Azərbaycan elminin prioritetlərinin hiber məkana təqdimi .

Bələliklə, akademik Kitabxanaların informasiya menecmentinin qarşısında duran bir sıra mühüm problemlər və müasir menecmentin informasiya təminatının şərti strukturunu müəyyənləşdirməyə çalışdıq. İformasiya tələbatçısının xüsusiyyətləri dinamik olaraq dəyişməkdədir. Eləcə də, informasiya təminatının da strukturu sürətlə dəyişir. Tələb təklifi, təklif tələbi sürətləndirir. [3.s.68.] Bu da müasir dövrümüzün xarakteridir.

Kitabxana-informasiya fəaliyyətinin spesifikliyi, onun mədəni, sosial, siyasi, psixoloji və pedoqoji xassələri bu fəaliyyətin qiymətləndirilməsində vahid bir formulun işlənilə hazırlanmasını daim mürəkkəbləşdirən bir amil olmuşdur. Bu məsələ bütün dövrlərdə

mütəxəssislərin diqqətini cəlb etmiş, bu qiymətləndirmə zamanı bir necə istiqamət əsas olaraq götürülmüşdür: siyasi (dövlət və güc atributunu ifadə edən) qiymətləndirmə və dəyər (maddi ekvivalentini) ifadə edən qiymətləndirmə. Deməli ənənəvi olaraq informasiya menecmenti iki faktordan asılıdır:

- 1.Siyasi amillər.
- 2.İqtisadi amillər.

Beləliklə, informasiya menecmentinin qarşıda duran mühüm problemlərindən biri də müasir və obyektiv qiymətləndirmə mexanizmlərinin işləniləb hazırlanmasıdır. Akademik Kitabxanalar üçün belə bir qiymətləndirmə strategiyasının tətbiq olunması vacibdir. [4.]

Kitabxana-informasiya fəaliyyətinə yeni texnologiyaların tətbiqi keyfiyyətcə yeni informasiya tutumlu istiqamətlərin meydana gəlməsinə səbəb oldu. Kitabxana təcrübəsində bu istiqamətlərdən biri də elektron-elm hesab edilir. Bibliometriya, informetriya, vebmetriya kimi e-elmdə (elmmetriya) ilk mənbəyini kitabxana-informasiya fəaliyyətindən alır, zənginləşir və informasiya cəmiyyətində öz yerini tutur. Bu istiqamətdə Avropa və Amerika kitabxanalarının təcrübəsi diqqətəlayiqdir. Eləcə də, Türkiyə kitabxanaçılarının bu mövzuda tədqiqatları son dövrlərdə sahəvi mətbuatda tez-tez çap olunur. Bu qabaqcıl təcrübənin öyrənilməsi və Azərbaycan Kitabxanalarının konkret fəaliyyətinə tətbiq olunması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Müasir kitabxana-informasiya xidmətinə yeni imkanlar yaranan e-elmin(elektron elm) tətbiqi məsələləri də kitabxana mütəxəssislərindən yüksək peşəkarlıq tələb edir. Hal-hazırda kitabxana-informasiya fəaliyyəti göstərən mütəxəssis çox funksional bir fəaliyyətin mərkəzində durur. Yüksək peşəkarlıq anlayışı mütəxəssisdən bir neçə dildən istifadə edə bilmək, kompyuter bacarıqlarına malik olmaq, kommunikasiya vasitələrindən istifadə edə bilməklə yanaşı məlumat axtarış sistemlərindən, elmi istiqamətlərdən xəbərdar olmaq və analitik qabiliyyətlərə malik olmaq tələb edir. Bütün bunlar informasiya mühəndisliyi [5.] kontekstində daha geniş məzmun daşıyır və informasiya cəmiyyəti şəraitində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Menecmentin təklif olunan konsepsiyası nəinki innovasiyaların kitabxana-informasiya fəaliyyətinə tətbiqini asanlaşdırır, eləcədə, innovativ ideyaların yaradıcısı kimi də çıxış edir. Burada informasiya istehlakı bazarının, oxucu marağının, yeni informasiya məhsulunun modelləşdirilməsi, qlobal informasiya məkanında məzmunlu iştirakın təmin olunması, müxtəlif resurslara müxtəlif vasitələrlə əlçatarlığın təmin olunması, informasiya əmtəəsinin qiymətləndirilməsi, əmtəənin tələbi törətməsi və bir çox digər məsələlər öz əksini tapa bilər.

Bu baxımdan müasir menecmentin informasiya təminatı aktual problem kimi qarşıya çıxır və öz spesifikliyi ilə fərqlənir. Eləcə də Mərkəzi Elmi Kitabxanada informasiya menecmenti sahəsində gündəmə gələn problemlər bilavasitə kitabxana-informasiya fəaliyyətinin qarşısına qoyulan müasir tələblər çərçivəsində öyrənilməlidir.

Yeni informasiya texnologiyalarına keçid bir sıra vacib və mürəkkəb problemlərin həllini qarşıya qoyur. İnfomasiya menecmeti prizmasında bu problemləri 5 qrupa ayırmak olar:

- Maliyyə problemləri
- Normativ-hüquqi təminat problemləri

- Proqram və texniki təminat problemləri
- Dil təminatı problemləri
- İxtisaslı kadr problemləri [4.]

Bu problemlər içərisində dil təminatı problemi Azərbaycan üçün (xüsusilədə Elmi Kitabxanaların fəaliyyətində) daha kəskin nəzərə çarpmışdır. Menecmentin informasiya təminatında dil problemlərinin müxtəlif “konventor” proqramları vasitəsi ilə həll etmək olursa da, informasiya menecerlərinin geniş dil bacarıqları mühüm göstərici kimi çıxış edir.

Kitabxana və informasiya mərkəzləri kommunikasiya və texniki vasitələri ilə birlikdə ölkənin informasiya infrastrukturunu təşkil edir. O cümlədən cəmiyyətin informasiyalاشması səviyyəsi həmin cəmiyyətin inkişaf səviyyəsindən asılıdır. Ölkənin iqtisadi və sosial inkişafı ənənəvi kitabxana proseslərinin sürətlə avtomatlaşdırılmasını tələb edir. Kitabxana proseslərinin avtomatlaşdırılması isə, öz növbəsində müasir kitabxana-informasiya texnologiyalarının tətbiqi ilə sıx əlaqədar. Ölkənin informasiya infrastrukturunu sistemində Elmi Kitabxanalar xüsusi çəkiyə malik olmalıdır.

XX əsrin sonlarında CD-ROM texnologiyaları informasiya istehlakçılarının həyatını bir çox istiqamətlərdə dəyişdirdi. İstifadəçilər böyük informasiya və xidmət sərbəstliyi qazandılar. Az bir müddətdə böyük informasiya kütləsini toplamaq, emal etmək, ötürmək və mühafizə etmək imkanları yarandı. Belə ki, CD-ROM-larda kataloqlar, bibliografiq göstəricilər, təsnifat sistemləri, rubrikatorlar və s. buraxılmağa başlandı. İnfomasiya daşıyıcısı kimi yeni stereotiplər yarandı. Böyük informasiya massivlərinin əldə olunması və operativ emalı sahəsində XX əsrin böyük nailiyyəti olan şəbəkə mühitinin formalaşması da mühüm rol oynayır. Şəbəkə mühitinin formalaşması kitabxanaların və digər informasiya qurumlarının informasiya əlaqələrinin və mübadiləsinə qlobal informasiya məkanında yeni səviyyəyə qaldırdı və bu işdə xüsusişlə lokal və qlobal (İnternet) şəbəkə başlıca yer tutdu.

Bu gün dünyada çoxlu sayıda Avtomatlaşdırılmış Kitabxana-İnfomasiya Sistemləri (AKİS) mövcuddur. VTLS, İRBİS, Millenium, Follet, Aleph, Ruslan və s. Lakin bu AKİS-lərin hamısı qiymətinə, təyinatına, istifadə edilmə məkanına, işçi yerlərinin sayına, Internet şəbəkəsinə çıxma imkanına, təmmətnli informasiyaları eks etdirməsinə, davamlılığına, yeniləşmə tezliyinə, mükəmməlliyinə, müxtəlif dildə olan informasiyaların daxil edilməsinə, yeni müxtəlif əlifbalarda yazmaq imkanına, müxtəlif məlumat bazalarının yaradılması və çoxaldılması sayına və s. xüsusiyyətlərinə görə bir-birlərindən fərqlənirlər. Odurki infomasiya menecmenti yaxın zamanlarda öz məzmununu daha da zənginləşdirəcək və cəmiyyətin daha artıq tələbatı ilə qarşılaşacaq.

Ölkə daxilində bibliometrik fəaliyyətin problemlərini öyrənmək, bibliometrik təhlil fəaliyyətini həyata keçirmək, “İmpakt faktor” göstəricilərini müəyyənləşdirmək Elmi Kitabxanaların birbaşa funksiyası olaraq qarşıya çıxır. Bibliometriyaya verilmiş və ümumən qəbul edilmiş tərifin şərhi olaraq qeyd edək ki, “Bibliometriya riyazi və statistik üsulların tətbiqi ilə kitabların, dövrü mətbuatın və digər infomasiya yüklü materialların öyrənilməsi metodudur”. Termin ilk dəfə ingilis alimi A.Pricard tərəfindən 1967-ci ildə müəyyənləşdirilmiş və elmi dövriyyə daxil edilmişdir. Müasir İnfomasiya Kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqindən sonra bu fəaliyyət sahəsində xeyli uğurlar və yeniliklər tətbiq olunmuş, elmi araşdırımaların inkişafında əhəmiyyətli rol oynamışdır.

Qlobal infomasiya məkanına geniş kütlənin əlcətarlığı ilə paralel infomasiya kütlələrinin "çirkənməsi" prosesi sürətlə baş verməkdədir. XX əsrin 60-70-ci illərində xüsusi infomasiya xidməti zamanı mütəxəssisin məhsuldar zamanını infomasiya axtarışına

sərf etməməsi məqsədi ilə müxtəlif metodlar tətbiq edilməyə başlandı. Müasir informasiya xidməti müəssisələrinin yaranmasından çox-çox qabaq dünya kitabxanaları ənənəvi kitabxana xidməti ilə yanaşı faktografik və informasiya xidmətini həyata keçirmiş, ilk bibliometrik təhlillər, referativləşdirilmiş məlumat bazaları yaratmış, məlumatın seçilib paylanması həyata keçirmişdi. Məqsəd informasiya təminatını sürətli, keyfiyyətli və rasional həyata keçirmək idi. Xüsusilə, mütəxəssislərə keyfiyyətli informasiya xidmətini həyata keçirmək cəmiyyətin ümumi inkişafını dəstəkləmək kimi qiymətləndirilir, elmi texniki inkişafi sürətləndirmək adlandırılırdı.

Nəticə. AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda kitabxana-informasiya fəaliyyətinin menecmenti bir neçə istiqamətin idarəolunma problemlərini öyrənməlidir.

1. İnstitutun personalına informasiya xidmətinin təşkili informasiya təminatının relevantlığı məsələlərinin mütəmadi öyrənilməsi və təhlili.

2. İnstitutun elmmetrik məlumatlarının toplanması, sistemləşdirilməsi və təhlili.

3. İnstitutun kitabxana-informasiya strukturunun bibliometrik məlumatlarının təhlili və mütəmadi təkmilləşdirilməsi.

Kitabxana-informasiya fəaliyyətində informasiyanın qiymətləndirilməsi problemi bir dünya problemidir. Bu istiqamətdə müxtəlif layihələrin olmasına baxmayaraq hesab edirik ki, akademik müəssisələrin informasiya təminatı tam pulsuz, təmənnası və mütəxəssisin zamanına maksimum qənaət etməklə həyata keçirilməlidir.

- Kitabxananın informasiya fəaliyyətinin idarə olunması və menecmentinin təşəkkülü, inkişafının meyil və ənənələrinin ilk dəfə elmi araşdırması;
 - Informasiyanın idarə olunması və menecmentinin mahiyyəti və məzmununun metodiki - hüquqi əsaslarının elmi şərhinin verilməsi;
 - Kitabxanada informasiya menecmentinin kadr təminatı məsələlərinin tədqiqi;
 - Kitabxananın idarə olunmasında informasiya texnologiyalarının tədbiqi prosesinin vəziyyəti və təkmilləşdirilməsi yollarının araşdırılması;
 - Kitabxananın informasiyalasdırılmasında menecmentin yerinin müəyyən edilməsi;
 - Kitabxananın İKT sahəsindəki strategiyasının informasiya menecmentinin vasitəsi kimi əsaslandırılması;

Akademik kitabxanaların informasiya menecmenti sahəsində fəaliyyətini nəzərdən keçirdikdə aşağıdakı qənaətə və nəticəyə gəlmək olar:

- Kitabxanaşunaslıq şöbəsinin elmi-tədqiqat və elmi-metodiki xidmət sahəsindəki fəaliyyəti yeni mərhələyə-konkret problemlər üzrə elmi araştırma və metodiki təminat mərhələsinə keçmiş və onun yeni məsafədən məsləhətvermə, kadrların professional hazırlığının yeni tələblərə uyğun yüksəldilməsi və s. perspektiv formaları meydana gəlmişdir.

- Mərkəzi Elmi Kitabxanananın struktur bölmələrinin və ETM kitabxanalarının metodiki təminatı sahəsində kitabxana proseslərinin avtomatlaşdırılmasına və yeni rabitə imkanlarının əldə olunmasına şərait yaranmışdır.

- Büdcə maliyyələşdirilməsi ilə bağlı məsələlərin həlli üçün şöbə marketinq elementlərinin işlənilməsini davam etdirmişdir.

Bu gün informasiya cəmiyyətinin qurulduğu şəraitdə informasiya menecmentində iqtisadi və rasional amilləri ön plana keçir. Bütün növ informasiya xidməti prosesləri iqtisadi kateqoriyalarla qiymətləndirilir və menecerlərin iqtisadi bacarıq və vərdişləri əsas götürülür.

Aparılan tədqiqatın nəticəsi olaraq müəyyən olunmuşdur ki, elmi kitabxanalarda informasiya menecmenti sahəsində mütəxəssislərin hazırlanması zamanı iki əhəmiyyətli istiqamət qarşıya çıxır:

1. Müəssisənin funksional idarə olunması.
2. Yeni informasiya xidməti müəssisəsinin (və ya xidmətlərin) yaradılması və fəaliyyətinin təmin edilməsi.

Dünya informasiya bazarının konyukturunun öyrənilməsi göstərir ki, nə global, nə də lokal informasiya şəbəkələrinin yaradılmasında güclü maraqlı tərəflərin iştirakı olmadan uğur qazanmaq mümkün deyil. Göründüyü kimi, müasir tələbləri ödəyə biləcək informasiya xidməti müəssisəsini geniş mənada həyata keçirmək son dərəcə çətin və mürəkkəbdir. Bəlkə də elə bu səbəbdəndir ki, dünyada sözün əsl mənasında geniş profilli informasiya xidməti göstərə biləcək müəssisə sayca göstərə biləcək rəqəmi yetərincə çox azdır.

Ədəbiyyat :

1. Xələfov A. Kitabxanaşunaslığa giriş: dərslik. III hissə. Kitabxana işi haqqında təlim. Bakı, 2003, 284 s.
2. İsmayılov X. Kitabxana işinin təşkili və idarə edilməsi. Bakı, 2009, 97 s.
3. Н.С.Редькина. Формирование концепции технологического менеджмента в научной библиотеке. Новосибирск, 2012, 22с.
4. Kazimi P., Abdullayeva A., Ismayilov N. Scientometric analysis of document flow in library science of azerbaijan (2014-2018) Norwegian journal of development of the international science, 2020, №45-2, s.66-70. <https://elibrary.ru/item.asp?id=43844956>
5. Halyna B, Valentina M, Kateryna P, Kazimi P. Project and innovation activity of libraries. International Workshop IT Project Management 2020. Educational and recreational camp of Lviv Polytechnic National University "Polytechnic-2", Slavsko, Lviv region, Ukraine. 18-20 fevral. <http://ceur-ws.org/Vol-2565/paper6.pdf>

Агамирзоев Орхан

ОСНОВНЫЕ ОСОБЕННОСТИ БИБЛИОТЕЧНО-ИНФОРМАЦИОННОГО УПРАВЛЕНИЯ В ИНСТИТУТЕ РУКОПИСЕЙ ИМЕНИ МУХАММЕДА ФИЗУЛИ НАН АЗЕРБАЙДЖАНА (научно-теоретический анализ)

Резюме

В наше время обработкой информации занимается ряд учреждений. Значительно расширилась автоматизация информационных процессов в обществе, созданы новые типы информационных систем, которые в зависимости от их функций могут использоваться для поиска информации, системы управления информацией, вычислений, обработки данных, библиотечных и информационных систем и т.д. Период полного формирования этого процесса, похоже, не закончился. Процесс продолжает стремительно усложняться, трансформироваться, принимать новые формы и создавать новые гибридные системы, которые нельзя назвать однозначными. В настоящее время задействовано большое количество групп сотрудников, занимающихся информационным обслуживанием государственных органов и крупных коммерческих организаций. Дифференциация информационных услуг уже

происходит в результате постоянного роста средств массовой информации. Создаются информационные массивы СМИ, социальная информационная масса, техническое и программное обеспечение информационной службы, источники научной информации, юридическая информационная служба и другие подгруппы информационных служб. Все процессы основаны на постоянно обновляемых технологиях.

В такой ситуации проблема применения менеджмента в академических библиотеках приобретает особую важность как с научно-теоретической, так и с практической точки зрения.

Ключевые слова: *библиотечное дело, менеджмент, документарные ресурсы, современные технологии.*

Aqamirzoyev Orkhan

**MAIN FEATURES OF LIBRARY-INFORMATION MANAGEMENT IN THE
INSTITUTE OF MANUSCRIPTS NAMED AFTER MUHAMMAD FUZULI OF
NSAA (scientific and theoretical analysis)**

Summary

In our time, a number of institutions are engaged in information processing. The automation of information processes in society has significantly expanded, new types of information systems have been created, which, depending on their functions, can be used to search for information, information management systems, calculations, data processing, library and information systems, etc. The period of complete formation of this process, doesn't seem to end. The process continues to rapidly complicate, transform, take on new forms and create new hybrid systems that cannot be called unambiguous. Currently, a large number of groups of employees are involved in providing information services to government agencies and large commercial organizations. The differentiation of information services is already taking place as a result of the continuous growth of the media. Information arrays of mass media, social information mass, hardware and software of information service, sources of scientific information, legal information service and other subgroups of information services are being created. All processes are based on constantly updated technologies.

In such a situation, the problem of using management in academic libraries is of particular importance from both a scientific-theoretical and practical point of view.

Key words: *library work, management, document resources, modern technology.*

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 17.11.2019

Çapa qəbul olunma tarixi: 27.11.2019

*Tarix üzrə elmlər doktoru Tahirə Həsənzadə
tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.*

Mürsəlov Natiq,
doktorant

*AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İstilik
Bakı ş., İstiqlaliyyət küç., 26
natiq.doktorant@mail.ru*

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ KONSTITUSİYASI KİTABXANA İŞİ SAHƏSINDƏ DÖVLƏT SİYASƏTİNİN ƏSAS MƏNBƏYİDİR

Açar sözlər: yaradıcılıq azadlığı, əqli mülkiyyət, mədəniyyət hüququ, kitabxanaçılıq təhsili.

Giriş. Azərbaycanda vətəndaş cəmiyyətinin aktual problemlərindən biri kitabxana işinin hüquqi tənzimlənmə müxanizmlərinin dəqiq müəyyənləşdirilməsi və müasir dövrün tələbləri səviyyəsində inkişaf etdirilməsidir. Müstəqillik illərində ölkənin kitabxana işi sahəsində dövlət siyasətinin hüquqi bazası olan milli qanunvericilik sisteminin öyrənilməsi vacib əhəmiyyətə malikdir. Təsadüfi deyil ki, bu sistemin özünəməxsus cəhətlərinin araşdırılması ölkə kitabxanaşunaslığının prioritet vəzifələrindən biri kimi diqqəti cəlb edir. Qeyd olunan mühüm problemə həsr edilmiş bu tədqiqatın məqsədi məhz Azərbaycanda kitabxana işi sahəsində dövlət siyasətinin əsas hüquqi mənbəyi olan konstitusiyada vətəndaşların təsbit olunmuş hüquqlarının hərtərəfli elmi təhlilini verməkdir. Araşdırma işində Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında kitabxana işi ilə bağlı təsbit edilmiş müvafiq müddəaların təhlili nəzəri və təcrübi baxımdan hüquqşunaslıq və kitabxanaşunaslığın elmi metodologiyasına əsaslanır.

Doğrudur, bugünə kimi milli kitabxanaşunaslıqda bir çox alimin elmi-tədqiqat əsərlərində bu məsələyə cüzi də olsa toxunulub. Bunlardan görkəmli kitabxanaşunas-alim, tarix üzrə elmlər doktoru, Bakı Dövlət Universitetinin (BDU) fəxri professoru Abuzər Xələfovun “Heydər Əliyev və Azərbaycanda kitabxana işi” monoqrafiyasını [3], BDU-nun Kitabxana resursları və informasiya-axtarış sistemləri kafedrasının professoru, tarix üzrə elmlər doktoru Xəlil İsmayılovun “Kitabxana işinin təşkili və idarə olunması” dərs vəsaitini [4] və Odlar Yurdu Universitetinin professoru Sabir Allahverdiyevin “Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının və hüququnun əsasları” dərsliyini [1] xüsusi qeyd etmək yerinə düşər. Lakin bütün bu sadalanan qiymətli tədqiqatlara baxmayaraq kitabxana işi ilə bağlı vətəndaşların konstitusion hüquqları ilk dəfə məhz bu məqalədə elmi-nəzəri cəhətdən müfəssəl şəkildə təhlil olunur.

Hüquqi mənbələrdə göstərilir ki, “konstitusiya” sözü latinca “constitutio” ifadəsin-dən olub, quruluş (təsisat, qurma) mənasını bildirir. Müasir anlamda konstitusiya ilk dəfə olaraq 1787-ci ildə ABŞ-da, daha sonra 1791-ci ildə Fransada və Polşada təsdiqlənib [1]. Azərbaycanda konstitusiya sovet hakimiyyəti illərində 1921, 1937, 1978-ci ildə, müstəqillik dövründə isə 12 noyabr 1995-ci il tarixində qəbul olunub. Referendum (ümməkhalq səsverməsi) yolu ilə qəbul edilmiş konstitusiyaya müxtəlif vaxtlarda 2002-ci il avqustun 24-də, 2009-cu il martın 18-də və 2016-cı il sentyabrın 26-da müvafiq əlavə və dəyişikliklər də olunub.

Müstəqil Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası (bundan sonra - konstitusiya) ölkənin ən ali qanunudur və yüksək hüquqi qüvvəyə malik sənəddir. O, ölkənin milli

qanunvericilik sisteminin əsasını təşkil edir. Yalnız dövlətin təşkilini deyil, həm də qeyri-dövlət sahələrini - sosial-iqtisadi quruluşun əsaslarını, cəmiyyətin mədəni həyatını, insan və vətəndaşın hüquq, azadlıq və vəzifələrini əhatə edən konstitusiya 5 bölmə, 12 fəsil, 158 maddədən ibarətdir. Müxtəlif ictimai münasibətlərdə olduğu kimi kitabxana işinin hüquqi tənzimlənməsinin mənbəyini də məhz vətəndaşların konstitusiyada nəzərdə tutulmuş əsas hüquq və azadlıqları təşkil edir. Əlbəttə ki, kitabxana işinin qanunvericilik bazasına digər hüquqi aktlar da (prezidentin fərmanları, Nazirlər Kabinetinin qərarları, mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının təlimatları və s.) daxildir. Lakin konstitusiya öz statusuna görə kitabxana işinin hüquqi tənzimlənməsində ən üstün mövqeyə malik qanun olduğundan qəbul edilən həm qanunlar, həm də qanunqüvvəli digər hüquqi sənədlər konstitusiyaya uyğun gəlməli, onunla ziddiyyət təşkil etməməlidir.

Konstitusianın mahiyyət etibarilə kitabxana işi ilə bağlı müddəaları əks etdirən və araşdırılmaya cəlb etdiyimiz ikinci bölməsi “Əsas hüquqlar, azadlıqlar və vəzifələr” adlanır. Bölmənin “Əsas insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları” adlı üçüncü fəslinə daxil edilmiş həmin maddələr “Mülkiyyət hüququ”, “Əqli mülkiyyət hüququ”, “Mədəniyyət hüququ” və “Təhsil hüququ” adı ilə göstərilir.

Mülkiyyət hüququ kitabxana işinin iqtisadi hüquqları sırasına daxil olan əsas hüquq hesab olunur. Cənki, kitabxananın mülkiyyəti onun iqtisadi-təsərrüfat həyatının özəyini təşkil edir. Mülkiyyət kitabxana işində geniş ictimai-siyasi məzmuna malik olan münasibətdir. Mülkiyyət hüququ ilə əlaqədar konstitusiyada qeyd olunur: “*Mülkiyyət hüququ mülkiyyətçinin təkbaşına və ya başqaları ilə birlikdə əmlaka sahib olmaq, əmlakdan istifadə etmək və onun barəsində sərəncam vermək hüquqlarından ibarətdir*” [2]. Deməli, kitabxana işinin təməli məhz mülkiyyət (mülkiyyət münasibətləri) üzərində qurulub. Kitabxana işi sahəsində mülkiyyət hüququnun (mülkiyyətin) mülkiyyətçisi (subyekti) qismində Azərbaycan Respublikası (dövlət) və hüquqi şəxs (kitabxanalar) çıxış edir.

Kitabxana işində mülkiyyət hüququ mülkiyyətçiyə imkan verir ki, o, özünə məxsus olan əşyaya (əmlaka) sahiblik etsin, ondan istifadə etmək imkanına malik olsun və ona dair sərəncam verə bilsin. Məsələn, “*Azərbaycan Respublikasının milli-mədəni sərvətlər reyestrinə daxil olmayan çap məhsulları və digər materiallar müəyyən olunmuş qaydada bir kitabxanadan digərinə əvəzsiz verilə bilər*” [5]. Diqqətəlayiqdir ki, konstitusiyada ifadə olunan bu norma mülkiyyətçilər vasitəsilə kitabxana işində ictimai münasibətlərin iştirakçısı olan vətəndaşlara müxtəlif hüquqi imkanlar yaradır. Məsələn, “*Hər kəsin öz yaradıcılıq fəaliyyətinin nəticələrinə və qanuni əldə etdiyi mədəniyyət məhsullarına mülkiyyət hüququ vardır*” [6]. Şübhəsiz ki, kitabxana işində mülkiyyət hüququ kitabxananın əmlaklı barəsində və onunla bağlı olaraq yaranan sosial-iqtisadi münasibətdir. Bu münasibətin bir tərəfində kitabxana işinin mülkiyyətçisi, digər tərəfində isə cəmiyyət üzvləri (“hami və hər kəs”) dayanır. Deməli, kitabxana işində mülkiyyət münasibətləri də məhz onlar arasında formallaşır.

Milli Məclisin 1998-ci il 29 dekabr tarixli plenar iclasında qəbul edilmiş “Kitabxana işi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanuna əsasən Dövlət Kitabxana Fondu dövlətin mülkiyyəti hesab olunur. Mülkiyyətçi olaraq dövlətin sahib olduğu bu sənəd ehtiyatları fondu princip etibarilə informasiya-axtarış sistemi ilə təchiz olunmuş, qarşılıqlı komplektləşdirilən, sərbəst istifadə imkanlarına malik, depozitar mühafizə və mübadilə əsasında fəaliyyət göstərən kitabxanaların fondlarının məcmusundan ibarətdir. Qanunvericiləyə görə hüquqi şəxs qismində müxtəlif kitabxanaların öz mülkiyyətləri ilə əlaqədar bəzi hüquqları vardır. Məsələn, kitabxanalar fondlarında saxlanılan ideoloji və məzmun

cəhətdən köhnəlmış və ya istifadəsi yararsız hala düşmüş sənəd-informasiya daşıyıcılarını qanunvericilikdə müəyyən olunmuş qaydada fonddan çıxarmaq hüququna malikdirlər.

Beləliklə, konstitusiyanın 29-cu maddəsində vətəndaşların mülkiyyət hüququnun təsbitini kitabxana işində və onun inkişafında dövlət siyasetinə mühüm təsir göstərən hüquqi hadisə kimi dəyərləndirilməlidir.

Mülkiyyətin iki xüsusi növündən birini təşkil edən əqli mülkiyyət obyektlərinə insanın yaradıcılıq fəaliyyətinin nəticələri (qeyri-maddi və mənəvi nemətlər) daxildir. Aydındır ki, əqli mülkiyyət obyektlərini (elm, ədəbiyyat və incəsənət əsərləri, ixtalar və yaradıcılıq fəaliyyətinin digər nəticələri) yaradan şəxsin (müəllifin) həmin obyektlərin istifadəsi və qorunması ilə bağlı olaraq müəyyən hüquqları əmələ gəlir. Bununla bağlı konstitusiyanın 30-cu maddəsində qeyd olunur: “*Hər kəsin əqli mülkiyyət hüququ vardır. Müəlliflik hüququ, ixtiraçılıq hüququ və əqli mülkiyyət hüququnun başqa növləri qanunla qorunur*” [2]. Deməli, əqli mülkiyyət hüququ məhz bu obyektlər barəsində və onlarla əlaqədar olaraq yaranan ictimai münasibətləri tənzimləyir.

Kitabxana işi birbaşa olaraq əqli mülkiyyət obyektləri ilə bağlı ictimai münasibətlərin tənzimləndiyi mühüm sosial institut kimi müəlliflərin hüquqlarının qorunmasında vacib rol oynayır. Belə ki, “*Kitabxana fondunun tərkibinə daxil olan obyektlərdən istifadə “Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun tələblərinə uyğun olaraq həyata keçirilir*” [5]. Əqli mülkiyyət qanunvericiliyinin hüquq normaları kitabxanalara qazanc əldə etmək məqsədi olmadan və müəllifin razılığını almadan, ona heç bir qonorar ödəmədən, lakin istifadə olunan əsərin müəllifinin adını, götürülmə mənbəyini mütləq göstərmək şərtiə əsərin müəyyən məqsəd üçün lazımlı həcmə reprosurətinin çıxarmaq imkanı verir. Məsələn, digər kitabxana fondunda itmiş və ya istifadəyə yararsız vəziyyətə düşmüş əsərin nüsxəsinin dəyişdirilməsi məqsədilə adı şəraitdə yeni nüsxənin alınması başqa yolla mümkün olmazsa, əsərin reprosurətinin çıxarılıb həmin kitabxanaya verilməsinə icazə vardır. Burada reprosurətçixarma dedikdə, əsərin orijinalının və ya nüsxəsinin fotosurətçixarma yolu ilə və ya nəşretmə istisna olmaqla, digər texniki vasitələrin köməyi ilə böyüdülmüş, yaxud kiçildilmiş ölçüdə faksimilesinin çıxarılması başa düşülür.

Beləliklə, konstitusiyada əqli mülkiyyət hüququnun təsbit olunması ilə kitabxanaların qarşısında müəlliflərin hüquqlarını lazımi səviyyədə qorumaq vəzifəsi qoyulub. Əlbəttə ki, kitabxanaların bu vəzifəni uğurla yerinə yetirməsi məqsədilə dövlət tərəfindən müvafiq addımlar atılır və gələcəkdə də mühüm işlərin görüləcəyi heç bir şübhə doğurmur.

Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının kitabxana işi ilə bağlı konstitusiyada təsbit edilmiş hüquqları içərisində mədəniyyət hüququ mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Sənəddə qeyd olunur: “*Hər kəsin mədəni həyatda iştirak etmək, mədəniyyət təsisatlarından və mədəni sərvətlərdən istifadə etmək hüququ vardır*” [2]. Ümumiyyətlə, mədəniyyət hüququ çoxşaxəli və mürəkkəb bir anlayışdır. Bu hüquq vətəndaşların öz mədəni-mənəvi tələbatını ödəmək məqsədilə maddi-estetik və digər mənəvi dəyərlərdən, o cümlədən kitabxana fondlarından azad və maneəsiz istifadə etməklə həmin dəyərləri mənimsəmək imkanı verir. Mədəniyyət hüququ həmcinin vətəndaşların kitabxana fəaliyyəti ilə məşğul olmasına müvafiq şəraitin formallaşmasını təmin edir. Kitabxana mədəniyyət müəssisəsi olaraq zəngin sənəd-informasiya ehtiyatları ilə insanların mənəvi potensialının yüksəldilməsində əvəzsiz rol oynayır və qanunvericiliyə əsasən onun fondu milli mədəni arxiv, həm də milli mədəni irs nümunələri sırasına aid edilir. Şübhəsiz ki, kitabxana fəaliyyəti mədəniyyət sahəsində fəaliyyət istiqamətlərindən biri kimi vətəndaşların maraqlarına xidmət etməklə onların mədəni həyatda iştirakına zəmin yaradır. Kitabxana fəaliyyəti dedikdə, istifadəçilərin infor-

məsiya toplamaq hüququnu reallaşdırmaq, kitabxananın sənəd-informasiya resurslarına sərbəst çıxışı təmin etmək və tələbatlarını operativ şəkildə ödəmək məqsədilə həyata keçirilən fəaliyyət başa düşülür.

Konstitusiyanın bu müddəasına əsasən qeyd etmək olar ki, hər kəs mədəni sərvət kimi kitabxanalardan bərabər hüquqlarla istifadə edir və dövlət buna təminat verir. Bu səbəbdən, Azərbaycanda kitabxana işi sahəsində dövlət siyaseti iki mühüm prinsipə əsasən həyata keçirilir: “*kitabxanalarda mühafizə olunan mədəni sərvətlərdən və informasiya vasitələrindən istifadənin hamı üçün açıq olması, milli sərvət olan kitabxanalara dövlət qayğısı, onların fondlarının toxunulmazlığı və üstün maliyyələşdirilməsi*” [5]. Təqdirəla-yıqdır ki, hazırda hökumət tərəfindən xüsusişlə də, uşaq və gənclərin kitabxananın mədəni sərvətlərindən bəhrələnmələrini stimullaşdırın müxtəlif layihələr icra olunur.

Beləliklə, ali hüquqi sənədin 40-ci maddəsində təsbit edilmiş vətəndaşların mədəniyyət hüququna əsasən dövlət öz siyaseti ilə hər kəsin kitabxana işində yaradıcılıq fəaliyyətini seçmək, kitabxana sərvətlərinin yaradılmasında və kitabxana fondlarından bərabər istifadə etməkdə tam sərbəstlik imkanını təmin edir. Həmçinin, milli mədəni irs hesab olunan kitabxana fondlarından vətəndaşların sərbəst istifadə etmək hüquqlarını daha səmərəli və operativ təmin etmək məqsədilə bu sahədə müvafiq dövlət proqramları hazırlayır və uğurla həyata keçirir.

Konstitusiyada əksini tapan vətəndaşların təhsil hüququnu mütəxəssislər insanın vacib sosial-mədəni hüquqlarından biri hesab edir. Bu haqda əsas qanunda deyilir: “*Hər bir vətəndaşın təhsil almaq hüququ vardır*” [2]. Qeyd olunan hüquqi normanın tələbinə əsasən kitabxanada çalışan hər bir əməkdaş öz təhsil səviyyəsini artırmaq və təkmilləşdirmək imkanı qazanır. Sənədə əsasən dövlət ölkənin təhsil sisteminə ciddi nəzarət edir və maddi imkanından asılı olmayaraq təhsilini davam etdirmək üçün istedadlı şəxslərə lazımı şərait yaradır. Deməli, dövlət məhz konstitusiyanın bu müddəasına əsasən yüksəkixtisaslı kitabxanaçı kadrlar hazırlayan, onların peşə səviyyəsinin artırılmasını həyata keçirən təhsil müəssisələrinin yaradılması və fəaliyyətini təşkil edir. Məssələn, hökumət dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilməklə müvafiq sayda hər il sıfariş əsasında BDU və Naxçıvan Dövlət Universitetində “Kitabxanaçılıq və informasiya fəaliyyəti” ixtisası üzrə bakalavr hazırlığını təmin edir. Doğrudur, Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universitetində, həm də Naxçıvan Müəllimlər İnstututunda bu ixtisas üzrə kadr hazırlığı vətəndaşların şəxsi vəsaiti hesabına ödənişli əsaslarla aparılsa da, həmin tələbələrdən sosial baxımdan həssas ailə qrupuna daxil olanların təhsil haqqı dövlət tərəfindən qarşılanır. Bundan əlavə, doktorantlıq və dissertantlıq yolu ilə “Kitabxanaşunaslıq, bibliografiyası şurası və kitabşunaslıq” ixtisasında filologiya, pedaqogika, tarix və ya texnika üzrə alimlik dərəcəsi almaq üçün Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstututunda və BDU-da fəlsəfə və elmlər doktoru proqramına uyğun dövlət sıfarişi əsasında kadr hazırlığı da müvafiq qaydada mükafatlandırılmaq və təltif olunmaq hüququna malikdirlər.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə əsasən ölkəmizdə ümumi təhsil prosesinin iştirakçıları olan təhsilverənlərdən biri kimi müəssisənin kitabxanaçılarının geniş hüquqları vardır. Belə ki, onlar normal iş şərait, müasir standartlara cavab verən texnologiyalarla təmin olunmaq, təhsil prosesinin təşkilində fəal iştirak etmək, ixtisasını artırmaq, staj keçmək, ixtisas və elmi dərəcəsini yüksəltmək, müəyyən edilmiş hallarda, eləcə də müvafiq qaydada mükafatlandırılmaq və təltif olunmaq hüququna malikdirlər.

Bununla paralel olaraq, təhsil müəssisələrinin təhsilalanlarının hüquq bərabərlikləri və təhsil müəssisəsinin mövcud infrastrukturuna daxil olan kitabxanalardan istifadə etmək imkanları məhz konstitusiyanın 42-ci maddəsinə uyğun müəyyən edilir.

Beləliklə, Azərbaycan dövləti təhsil sisteminin iştirakçısı olaraq kitabxana və kitabxanaçılar vasitəsilə vətəndaşların təhsil hüququnu təmin etməklə öz məsuliyyətini dərk edən, xalqının milli ənənələrinə, insanların hüquq və azadlıqlarına hörmətlə yanaşan, vətənpərvərlik və azərbaycançılıq ideyalarına sadıq olan, müstəqil və yaradıcı düşüncənən şəxsiyyət yetişdirmək məqsədində siyasetini uğurla davam etdirir.

Nəticə olaraq belə bir qənaətə gəlmək mümkündür ki, suveren Azərbaycan Respublikasının ən ali qanununda vətəndaşların kitabxana işi ilə bağlı təsbit olunmuş hüquqları bu sahədə dövlət siyasetinin əsas mənbəyi kimi ölkədə kitabxana-informasiya fəaliyyətinin modernləşməsi üçün mühüm imkanlar yaradır. Şübhəsiz ki, kitabxana işinə dair növbəti illərdə qəbul ediləcək müxtəlif qanunvericilik aktlarının konstitusiyaya əsaslanması bu sahənin daha dinamik inkişafına təkan verməklə bərabər onun hüquqi tənzimlənməsində vacib rol oynacaqdır.

Ədəbiyyat:

1. Allahverdiyev S. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının və hüququnun əsasları: dərslik. - Bakı: Digesta, 2006, 348 s.
2. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası: [Elektron resurs] / 12 noyabr 1995-ci ildə qəbul edilmişdir. // Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi Normativ hüquqi aktların vahid internet elektron bazası. - URL: <http://www.e-qanun.az/framework/897>
3. Xələfov A. Heydər Əliyev və Azərbaycanda kitabxana işi. - Bakı, 2006, 276, 311 s.
4. İsmayılov X. Kitabxana işinin təşkili və idarə olunması. -Bakı, 2010, 305 s.
5. Kitabxana işi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu: [Elektron resurs] / 29 dekabr 1998-ci ildə qəbul edilmişdir (30 aprel 2002-ci il tarixində olan dəyişiklik və əlavələr). - Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi Normativ hüquqi aktların vahid internet elektron bazası. - URL: <http://www.e-qanun.az/framework/5041>
6. Mədəniyyət haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu: [Elektron resurs] / 21 dekabr 2012-ci ildə qəbul edilmişdir (6 oktyabr 2015-ci il tarixində olan dəyişiklik və əlavələr). - Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi Normativ hüquqi aktların vahid internet elektron bazası. - URL: <http://www.e-qanun.az/framework/25303>

Мурсалов Натиг

КОНСТИТУЦИЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ - ГЛАВНЫЙ ИСТОЧНИК ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ В ОБЛАСТИ БИБЛИОТЕЧНОГО ДЕЛА

Резюме

В статье освещены итоги научного анализа основ гражданских прав, закрепленных в Конституции Азербайджанской Республики, указывающих на основные принципы государственной политики в области библиотечного дела. В проведенном исследовании впервые широко изучаются с научной и теоретической точки зрения такие основные принципы прав граждан как «Право собственности», «Право на интеллектуальную собственность», «Право на культуру» и «Право на образование». Анализ этих положений с теоретической и научно-практической точки зрения основан на научной методологии юриспруденции и библиотековедения.

Ключевые слова: *свобода творчества, интеллектуальная собственность, право на культуру, библиотечное образование.*

Mursalov Natig

THE CONSTITUTION OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN IS THE MAIN SOURCE OF STATE POLICY IN THE FIELD OF LIBRARY BUSINESS

Summary

The article highlights the results of the scientific analysis of the foundations of civil rights, enshrined in the Constitution of the Republic of Azerbaijan, indicating the basic principles of state policy in the field of library affairs. In this study, for the first time, from a scientific and theoretical point of view, such basic principles of citizens' rights as the "Right to Property", "The Right to Intellectual Property", "The Right to Culture" and "The Right to Education" are widely studied. The analysis of these provisions from a theoretical and scientific-practical point of view is based on the scientific methodology of jurisprudence and bibliothecology.

Key words: *freedom of creativity, intellectual property, the right to culture, library education.*

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 17.11.2019

Çapa qəbul olunma tarixi: 27.11.2019

*Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Nadir İsmayılov
tərəfindən çapa tövsiyə edilmişdir.*

ELMİ HƏYAT

**(elmi konfranslar, sessiyalar, beynəlxalq əlaqələr;
təqdimatlar, tədbirlər, təltiflər)**

Azərbaycan arxeologiyasının inkişafında professor Qafar Cəbiyevin rolü beynəlxalq onlayn konfrans (Bakı ş.)

25-26 avqust 2020-ci il tarixlərində AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstytutunun Türkdilli əlyazmaların tədqiqi şöbəsinin elmi işçisi Şəhla Xəlilli Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyi yanında Mədəni İrsin Qorunması, İnkişafı və Bərpası Xidməti və onun “Orta əsr Ağsu şəhəri” Dövlət Tarix-Mədəniyyət Qoruğu, Miras Mədəni İrsin Öyrənilməsinə Kömək İctimai Birliyi, Gürcüstan Qafqaz İrsi Araşdırma İstitutu və İtaliya Yokoku Assosiasiyanın təşkilatçılığı ilə keçirilən “Azərbaycan arxeologiyasının inkişafında professor Qafar Cəbiyevin rolü” mövzusunda beynəlxalq onlayn konfransda iştirak edib. Konfransın beşinci bölməsində Əlyazmalar İnstytutunun elmi işçisi Şəhla Xəlillinin **“Prof.Dr. Qafar Cəbiyev və “Miras” Mədəni İrsin Öyrənilməsinə Kömək İctimai Birliyi”** mövzusunda məruzəsi dinlənilib.

Sosial elmlər üzrə VII beynəlxalq konfrans (Macaristan, Budapeşт ş.)

AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstytutunun alimləri – Əlyazmaların və əski çap kitablarının tərcüməsi şöbəsinin baş elmi işçisi, fəl. ü.e.d. Zəkiyyə Əbilova və Ərəbdilli əlyazmaların tədqiqi şöbəsinin aparıcı elmi işçisi, fəl. ü.f.d., dosent Rübabə Şirinova 23-25 sentyabr tarixlərində Macaristanın paytaxtı Budapeşt şəhərində keçirilmiş Sosial elmlər üzrə VII beynəlxalq konfransda onlayn surətdə iştirak ediblər. Konfransda Z.Əbilova **“əl-Mufaddaliyyat” klassik ərəb poeziyasının ilk antologiyası kimi”,** Rübabə Şirinova **“Ədəb əl-bəhs” əsəri və ona yazılın şərhlər”** adlı məruzələrlə çıxış ediblər.

Onlayn konfrans (Türkiyə Respublikası, İstanbul ş.)

24 sentyabr 2020-ci il tarixində AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstytutunun Əlyazmaların gigiyena və bərpası laboratoriyasının şöbə müdürü Zaur Orucov və əməkdaşı Şəhla Məmmədova İstanbul Bəylərbəyi Sabancı Olqunlaşma İnstytutunun keçirdiyi onlayn konfransda iştirak ediblər. Konfransın təşkilatçısı və koordinatoru Olqunlaşma İnstytutunun Bərpa labo-ratoriyasının şöbə müdürü dr. Rəqsanə Həsənova olub. Konfransda universitetlərin və institutların laboratoriyalarındakı çatışmazlıqlar, yeni bərpaçıların yetişdirilməsi və birgə əməkdaşlığın gələcək perspektivləri kimi mövzular müzakirə olunub.

Asiya və Afrika ölkələrinin dilləri və mədəniyyətləri
beynəlxalq onlayn elmi-praktiki konfrans
(Moskva ş.)

15-17 oktyabr 2020-ci il tarixlərində Moskva Dövlət Linqvistika Universitetinin (Moris Terez adına Rusiya Dövlət Diller İstututunun) 90 illik yubileyi münasibətilə “Asiya və Afrika ölkələrinin dilləri və mədəniyyətləri” adlı onlayn beynəlxalq elmi-praktiki konfrans keçirilib. Tədbir çərçivəsində aşağıdakı mövzular üzrə məruzələr dirlənilib: ədəbiyyatşunaslıq, dilçilik, tarixşunaslıq, tərcümə, tərcüməşunaslıq, linqvodidaktika, linqvokulturologiya, linqvotexno-logiyalar, linqvoölkəşunaslıq, mədəniyyətşunaslıq və s. Konfransda Azərbaycan, İsrail, Polşa, Rusiya, Sloveniya, Çexiya, Fransa, Belarus, Koreya və başqa ölkələrin elm və təhsil mütəxəssisləri, alimləri, yazıçıları, tərcüməçiləri, tanınmış ictimai xadimləri iştirak ediblər. Ölkəmizi sözügedən tədbirdə AMEA Məhəmməd Füzuli ad. Əlyazmalar İstututunun şöbə müdürü, tar. ü. f.d., dosent Cavid Cəfərov təmsil edib. O, konfrans iştirakçılarını İstututun arxivşunaslıq, əlyazmaşunaslıq, bərpasıunaslıq və kitabşunaslıq fəaliyyətləri ilə tanış edib, bu il 70 yaşıını qeyd edən Əlyazmalar İstututunun tərcümə və transliterasiya sahəsində əldə etdiyi nailiyyətlərdən və bu istiqamətdəki linqvistik problemlərdən danışıb.

Gürcüstan və İran arasında siyasi, iqtisadi və mədəni münasibətlər
və uğurlu nəticələr
V beynəlxalq elmi konfrans
(Gürcüstan Respublikası)

29 oktyabr 2020-ci il tarixində AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İstututunun Əlyazmaların və əski çap kitablarının tərcüməsi şöbəsinin aparıcı elmi işçisi, fil. ü.f.d., dosent Əkrəm Bağırov Gürcüstanda keçirilən beynəlxalq konfransda iştirak edib. “Gürcüstan və İran arasında siyasi, iqtisadi və mədəni münasibətlər və uğurlu nəticələr” mövzusunda baş tutan V Beynəlxalq elmi konfrans Beynəlxalq Qafqaz Universiteti, Gürcüstan-İran Münasibətləri üzrə Elmi-analitik Mərkəz və Gürcüstandakı İran İslam Respublikasının Səfirliyinin Mədəniyyət şöbəsinin birgə təşkilatçılığı ilə keçirilib. Ə.Bağırov konfransın sertifikatına layiq görüllüb.

XIV Uluslararası Türk Sanatı, Tarihi ve Folkloru Kongre'si
(Türkiyə, Aydın ş.)

11-13 noyabr 2020-ci il tarixlərində Türkiyənin Aydın şəhərində onlayn formatda XIV Uluslararası Türk Sanatı, Tarihi ve Folkloru Kongre'si keçirilib. Konfransda dünyanın bir çox ölkələrinin nümayəndələri iştirak edib. AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İstututunun əməkdaşı və doktorantı Zəhra Qəniyeva “*Türk xalqlarının mədəniyyətində qadının tarix boyu tutmuş olduğu xüsusi mövqe*” (turk dilində) mövzusunda məruzə ilə çıxış edib. İştirakçılar tərəfindən marağa səbəb olan məruzə ətrafında müzakirələr aparılıb və ünvanlanan suallar cavablandırılıb.

Beynəlxalq Türk mədəniyyəti və sənəti

simpozium

(Türkiyə, Ankara ş.)

29-30 oktyabr 2020-ci il tarixlərində AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun Əlyazmaların və əski çap kitablarının tərcüməsi şöbəsinin baş elmi işçisi, fəl. ü.e.d. Zəkiyyə Əbilova Türkiyənin paytaxtı Ankarada "Beynəlxalq Türk mədəniyyəti və sənəti" mövzusunda keçirilmiş simpoziuma qatılıb. Z.Əbilova simpoziumda "**Azərbaycan ədəbiyyatında Kərbəla mövzusu: Əbdülkərim Ağa Badkubinin əsərləri əsasında**" məruzə ilə çıxış edib. O, əvvəlcə XIX əsrдə Azərbaycanda doğulmuş, İranda və İraqda islam hüququ və nəzəriyyəsi üzrə geniş təhsil almış İslam alimi Badkubinin həyat və yaradıcılığı haqqında ətraflı məlumat verib. Daha sonra Z.Əbilova müxtəlif dini mövzulu 6 dəyərli əsər yazmış Badkubinin yaradıcılığında önemli yer tutan Kərbəla mövzusu, eləcə də alimin Məhərrəm ayının ritualları haqqındaki görüşlərindən bəhs açıb, təhlillər aparıb. Sonda alimiz simpoziumun **Sertifikatına** layiq görülüb.

Mədəniyyətlərarası dialoqda Şərqi dillərinin rolü

beynəlxalq onlayn elmi konfrans

(Özbəkistan Respublikası)

20 noyabr 2020-ci il tarixində Özbəkistan Respublikasının Əlişir Nəvai adına Daşkənd Dövlət Özbək Dili və Ədəbiyyatı Universitetində "Mədəniyyətlərarası dialoqda Şərqi dillərinin rolü" mövzusunda beynəlxalq onlayn elmi konfrans keçirilib. Tədbirə AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun Təhsil şöbəsinin böyük elmi işçisi, fil. ü.f.d. Tunzalə Seyfullayeva da qatılıb. Alimin təqdim etdiyi "**Taşlıcalı (Dukaqını) Yəhya bəyin "Gəncineyi-raz" əsəri ilə Əlişir Nəvainin "Heyrotül-əbrar" əsərində mövzu ortaqlığı**" adlı məruzəsi böyük maraqla qarşılanıb. Özbəkistan Respublikasının Ali və Orta İxtisas Təhsil Nazirliyinin dəstəyi ilə keçi-rilən tədbirin sonunda T.Seyfullayeva sertifikata layiq görülüb.

Azərbaycan əlyazmaları dünya kitabxanalarında

V beynəlxalq onlayn elmi-nəzəri konfrans

(Bakı ş.)

AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun 70 illik yubileyinə həsr olunan "Azərbaycan əlyazmaları dünya kitabxanalarında" mövzusunda V beynəlxalq elmi-nəzəri konfrans keçirilib. 30 noyabr - 3 dekabr tarixlərində baş tutan onlayn tədbirdə müxtəlif ölkələrin, o cümlədən respublikamızın elm və təhsil müəssisələrinin alim və mütəxəssisləri də iştirak ediblər. Tədbiri giriş nitqi ilə açan institutun direktoru, akademik Teymur Kərimli hazırda xalqımızın möhtəşəm zəfər sevinci, tarixi günlər yaşadığını qeyd edib. Azərbaycan Respublikası Prezidenti, Müzəffər Ali Baş Komandan cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə şanlı ordumuzun fitnəkar düşmən üzərində qazandığı böyük qələbə münasibətilə tədbir iştirakçılarını təbrik edib, 2020-ci ilin həm də AMEA Məhəmməd Füzuli

adına Əlyazmalar İnstytutunun 70 illik yubileyi ilə əlamətdar olduğunu ifadə edib. Ölkəmizin zəngin əlyazmalar xəzinəsinə malik olduğunu qeyd edən alim Ümummilli lider Heydər Əliyevin Əlyazmalar İnstytutunu milli sərvətimiz adlandıraraq burada qorunub saxlanılan nadir kitabları Azərbaycanın qiymətli tarixi abidələri kimi dəyərləndirdiyini xatırladıb. Nəsillər arasında informasiya mübadiləsində mühüm mənbə olan əlyazmaların vahid məkanda toplanmasının əhəmiyyətini vurgulayan akademik Teymur Kərimli bildirib ki, bu onların qorunmasının peşəkarlara həvalə edilməsini təmin etməklə yanaşı, tarixi əhəmiyyətli qaynaqların öyrənilmə prosesini, tərcümə, transliterasiya işini də vahid mərkəzdən idarəetmə imkanı yaradır. Kağız üzərində həkk olunan yazılı abidələrin həssaslığından söz açan alim Əlyazmalar İnstytutunun laboratoriyalarında bərpaçı mütəxəssislərin köməyi lə yenidən istifadəyə təqdim edilən əlyazmaların elektronlaşdırılmasının dövrün tələbi olduğunu vurgulayıb. Elektron kitabxananın hazırlanması istiqamətində görülən işləri nəzərə çatdıraraq əlyazmalar fondunun zənginləşdirilməsinin mühüm vəzifələrdən olduğunu qeyd edib. Akademik respublikamızda əlyazmaların toplanması və mühafizəsi sahəsində illərin sınağından uğurla çıxan elmi müəssisənin üzərinə Azərbaycan mədəniyyətinin dünyada təbliği kimi məsuliyyətli vəzifənin düşdүүünü bildirib. Qeyd edib ki, burada qorunub saxlanılan dünya şöhrətlə əlyazmalar YUNESKO-nun Ümumdünya İrs Siyahısına daxil edilib. Gənclərin əlyazmaşunaslıq elminə cəlb olunması istiqamətində institutun magistratura pilləsinin əhəmiyyətini vurgulayan alim müxtəlif stimullaşdırıcı layihələrin həyata keçirildiyini bildirib. Burada təhsil alan magistrlerin laboratoriyalarda həyatını əlyazmaşunaslıq elminə həsr edən alimlərin rəhbərliyi ilə təcrübə qazandığını və artıq gənc mütəxəssis kimi elmimizə töhfə verdiklərini vurgulayıb. Akademik Teymur Kərimli AMEA Naxçıvan Böləməsi Əlyazmalar Fondu ilə əməkdaşlıq çərçivəsində əldə olunan uğurlardan da söz açıb. Pandemiya dövründə də bu əlaqələrin onlayn davam etdirildiyini, qədim diyarımızın əlyazmalarının tədqiqi istiqamətində əldə olunan nailiyyətlərdən bəhs edib. Alim 70 yaşını qeyd edən elm ocağında işğaldan azad olunmuş torpaqlarımızla bağlı tədqiqatların aparılacağını vurgulayıb. Sonra AMEA Naxçıvan Böləməsi Əlyazmalar Fonduun direktoru, fil. e.d. Fərman Xəlilov, AMEA Gəncə Böləməsinin sədri, akademik Fuad Əliyev, Daşkənd Dövlət Şərqşunaslıq İnstytutunun nəzdində fəaliyyət göstərən Konfutsi adına Özbək-Çin İnstytutunun direktoru, dosent Saodat Nasirova və b. çıxış etmişlər. Tədbirdə, həmçinin institutun direktor müavini, fil. ü.e.d. Aybəniz Əliyeva-Kəngərli, Paşa Kərimov, institutun elmi katibi, fil. ü.f.d., dosent Əzizəğa Nəcəfzadə, Beynəlxalq əlaqələr şöbəsinin müdürü, tar. ü.f.d. Nigar Babaxanova, Çap kitablarının tədqiqi şöbəsinin müdürü, tar. ü.f.d., dosent Cavid Cəfərov və digərləri çıxış ediblər. Növbəti günlərdə keçirilən onlayn bölmə iclaslarında təqdim edilən fil. ü.e.d. Aybəniz Əliyeva-Kəngərlinin “*Dünya kitabxanalarında saxlanılan “Koroğlu” eposu əlyazmalarının müqayisəli təhlili*”, fil. ü.e.d. Paşa Kərimovun “*Bəsiri əsərlərinin əlyazma nüsxələri barədə*”, fil. ü.f.d., dosent Əzizəğa Nəcəfzadənin “*Nizami Gəncəvinin “Xeyir və Şər” hekayəsinin ana qaynağı haqqında*” və digər alimlərin müxtəlif mövzularda məruzələri böyük maraqla qarşılanıb. Tədbirdə gələcək perspektivlər ətrafında rəy və təkliflər səsləndirilib, konfransın bilik və təcrübə mübadiləsi baxımından əhəmiyyəti vurgulanıb.

**Akademik Vasim Məmmədəliyevin ilahiyyat və şərqşünaslıq
elmlərinə verdiyi töhfələr**
respublika onlayn elmi konfransı
(Bakı ş.)

AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstututunun Ərəbdilli əlyazmaların tədqiqi şöbəsinin aparıcı elmi işçisi, fəl. ü.f.d., dosent Rübabə Şirinova noyabrın 26-da Azərbaycan şərqşünaslığının ən görkəmli nümayəndələrindən biri, Əməkdar elm xadimi, akademik Vasim Məmmədəliyevin xatırəsinə həsr olunmuş “Akademik Vasim Məmmədəliyevin ilahiyyat və şərqşünaslıq elmlərinə verdiyi töhfələr” mövzusunda respublika elmi konfransında onlayn iştirak edib. Tədbir Azərbaycan Respublikası Dini Qurumlarla iş üzrə Dövlət Komitəsi və Azərbaycan İlahiyyat İnstututunun birgə təşkilatçılığı ilə baş tutub. R.Şirinova konfransda “**Əlyazma mətninin bir və ya bir neçə nüsxə əsasında tədqiqi**” adlı məruzə ilə çıxış edib. Alim konfransın sertifikatına layiq görülüb.

**ƏLYAZMALAR İNSTİTUTUNDA MÜHÜM ELMİ NƏTİCƏLƏR ƏLDƏ
EDİLİN, UĞURLU LAYİHƏLƏRƏ İMZA ATILIB**

AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstututunun Elmi Şurasının 2020-ci il üzrə elmi və elmi-təşkilati fəaliyyəti ilə bağlı hesabat iclası keçirilib. Onlayn formatda baş tutan tədbirdə AMEA-nın Humanitar və İctimai Elmlər Bölüməsinin Elmi Şurasının üzvü, akademik Nizami Cəfərov iştirak edib. İclası giriş nitqi ilə elmi müəssisənin direktoru, akademik Teymur Kərimli açaraq 2020-ci ilin əlamətdar tarixi hadisələrlə, Müzəffər Ali Baş Komandan cənab İlham Əliyevin siyasi iradəsi, şanlı ordumuzun şücaəti və xalqımızın sarsılmaz birliyi nəticəsində Vətən müharibəsində qazanılmış böyük zəfərlə yadda qaldığını ifadə edib. Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün bərpasını yeni inkişaf mərhələsinin başlangıcı kimi dəyərləndirən alim vurğulayıb ki, işğaldan azad olunmuş torpaqlarımızla bağlı tədqiqatların aparılması, tarixi həqiqətlərin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması alımlarımızın ümdə vezifələrindəndir. İnstut əməkdaşları tərəfindən milli maddi-mənəvi dəyərlərimizin təbliği istiqamətində cari ildə əhəmiyyətli tədbirlərin həyata keçirildiyini qeyd edən akademik Teymur Kərimli bildirib ki, postpandemiya dövründə bu qəbil layihələrə xüsusi diqqət yetirilməlidir. İnstutun illik fəaliyyətinə dair hesabat məruzəsini təqdim edən müəssisənin elmi katibi, fil. ü.f.d., dosent Əzizagə Nəcəfov Azərbaycan Respublikası Prezidentinin, Nazirlər Kabinetinin müvafiq fərman, qərar və sərəncamları, eləcə də dövlət proqramlarının icrası ilə əlaqədar görülən işləri diqqətə çatdırıb. Bildirib ki, “Könüllülər ili” çərçivəsində ölkəmizin ali təhsil ocaqlarının tələbə könüllüləri ilə birgə bölgələrdən təqdim olunan əlyazmaların toplanmasını həyata keçirmək üçün maarifləndirmə işləri aparılıb, bu istiqamətdə müxtəlif tədbirlər həyata keçirilib, “Əlyazmalar İnstututunun fondlarının zənginləşməsində könüllülük hərəkatının rolu” mövzusunda tədqiqat işi aparılıb. Əbdürəhim bəy Haqverdiyevin və Nəriman Nərimanovun 150, Məhəmməd Hadinin 140 illik yubileyləri, o cümlədən Milli Mətbuatımızın 145 illik yubileyi çərçivəsində də əhəmiyyətli əməli tədbirlər görüldüyüni diqqətə çatdırıb. Ə.Nəcəfov aparılan tədqiqat işləri, transfoneliterasiya, yeni nəşrlər, onlayn sərgilər və digər məsələlərlə bağlı ətraflı məlumat

verib. Məruzəçi dövlət başçısının 20 Yanvar faciəsinin otuzuncu ildönümü haqqında müvafiq sərəncamına uyğun olaraq müxtəlif layihələrin gerçəkləşdirildiyini, o cümlədən bu mövzuda rəqəmsal bazanın hazırlanlığını nəzərə çatdırıb. Elmi katib 2020-ci ilin həm də Əlyazmalar İnstitutunun 70 illik yubiley tarixi ilə əlaqədar əlamətdar olduğunu qeyd edib. Bu münasibətlə “Azərbaycan əlyazmaları dünya kitabxanalarında” mövzusunda V beynəlxalq elmi-nəzəri konfransın müxtəlif ölkələrin, o cümlədən respublikamızın elm və təhsil müəssisələrinin alim və mütəxəssislərinin iştirakıyla Bakı və Naxçıvan şəhərlərində onlayn qaydada keçirildiyini, 70 illik məlumat bazası əsasında AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun fəaliyyətinin elmmetrik təhlilinin aparıldığını, “AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu – 70” adlı bibliografiyanın nəşrə hazırlanlığını diqqətə çatdırıb. İclasda mövzu ilə əlaqədar həyata keçirilmiş digər tədbirlər haqqında da məlumat verilib. Məruzədə cari ildə aparılan tədqiqatlar nəzərə çatdırılıb. Qeyd olunub ki, institutda Azərbaycan ədəbi və elmi-ictimai fikrinin bizi gəlib çatmış maddi nümunələrinin: türkdilli, farsdilli, ərəbdilli, multidissiplinar əlyazmaların, daşbasma kitablarının, tarixi-arxeoqrafik sənədlərin, şəxsi arxivlərin toplanması, sistemə salınması, qorunması, tədqiqi, kataloqlaşdırılması, bibliografiyaların hazırlanması, resursların elektronlaşdırılması, beynəlxalq arenaya çıxarılması və təbliği istiqamətində 4 problem üzrə 13 elmi-nəzəri, tətbiqi və elmi-praktiki mövzu ətrafında 62 işin müvafiq mərhələləri uğurla həyata keçirilib. Bildirilib ki, əldə olunan ən mühüm elmi nəticə “Nadir şah Əfşarın Azərbaycanın xristian əhalisi ilə münasibətlərinə dair farsdilli sənədlər” mövzusunda tədqiqat işidir. Məruzəçi institutun beynəlxalq əlaqələri istiqamətində əldə olunan uğurlardan da söz açıb, həmçinin YUNESKO-nun Cənubi Koreya Milli Komitəsinin təşkilatçılığı ilə keçirilmiş onlayn tədbirlərdə Əlyazmalar İnstitutunda mühafizə olunan Xurşidbanu Natəvanın “Gül dəftəri” əlyazmasının “Dünya yaddaşı” reyestrinə daxil edilməsi ilə bağlı qəbul olunan ilkin qərarı da diqqətə çatdırıb. Elmlə təhsilin integrasiyası, kadr hazırlığı, impakt faktorlu jurnallarda çapa təqdim olunan məqalələr, əməkdaşların elmi əsərlərinə olunan istinadlar, elektron elmin vəziyyəti, elmin təbliği, institutun veb-saytının program təminatının təkmilləşdirilməsi və s. bağlı ətraflı məlumat verilib. Bundan əlavə, ilk dəfə olaraq “Molla Nəsrəddin” jurnalının tam elektron veb-arxivinin yaradılması üçün müvafiq materialların müəyyənləşdirilməsi, toplanılması və elektronlaşdırılması işinin həyata keçirildiyi də qeyd olunub. Əlyazmaların rəqəmsallaşdırılması, elektron kitabxananın yaradılması üzrə görülən işlər diqqətə çatdırılıb. İclasda, həmçinin xarici ölkələrin yüksək əmsallı və istinad xarakterli elmi məcmuə və jurnallarında institut alımlarının əsərlərinə edilən istinadlar, elmmetrik təhlil və əməkdaşların beynəlxalq elmi bazalardan istifadə imkanlarının genişləndirilməsi sahəsində görülən işlər nəzərə çatdırılıb. Cari ildə institut əməkdaşları tərəfindən COVID-19 pandemiyasının ölkəmizdə yayılmasının qarşısının alınması və vətəndaşlarımızın sağlığının qorunması üçün Koronavirusla Mübarizəyə Dəstək Fonduna, Vətən müharibəsi dövründə ordumuza dəstək məqsədilə Silahlı Qüvvələrə Yardım Fonduna, ölkəmizin ərazi bütövlüğünün müdafiəsi ilə əlaqədar yaralanan və şəhid olanların ailələrinə yardım məqsədi ilə “YAŞAT” Fonduna edilən ianələr, “Azərbaycan əsgərinə sovgat” layihəsi çərçivəsində cəbhə bölgəsində yerləşən hərbi hissələrin əsgər heyəti üçün gündəlik tələbat mallarının çatdırılması təqdirdə olunub. İclasda, həmçinin institutun elmi işlər üzrə direktor müavini, fil. e.d., professor Paşa Kərimov, şöbə müdürü, fil. ü.f.d., dosent Nailə Mustafayeva, aparıcı elmi işçi, fil. ü.f.d., dosent Əkrəm Bağırov və digərləri hesabat məruzəsi ətrafında çıxış ediblər. Sonda AMEA-nın həqiqi üzvü, professor Nizami Cəfərov çıxış edərək Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun 2020-ci ildəki fəaliyyətinin uğurlu olduğunu qeyd edib və müəssisənin illik hesabatını yüksək qiymətləndirib.

YENİ DAXİOLMALAR

ƏLYAZMALAR İNSTİTUTU BƏSİRİ DİVANININ ƏLYAZMA NÜSXƏLƏRİNİN SURƏTLƏRİNİ ƏLDƏ EDİB

AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun elmi işlər üzrə direktor müavini, fil. ü.e.d. Paşa Kərimov İstanbulun Süleymaniyyə Kitabxanası və Tehran Milli Kitabxanasından XV-XVI əsrlərdə yaşamış Azərbaycan şairi Məhəmməd Bəsirinin lirik şeirlər toplusu - divanının avtoqraf nüsxələrini əldə edib. 1534-cü ildə vəfat etmiş Bəsirinin 1466-ci ildə doğulduğu ehtimal edilir. Gənclik illərində Ağqoyunlu hökmdarlarının sarayında yaşamış şair 1487-ci ildə Xorasanın paytaxtı Herata səyahət edib. Hüseyn Bayqara, Əlişir Nəvai və Əbdülrhəman Caminin rəğbətini qazanan Bəsiri vətənə qayıtdıqdan sonra Türkiyəyə köçüb, orada da vəfat edib. Türkiyə müəlliflərinin təzkirələri onun yaradıcılığının yerli ədəbi mühitə təsir etdiyi barədə məlumat verirlər. İndiyədək Azərbaycanda şairin cəmi bir neçə şeiri məlum idir. Bəsiri divanının İstanbul nüsxəsinin əvvəlində onun farsca şeirləri, sonra isə 1 qəsidə və 46 qəzəli köçürülüb. Şairin divanının Tehran nüsxəsi də farsca şeirlərlə başlanır. Burada Azərbaycan türkcəsində 4 qəsidə və 74 qəzəl vardır. Şairin Ağqoyunlu və Osmanlı hökmdarlarına, yüksək vəzifəli şəxslərinə həsr etdiyi qəsidələri onun yaşadığı dövr haqqında daha ətraflı məlumat öyrənməyə yardım edir. Bu yeni şeirlər əsasında Bəsirinin şeirlər toplusunu nəşr etdirmək nəzərdə tutulub.

AKADEMİK TEYMUR KƏRİMLİNİN MƏQALƏSİ NÜFUZLU AVROPA DƏRGİSİNDƏ ÇAP OLUNUB

Dünyanın bir çox ölkələrində fəaliyyət göstərən İsveçrənin məşhur “Peter Lanq” elmi nəşriyyatı böyük Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin yaradıcılığına həsr olunmuş “Çağdaş dövrdə Nizami mədəni irlisinin şərhi” adlı məqalələr toplusu çap edib. Qeyd edək ki, bu toplu dövriyin ən nüfuzlu alımlarının Nizami yaradıcılığı haqqındaki araşdırmalarının yer aldığı ilk ingilisdilli elmi nəşrdir. Topluda AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun direktoru, akademik Teymur Kərimlinin “Nizami və Şekspirdə şərlə mübarizə: ədəbi xarakterlərin (Məcnun, Bəhram və Hamlet) inkişaf tipologiyası” başlıqlı araşdırması dərc olunub. Məqalədə Nizami Gəncəvinin “Leyli və Məcnun”, “Yeddi Gözəl” poemaları və Uilyam Şekspirin “Hamlet” əsərində şər qüvvəyə qarşı mübarizə aparan bədii obrazların müqayisəsi aparılıb. Müəllif ayrı-ayrı yüzilliklərdə yaşamış iki böyük şairin ədəbi qəhrəmanları arasındaki oxşarlığın Şərqi və Qərbi mədəni modellərinin bir-birinə six bağlılığından qaynaqlandığını sübut edib. T.Kərimli məqaləsində bugünkü qloballaşma prosesinin və mədəniyyətlərarası dialoqların həmin oxşarlığın təbii davamı və inkişafı kimi görüləməsinin vacibliyini vurgulayıb.

ALMANIYADA NƏŞR OLUNMUŞ KİTABA ƏLYAZMALAR İNSTİTUTU HAQQINDA MƏLUMAT DAXİL EDİLİB

Almanıyanın paytaxtı Berlində tədqiqatçı jurnalistlər Filin von Ofeln, Frank Süttiq və Holqar Kretşmarın “Aserbaidschan: Mit Baku, Kaukasus und Kaspischem Meer”

(Azərbaycan: Bakı, Qafqaz və Xəzər dənizi ilə) adlı kitabı “Trescher Verlag” nəşriyyatında işıq üzü görüb. Kitaba Azərbaycan tarixi, mədəniyyəti və coğrafiyası haqqında məlumatlar daxil edilib. Müəlliflər qədim və müasir Bakını alman oxucusuna daha yaxından tanıtmaq məqsədilə şəhərin bir çox tarixi abidələri, tanınmış binaları, muzey və elmi-tədqiqat müəssisələri, o cümlədən AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu barədə ətraflı məlumat toplayaraq kitabı əlavə ediblər.

NAİLİYYƏTLƏR

ƏLYAZMALAR İNSTİTUTUNUN ALİMİ “HEYDƏR ZİRVƏSİ” DİPLOMU İLƏ TƏLTİF OLUNUB

Sentyabrın 11-də “Qafqaz Media” İctimai Birliyinin sədr müavini Sahilə Abdullayeva AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunu ziyarət edib. “Qafqaz Media” İB-nin təsis etdiyi “Heydər Zirvəsi” diplomunu institutun alimi - Şəxsi arxivlərin tədqiqi şöbəsinin aparıcı elmi işçisi, tar. ü.f.d. Esmira Cavadovaya təqdim etmək məqsədilə müəssisənin qonağı olan S. Abdullayevanı direktor, akademik Teymur Kərimli qəbul edib. Alimin fəaliyyətindən söz açan akademik bildirib ki, Esmira xanımın elmi yaradıcılığının təkcə çalışdığı müəssisədə deyil, eləcə də müxtəlif təşkilatların diqqət mərkəzində olması heç də təsadüfi deyil. E.Cavadova Azərbaycan Milli Mətbuatının, Həsən bəy Zərdabi irsinin öyrənilməsində böyük xidmətlər göstərib, dəyərli nəşrlərə imza atıb. Görüşdə iştirak edən institutun elmi işlər üzrə direktor müavini, fil. ü.e.d. Paşa Kərimov, institutun Şəxsi arxivlərin tədqiqi şöbəsinin müdürü, fil. ü.e.d. Nailə Səmədova və elmi katibi, fil. ü.f.d., dosent Əzizəga Nəcəfzadə də E.Cavadova haqqında xoş sözlər söyləyiblər, alimin fəaliyyətini yüksək qiymətləndiriblər. Sonda “Qafqaz Media” İB-nin sədr müavini S. Abdullayeva diplому Esmira Cavadovaya təqdim edib.

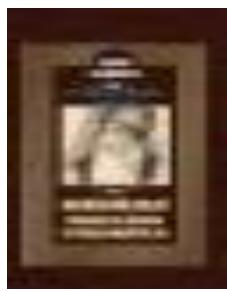
İNSTITUTUN ALİMİ YUNESKO-nun SERTİFİKATINA LAYİQ GÖRÜLÜB

BMT-nin Təhsil, Elm və Mədəniyyət məsələləri üzrə Təşkilatı (YUNESKO) ilə AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu arasında elmi-mədəni əlaqələrin inkişafındakı xidmətlərinə, eləcə də bu ilin 27 iyul-21 avqust tarixlərində YUNESKO-nun Cənubi Koreya Milli Komitəsinin təşkilatçılığı ilə keçirilmiş onlayn tədbirlərdə yaxından iştirakına görə bu müəssisə İnstitutun Beynəlxalq əlaqələr şöbəsinin müdürü, tar. ü.f.d. Nigar Babaxanovaya xüsusi *Sertifikat* təqdim edib.

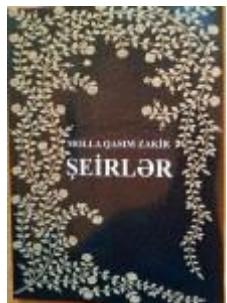
YENİ NƏŞRLƏR

AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda “*Nadir Şah Əfşarin Azərbaycanın xristian əhalisi ilə münasibətlərinə dair farsdilli sənədlər (Erməni icmasının timsalında)*” adlı kitab çap olunub. Kitabın elmi redaktoru və “Ön söz” ün müəllifi AMEA-nın prezidenti, akademik Ramiz Mehdiyevdir. Nəşrin tərtibçisi və tarixi araşdırmanın müəllifi tar. ü.f.d., dosent Nigar Gözəlova, tarixi sənədləri fars dilindən tərcümə edən, termi-noloji lügət və izahların müəllifi fil. ü.f.d., dosent Əkrəm Bağırovdur. Kitabda ilkin mənbələr əsasında Nadir şah Əfşarin hakimiyyəti illərində Azərbaycanda xristian əhalinin vəziyyəti araşdırılıb və bu zaman əsas diqqət tarixşünaslıqda az öyrənilmiş bir problemə - Nadir şahın hakimiyyəti illərində xristian əhalinin imtiyazları və onlara göstərilən himayədarlıq məsələsinə yetirilib.

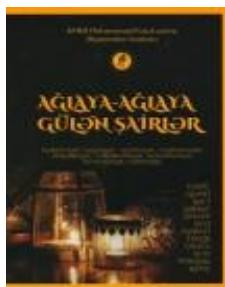
AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun Multidissiplinar əlyazmaların tədqiqi şöbəsinin elmi işçisi, yazıçı-publisist, ədəbiyyatşunas Şöhrət Səlimbəylinin “*Ruhi Bağdadi yaradıcılığında ictimai motivlər*” monoqrafiyası çapdan çıxıb. Nəşrin elmi redaktoru institutun elmi işlər üzrə direktor müavini, fil. ü.e.d. Paşa Kərimovdur. Fil. ü.e.d. Raqub Kərimov və professor Yaqub Babayev kitabın redaktorlarıdır. Monoqrafiyada Ruhi Bağdadinin yaşadığı dövrün ictimai-siyasi hadisələri, insanların yaşam tərzi, şairin cəmiyyətə baxışı hərtərəfli tədqiq olunub.

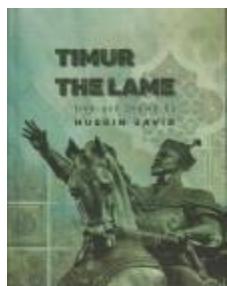
AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda həyat və yaradıcılığı haqqında cüzi məlumat malik olduğumuz, XIX əsrдə yaşamış istedadlı şair Molla Qasım Zakirin ilk “*Şeirlər*” toplusu nəşr edilib. Kitabı nəşrə hazırlayanlar və ön sözün müəllifləri Əlyazmalar İnstitutunun elmi işlər üzrə direktor müavini, fil. ü.e.d. Paşa Kərimov və eyni müəssisənin Multidis-siplinar əlyazmalar şöbəsinin baş elmi işçisi, fil. ü.e.d. Raqub Kərimovdur. Elmi redaktorlar Elmi fondlar şöbəsinin müdürü, fil. ü.f.d., dosent Nailə Mustafayeva və Farsdilli əlyazmaların tədqiqi şöbəsinin böyük elmi işçisi, fil. ü.f. d. Səbinə Əhmədovadır. Molla Qasım təqribən 1800-cü ildə dünyaya gəlib, 1845-ci ildə vəfat edib. Mirzə Fətəli Axundzadə və Qasım bəy Zakirin müasiri olmuş Molla Qasımın əsərləri müasirləri tərəfindən yüksək qiymətləndirilib. Şeirlərində həyatı gerçəklilikləri əks etdirən, dünyəvi məhəbbəti tərənnüm edən şairin bu kitabına onun qələmindən çıxmış qoşma, gəraylı, qəzəl, müxəmməs, müstəzad, müsəddəs, müsəmmən, müəşşər və mənzum məktublar daxil edilib.

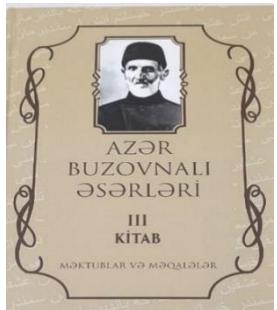
AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun “*Əlyazmalar yanır*” və “*Elmi əsərlər*” jurnallarının 2020-ci il üçün birinci nömrələri çapdan çıxıb.

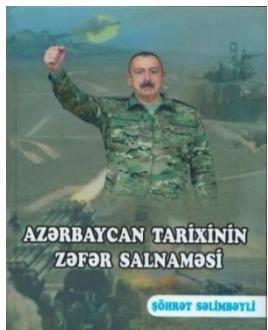
AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun Əlyazmaların və əski çap kitablarının tərcüməsi şöbəsinin aparıcı elmi işçisi, fil. ü.f.d., dosent Əkrəm Bağırovun tərtibciliyi ilə çap olunan *Ağlaya-ağlaya gülən şairlər* kitab görkəmli əlyazmaşunas alim Məmmədağa Sultanovun (1910-1991) 110 illiyinə ithaf olunub. Qeyd edək ki, M.Sultanov bu toplunun həm təşəbbüskarı, eyni zamanda redaktoru olub. Kitabda yer alan mətnlərin transfoneliterasiyası Əkrəm Bağırov, Mahirə Quliyeva, Arif Ramazanov, Fərrux Fərmanov və Nazim Rizvana aiddir. Kitaba Sovetlər dönməndə mərsiyə şairləri kimi təqdim olunan və tədqiqatlardan kənarda qalmış XIX əsr Azərbaycan müəlliflərinin (Dəxil, Qumri, Raci, Sərraf, Şükuhi, Şüai, Nəbatı, Fəqir, Dilsuz, Aciz, Pürqəm, Rayiz) əsərlərindən nümunələr daxil edilib.

Böyük Azərbaycan şairi və dramaturqu *Hüseyin Cavidin “Topal Teymur”* tarixi dramı ingilis dilində ayrıca kitab halında nəşr olunub. AMEA Hüseyin Cavidin Ev Muzeyinin nəşrə hazırladığı əsəri ingilis dilinə tərcümə və redaktə edənlərdən biri AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun Beynəlxalq əlaqələr şöbəsinin müdürü, tar. ü.f.d. Nigar Babaxanovadır. Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Azərbaycan və dünya ədəbiyyatı kafedrasının baş müəllimi, fil. ü.f.d., dosent Məlahət Babayeva ilə birgə ingilis dilinə tərcümə edilən bu tarixi dramda Hüseyin Cavidin əsas qayəsi müsbət planda verilmiş Teymur obrazını XX yüzilliyin türk hökmədarlarına bir örnek kimi təqdim etmək, tarixi faciələrdən iibrət alaraq, qardaş çəkişmələrini qardaş bərkışmələri ilə əvəz etmək, bununla da türk etnosunun qlobal səviyyədə nüfuz və hörmətini artırmaqdan ibarət olmuşdur. Qeyd edək ki, qələmə alınmasının 95-ci ildönümü münasibətilə işıq üzü görmüş kitabın “Ön söz” və ideya müəllifi dahi şairin ev muzeyinin direktoru, Əməkdar mədəniyyət işçisi, fil. ü.e.d. Gülbəniz Babaxanlıdır.

AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu tərəfindən nəşr olunan toplu XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində yaşamış ustad şair, tərcüməçi, pedaqoq və ictimai xadim *Azər Buzovnalının Əsərlərindən* ibarət III kitabdır. Məktubların və məqalələrin daxil olduğu kitabdakı mətnləri ərəb əlifbasından institutun Şəxsi arxivlərin tədqiqi şöbəsinin böyük elmi işçisi, fil. ü.f.d. Könül Bağırova transfoneliterasiya edib. K.Bağırova həmçinin nəşrin tərtibçisi və ön sözün müəllfididir. Kitabın elmi redaktoru həmin şöbənin müdürü, fil. ü.e.d. Nailə Səmədova, rəyçisi institutun elmi işlər üzrə direktor müavini, fil. ü.e.d. Paşa Kərimovdur. Kitabdakı materiallar A.Buzovnalının Əlyazmalar Institutunun xəzinəsində, eləcə də şəxsi arxivlərdə qorunan əsərləri əsasında tərtib olunub. Adıgedən kitab 2007 və 2012-ci illərdə nəşr edilən şairin əsərlərinin davamıdır. Əvvəlki nəşrlərdə olduğu kimi, burada da dəyərli və yeni mənbələr toplanıb. İlk dəfə tədqiqata cəlb edilən məktub və məqalələr şairin öz dövründə məşhur söz ustadları ilə qurduğu ədəbi əlaqələri və yaşadığı dövrün ictimai-siyasi durumunu işıqlandırmaq baxımından əhəmiyyətlidir.

AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun əməkdaşı, I Qarabağ müharibəsinin iştirakçısı, yazıçı-publisist Şöhrət Səlimbəylinin "*Azərbaycan tarixinin zəfər salnaməsi*" adlı kitabı çapdan çıxb. Nəşrin redaktoru fil. ü.e.d. Raqub Kərimov, rəyçisi fil. ü.e.d. Paşa Kərimov, hərbi məsləhətçisi ehtiyatda olan zabit, II qrup mühəribə əlili Füzuli Rzaquliyev, məsləhətçisi yazıçı-publisist Şamil Cəfərdir. Nəşrin elmi redaktoru və "Ön söz" ün müəllifi isə fil. ü.e.d., professor Mahmud Allahmanlıdır. Prezident İlham Əliyevin xarici televiziya kanalları və informasiya agentliklərinə verdiyi müsahibələrin geniş yer aldığı kitabda Azərbaycan torpaqlarında separatçı rejimin dinc əhaliyə qarşı törətdiyi amansız terrorların tarixən erməni siyasətçilərinin soyqırımı ideologiyasına əsaslanan məfhümlərin çağdaş mərhələlərdə ifadəsi olduğu qeyd olunur: "Böyük dəyərlərə, yüksək ideallara köklənmiş xalqımız haqqı sözünü deyərək Azərbaycanın cahanşüməl dövlət olduğunu bir daha ortaya qoydu. Qardaş Türkiyə və Azərbaycan insanlıq adına işlənən suçlara qarşı birgə mövqə nümayiş etdirir. İşgaldən azad edilmiş torpaqlarımızın mənzərəsinə baxdıqca adam heyrətə gelir. Erməni vəhşiləri Qarabağın coğrafi ərazisini, etnik tərkibini, iqtisadiyyatını, sosial-mədəni dəyərlərini, tarixi-mədəniyyət abidələrini, florasını və faunasını dağıdıb, bölgəni bütövlükdə bir məzarlığa çevirib. Muzeylər, məscidlər, məktəblər, mədəniyyət mərkəzləri, hətta məzarlıqlar dağıdılib." Yeni nəşrdə XII, XIV, XV, XVI əsrlərdə yaşamış xarici səyyahların, tacirlərin, diplomatların, coğrafiyasunaların Azərbaycan haqqında fikirləri də əks olunub.

AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun Kitabxana və elmi informasiya şöbəsinin böyük elmi işçisi, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin İrs Komissiyasının sədri, Prezident təqaüdçüsü Sona Xəyalın (Sonaxanım Hadiyeva) "*Sərq tibb tarixinə bir nəzər*" kitabı işıq üzü görüb. Yeni nəşrin redaktoru və ön sözün müəllifi tar. ü.f.d. Aynur Hacıqədirli, rəyçiləri tar. ü.e.d. Tahirə Həsənzadə və tar. ü.e.d. Büyübəy Qasımovdur. Şərq tibb aləminin bəzi nümayəndələri haqqında maraqlı məlumatların əks olunduğu kitab tibb tarixi ilə bağlı aparılan tədqiqat işinin bir fəsli kimi qələmə alınıb. Azərbaycan, rus, ingilis və ərəb qaynaqlarına, tarixi mənbələrə istinad edilərək yazılın kitabda orta əsrlərin tibb elmində misilsiz xidmətləri olan alimlərin, həkimlərin adları, onların əsərlərinin qısa təsnifatı və izahı verilib. Azərbaycan tibb elminin görkəmli nümayəndələri, alim-təbiblərinin ərsəyə gətirdiyi əsərlər haqqında dəyərli məlumatlar əks olunub. Müəllif kitabda Osmanlı həkimlərinin əsərlərinə retrospektiv nəzər yetirib, eyni zamanda o döndlədə inşa edilmiş şəfa evlərinin-xəstəxanaların fəaliyyəti ilə bağlı diqqətçəkən məlumatları təqdim edib.

Bizim müəllifər

- Ağamirzəyev Orxan** - tarix üzrə fəlsəfə doktoru, AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
- Cavadova Təranə** - baş bibliografi, AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
- Əliyeva Afaq** - filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
- Hacıyev Vüqar** - doktorant, AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
- Hadiyeva Sonaxanım** - böyük elmi işçi, AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
- Həsənzadə Tahirə** - tarix üzrə elmlər doktoru, AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
- İbrahimov Səbuhi** - fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, AMEA-nın Naxçıvan Bölməsi
- Kərimov Paşa** – filologiya üzrə elmlər doktoru, AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
- Klimenko Oksana** - tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, Kitabxanaşünaslıq İnstitutu, Ukraynanın V.İ.Vernadski adına Milli kitabxanası
- Quliyeva Aytən** - filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
- Muxtarova Sevinc** - kiçik elmi işçi, AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
- Mürsəlov Natiq** - doktorant, AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
- Nəsimirova Səadət** – kiçik elmi işçi, AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
- Səmədova Nailə** - filologiya üzrə elmlər doktoru, AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
- Sokur Yelena** - sosial kommunikasiyalar üzrə fəlsəfə doktoru, Kitabxanaşünaslıq İnstitutu, Ukraynanın V.İ.Vernadski adına Milli kitabxanası

Наши авторы

Агамирзоев Орхан – доктор философии по истории, Институт рукописей имени Мухаммеда Физули НАН Азербайджана

Алиева Афаг - доктор философии по филологии, доцент, Институт рукописей имени Мухаммеда Физули НАН Азербайджана

Гаджиев Вюгар – докторант, Институт рукописей имени Мухаммеда Физули НАН Азербайджана

Гасанзаде Тахира – доктор исторических наук, Институт рукописей имени Мухаммеда Физули НАН Азербайджана

Джавадова Тарана – главный библиограф, Институт рукописей имени Мухаммеда Физули НАН Азербайджана

Ибрагимов Сабухи – доктор философии по философии, доцент, Нахчыванская
отделение НАН Азербайджана

Клименко Оксана – кандидат исторических наук, доцент, Институт
библиотековедения, Национальная библиотека Украины им.В.И.Вернадского

Кулиева Айтен – доктор философии по филологии, Институт рукописей имени
Мухаммеда Физули НАН Азербайджана

Керимов Паша – доктор наук по филологии, Институт рукописей имени
Мухаммеда Физули НАН Азербайджана

Мурсалов Натиг – докторант, Институт рукописей имени Мухаммеда Физули
НАН Азербайджана

Мухтарова Севиндж – младший научный сотрудник, Институт рукописей имени
Мухаммеда Физули НАН Азербайджана

Насирова Саадат - младший научный сотрудник, Институт рукописей имени
Мухаммеда Физули НАН Азербайджана

Самедова Наиля – доктор наук по филологии, Институт рукописей имени
Мухаммеда Физули НАН Азербайджана

Сокур Елена – кандидат наук по социальным коммуникациям, Институт
библиотековедения, Национальная библиотека Украины им.В.И.Вернадского

Хадыева Сонаханум – старший научный сотрудник, Институт рукописей имени
Мухаммеда Физули НАН Азербайджана

M Ü N D Ə R İ C A T

ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ. Mətnşünaslıq. Mənbəşünaslıq.

Kərimov Paşa QAZİ BÜRHANƏDDİN ŞEİRLƏRİNİN MÖVZU DAİRƏSİ VƏ BƏDİİ İFADƏ VASİTƏLƏRİ.....	3
Səmədova Nailə NƏRİMAN NƏRİMANOV MƏMMƏD SƏİD ORDUBADİNİN XATİRƏLƏRİNDƏ.....	13
Əliyeva Afaq YENİ TİP SALNAMƏLƏRİN YARADICISI.....	18
İbrahimov Səbuhi ƏLYAZMA MƏTNLƏRDƏ NAXÇİVANLI MÜƏLLİFLƏRİN HƏYAT VƏ YARADICILIĞINA DAİR BİR BAXIŞ.....	23
Quliyeva Aytən ƏBDÜRRƏHİM BƏY HAQVERDİYEVƏ ÜNVANLANMİŞ MƏKTUBLAR.....	28
Hadiyeva Sonaxanım ƏBDÜRRƏHMAN DAİNİN KİTABLARI	34
Cavadova Təranə AZƏRBAYCANIN MƏDƏNİ-MƏNƏVİ TARİXİNDƏN.....	40
Nəsirova Səadət XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ AZƏRBAYCANDA DƏRSLİKLƏRİN YARANMASINDA GÖRKƏMLİ PEDA QOQLARIN ROLU.....	46
Muxtarova Sevinc ƏBDÜRRƏHİM BƏY HAQVERDİYEVİN “XORTDANIN CƏHƏNNƏM MƏKTUBLARI” POVESTİNDƏKİ ƏSAS SURƏTLƏRİN SƏCİYYƏSİ.....	53

TARİX

Həsənzadə Tahirə BİR DAHA SEYİD CƏMALƏDDİN HAQQINDA.....	59
--	----

Hacıyev Vüqar

ÇAR RUSİYASININ CƏNUBİ QAFQAZ SİYASƏTİ VƏ ERMƏNİLƏRİN
QARABAĞA KÖCÜRÜLMƏSİ MƏSƏLƏLƏRİ AZƏRBAYCANIN
QARABAĞ REGIONU TARİXİNİN TARİXŞÜNASLIĞINDA.....63

ELMİ TƏDQİQATLARIN İNFORMASIYA TƏMİNATI.
Kitabxanaşunaslıq. Kitabşunaslıq. Biblioqrafiyaşunaslıq.

Klimenko Oksana, Sokur Yelena

UKRAYNANIN MİLLİ KİTABXANALARININ LAYİHƏ
FƏALİYYƏTİ RƏQƏMSALLAŞMA ÇAĞINDA.....69

Ağamirzəyev Orxan

AMEA-nın MƏHƏMMƏD FÜZULİ ADINA ƏLYAZMALAR
İNSTITUTUNDA KİTABXANA-İNFORMASIYA MENECMENTİNİN
ƏSAS XÜSUSİYYƏTLƏRİ (elmi-nəzəri təhlil).....75

Mürsəlov Natiq

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ KONSTITUSİYASI KİTABXANA
İŞİ SAHƏSİNDƏ DÖVLƏT SİYASƏTİNİN ƏSAS MƏNBƏYİDİR.....84

ELMİ HƏYAT.....90
YENİ NƏŞRLƏR.....98

С О Д Е Р Ж А Н И Е

ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Текстология. Источниковедение.

Керимов Паша ТЕМАТИКА И СРЕДСТВА ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ВЫРАЗИТЕЛЬНОСТИ В СТИХАХ ГАЗИ БУРХАНАДДИНА.....	3
Самедова Наиля НАРИМАН НАРИМАНОВ В ВОСПОМИНАНИЯХ МАМЕД САИДА ОРДУБАДИ (Нариман Нариманов - 150).....	13
Алиева Афаг СОЗДАТЕЛЬ ЛЕТОПИСЕЙ НОВОГО ТИПА (По случаю 145-летия Национальной прессы Азербайджана).....	18
Ибрагимов Сабухи ОБЗОР ЖИЗНИ И ТВОРЧЕСТВА НАХЧИВАНСКИХ АВТОРОВ В РУКОПИСНЫХ ТЕКСТАХ.....	23
Кулиева Айтен ПИСЬМА, АДРЕСОВАННЫЕ АБДУРРАГИМ БЕКУ АХВЕРДОВУ	28
Хадыева Сонаханым КНИГИ АФБДУРРАХМАНА ДАИ.....	34
Джавадова Тарана ИЗ ИСТОРИИ ДУХОВНОЙ КУЛЬТУРЫ АЗЕРБАЙДЖАНА.....	40
Насирова Саадат РОЛЬ ВИДНЫХ ПЕДАГОГОВ В СОЗДАНИИ УЧЕБНИКОВ В НАЧАЛЕ XX ВЕКА В АЗЕРБАЙДЖАНЕ.....	46
Мухтарова Севиндж ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНЫХ ПЕРСОНАЖЕЙ ПОВЕСТИ «АДСКИЕ ПИСЬМА ВАМПИРА» АБДУРРАХИМ БЕКА ХАКВЕРДИЕВА	53
 ИСТОРИЯ 	
Гасанзаде Тахира ЕЩЁ РАЗ О СЕИДЕ ДЖАМАЛЕДДИНЕ АФГАНИ.....	59

Гаджиев Вюгар ПОЛИТИКА ЦАРСКОЙ РОССИИ НА ЮЖНОМ КАВКАЗЕ И ПЕРЕСЕЛЕНИЕ АРМЯН В КАРАБАХ В ИСТОРИОГРАФИИ ИСТОРИИ КАРАБАХСКОГО РЕГИОНА АЗЕРБАЙДЖАНА.....	63
 БИБЛИОТЕКОВЕДЕНИЕ.КНИГОВЕДЕНИЕ. БИБЛИОГРАФОВЕДЕНИЕ	
Клименко Оксана, Сохур Елена ПРОЕКТНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ НАЦИОНАЛЬНЫХ БИБЛИОТЕК УКРАИНЫ В ЭПОХУ ЦИФРОВИЗАЦИИ.....	69
Агамирзоев Орхан ОСНОВНЫЕ ОСОБЕННОСТИ БИБЛИОТЕЧНО- ИНФОРМАЦИОННОГО УПРАВЛЕНИЯ В ИНСТИТУТЕ РУКОПИСЕЙ ИМЕНИ МУХАММЕДА ФИЗУЛИ НАН АЗЕРБАЙДЖАНА (научно-теоретический анализ).....	75
Мурсалов Натиг КОНСТИТУЦИЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ – ГЛАВНЫЙ ИСТОЧНИК ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ В ОБЛАСТИ БИБЛИОТЕЧНОГО ДЕЛА.....	84
НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ.....	90
НОВЫЕ ИЗДАНИЯ.....	98

CONTENTS

LITERARY CRITICISM

Textual criticism. Source studies.

Kerimov Pasha

- THEMES AND MEANS OF ARTISTIC EXPRESSION IN
THE VERSES OF GAZI BURKHANADDIN 3

Samadova Naila

- NARIMAN NARIMANOV IN THE MEMORIES OF
MAMMAD SAID ORDUBADI (Nariman Narimanov - 150) 13

Aliyeva Afag

- CREATOR OF CHRONICLES OF A NEW TYPE
(On the occasion of the 145th anniversary of the National Press of Azerbaijan) 18

Ibrahimov Sabuhi

- AN OVERVIEW OF THE LIFE AND CREATIVITY OF
NAKHCHIVAN AUTHORS IN MANUSCRIPT TEXTS 23

Guliyeva Aytan

- THE LETTERS SEND TO ABDURRAHIM BEY HAGVERDIYEV 28

Khadiyeva Sonakhanım

- BOOKS OF ABDURRAHMAN DAI 34

Javadova Tarana

- FROM THE HISTORY OF SPIRITUAL CULTURE OF AZERBAIJAN 40

Nasirova Saadat

- THE ROLE OF THE EMINENT PEDAGOGUES IN CREATING
THE TEXTBOOKS IN AZERBAIJAN IN THE BEGINNINGS
OF THE 20TH CENTURY 46

Mukhtarova Sevindj

- CHARACTERISTICS OF THE MAIN IMAGE IN THE STORY
OF ABDURRAKHIM BEY KHAGVERDIEV "LETTERS FROM HELL" 53

HISTORY

Qasanzadeh Takhira

- ONE MORE TIME ABOUT SEYID JAMALADDIN AFGANI 59

Hajiyev Vugar THE POLICY OF TSARIST RUSSIA IN THE SOUTH CAUCASUS AND THE RESETTLEMENT OF ARMENIANS TO KARABAKH IN THE HISTORIOGRAPHY OF THE HISTORY OF THE KARABAKH REGION OF AZERBAIJAN.....	63
 LIBRARY STUDIES. BOOK STUDIES. BİBLİOGRAPHY STUDİES	
Oksana Klymenko, Yelena Sokur PROJECT ACTIVITIES NATIONAL LIBRARIES OF UKRAINE IN THE AGE OF DIGITALIZATION.....	69
Aqamirzoyev Orkhan MAIN FEATURES OF LIBRARY-INFORMATION MANAGEMENT IN THE INSTITUTE OF MANUSCRIPTS NAMED AFTER MUHAMMAD FUZULI OF NSAA (scientific and theoretical analysis).....	75
Mursalov Natig THE CONSTITUTION OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN IS THE MAIN SOURCE OF STATE POLICY IN THE FIELD OF LIBRARY BUSINESS.....	84
SCIENTIFIC LIFE.....	90
NEW EDITIONS.....	98

MÜƏLLİFLƏRİN NƏZƏRİNƏ!

**Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar
İnstitutunun "Elmi Əsərlər" jurnalının redaksiyasına təqdim edilən elmi məqalələr
aşağıda göstərilən qaydalar əsasında tərtib edilməlidir:**

1. Məqalənin mətni Times New Roman-12 şrifti ilə (Azərbaycan dilində – latın əlifbası; ingilis dilində – ingilis əlifbası; rus dilində – kiril əlifbası ilə); format – A4; 1,0. intervalla çap olunmalıdır.
2. Müəllif (müəlliflər) haqqında məlumat verilməlidir: adı, soyadı açıq yazılmalı, işlədiyi və ya oxuduğu müəssisənin adı və ünvanı (ünvanları tam şəkildə yazılmalı, müəllifin (müəlliflərin) elektron poçt ünvanı göstərilməlidir).
3. Məqalənin əvvəlində "giriş", sonunda isə məqalənin xarakterinə uyğun olaraq, müəllifin (müəlliflərin) gəldiyi elmi nəticə, işin elmi yeniliyi, tətbiqi əhəmiyyəti, iqtisadi səmərəsi və s. aydın şəkildə verilməlidir.
4. Məqalənin mövzusu ilə bağlı elmi mənbələrə istinadlar olmalıdır. Məqalənin sonunda verilən ədəbiyyat siyahısı istinad olunan ədəbiyyatların mətndə rast gəlindiyi ardıcılıqla (məsələn, [1] və ya [1,s.119] kimi işarə olunmalı) ya da əlifba ardıcılılığı ilə nömrələnməlidir. Eyni ədəbiyyata mətndə başqa bir yerdə təkrar istinad olunarsa, onda istinad olunan həmin ədəbiyyat əvvəlki nömrə ilə göstərilməlidir.
5. Ədəbiyyat siyahısında verilən hər bir istinad haqqında məlumat tam və dəqiq olmalıdır. İstinad olunan mənbənin bibliografik təsviri onun növündən (monoqrafiya, dərslik, elmi məqalə və s.) asılı olaraq verilməlidir. Elmi məqalələrdə simpozium, konfrans və digər nüfuzlu elmi tədbirlərin materiallarına və ya tezislərinə istinad edərkən məqalənin, məruzənin və ya tezisin adı göstərilməlidir. İstinad olunan mənbənin bibliografik təsviri verilərkən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının "Dissertasiyaların tərtibi qaydaları" barədə qüvvədə olan təlimatının "İstifadə edilmiş ədəbiyyat" bölməsinin 10.2-10.4.6 tələbləri əsas götürülməlidir.
6. Məqalənin sonunda verilən ədəbiyyat siyahısında son 5-10 ilin elmi məqalələrinə, monoqrafiyalara və b. etibarlı mənbələrə üstünlük verilməlidir.
7. Xülasə məqalənin dərc olunduğu dildən əlavə, 2 dildə verilməlidir. Müxtəlif dillərdə olan xülasələri bir-birinin eyni olmalı və məqalənin məzmununa uyğun olmalıdır. Məqalədə müəllifin və ya müəlliflərin gəldiyi elmi nəticə, işin elmi yeniliyi, tətbiqi əhəmiyyəti və s. xülasədə yiğcam şəkildə öz əksini taprmalıdır. Xülasələr elmi və qramatik baxımdan ciddi redaktə olunmalıdır. Hər bir xülasədə məqalənin adı, müəllifin və ya müəlliflərin tam adı göstərimməlidir.
8. Məqalənin Universal Onluq Təsnifat (UOT) indeksi göstərilməli və 3 dildə açar sözlər verilməlidir (məqalənin və xülasələrin yazılılığı dildə).
9. Səhifənin parametrləri yuxarıdan 3,0 sm, aşağıdan 3,0 sm, soldan 3,0 sm, sağdan 2,5 sm. olmalıdır.
10. Məqalə, elmi rəhbərin rəyi əlavə olaraq, çap olunmuş şəkildə disklə birlikdə təqdim olunmalıdır.

К С В Е Д Е Н И Й О А В Т О Р О В !

Научные статьи, представленные в редакцию журнала «Научные труды Института рукописей имени Мухаммеда Физули НАН Азербайджана» должны быть оформлены на основании указанных ниже правил:

1. Текст статьи набирается на TimesNewRoman, шрифт – 12, межстрочный интервал - 1,0., формат -A4 (на азербайджанском языке - латинским алфавитом, на английском языке-английским алфавитом, на русском языке-кириллицей). Параметры размещения статьи: сверху–3,0 см, снизу–3,0 см, слева 3,0см, справа 2,5 см.
2. Сведения об авторе (авторах) даются следующие: имя, отчество, фамилия (полностью), указываются место работы и адрес (адреса) автора (авторов) статьи, а также адрес (адреса) его (их) электронной почты.
3. В конце научной статьи, соответственно характеру статьи и области науки, к которой она относится, в ясной форме излагаются научные результаты, полученные автором (авторами), научная новизна работы, значимость ее внедрения, экономическая эффективность и т.д.
4. Необходимы ссылки на научные источники по теме статьи. Список использованной литературыдается в конце статьи в той последовательности, в которой источники встречаются в тексте, (например, [1] или [1, с.119]), или же они должны быть пронумерованы последовательно в алфавитном порядке. В случае, если на какой-либо источник ссылка повторяется в другой части текста, то она указывается под предыдущим номером.
5. В списке использованной литературы сведения о каждом источнике должны быть полными и точными. Библиографическое описание использованной литературы дается в зависимости от вида литературы (монография, учебник, научная статья и т.д.). Если источник, на который дается ссылка, является материалом симпозиума, конференции или других научных мероприятий, в этом случае дается полное название статьи, доклада или тезисов. При библиографическом описании используемой литературы за основу берутся требования, изложенные в пункте 10.2-10.4.6 раздела «Использованная литература» действующей инструкции Высшей Аттестационной Комиссии при Президенте Азербайджанской Республики «Правила оформления диссертаций».
6. В списке использованной литературы необходимо отдавать предпочтение монографиям, научным статьям и другим источникам за последние 5-10 лет.
7. Резюме на статью дается на двух языках, помимо языка, на котором печатается статья. Резюме на разных языках не должны отличаться друг от друга, а также должны соответствовать содержанию статьи. В резюме в краткой форме излагаются научный итог и новизна работы, значимость внедрения и т.д. Резюме должны быть тщательно отредактированы с научной точки зрения и грамматически. В каждом резюме указывается имя автора и название статьи (полностью).
8. В статье указывается индекс Универсальной Десятичной Классификации (УДК) и ключевые слова. Ключевые слова даются на трех языках (на котором написана статья и резюме).
10. Статья с рецензией научного руководителя представляется в распечатанном варианте и на диске.

**AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
MƏHƏMMƏD FÜZULİ ADINA ƏLYAZMALAR İNSTİTUTU**

ELMİ ƏSƏRLƏR
№2(11),
iyul-dekabr
2020

Nəşrə hazırlayanlar: F.Hüseynova, Q.Cəfərova, B.Hacıyeva
Kompyuter operatoru və tərtibatı: V.Hacıyev
Veb-www.manuscript.az

